

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT — 1976

A TARTALOMBÓL:

JUHÁSZ FERENC:
VERSEK ÉS INTERJÚ

*

KAMARÁS ISTVÁN
TATAY SÁNDOR
SZÉPPRÓZÁI

*

HÁRS ÉVA:
VASARELY MŰZEUM
PÉCSETT

LÁNCZ SÁNDOR:
EGRY JÓZSEFRŐL

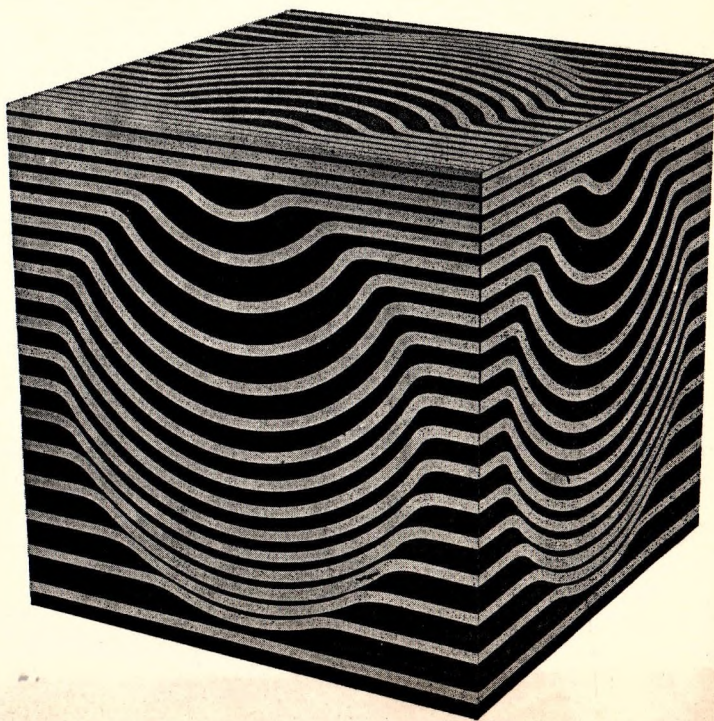
TUSKÉS TIBOR:
LÁTOGATÁS
NÉMETH JÁNOSNÁL

*

GÁLL ISTVÁN:
BERTHA BULCSU
KENGURUJA

GERA GYÖRGY:
KÁROLYI AMY FORDÍTÁSAI

SZABOLCSI MIKLÓSSAL
BESZÉLGET
HAJDU RÁFIS GÁBOR

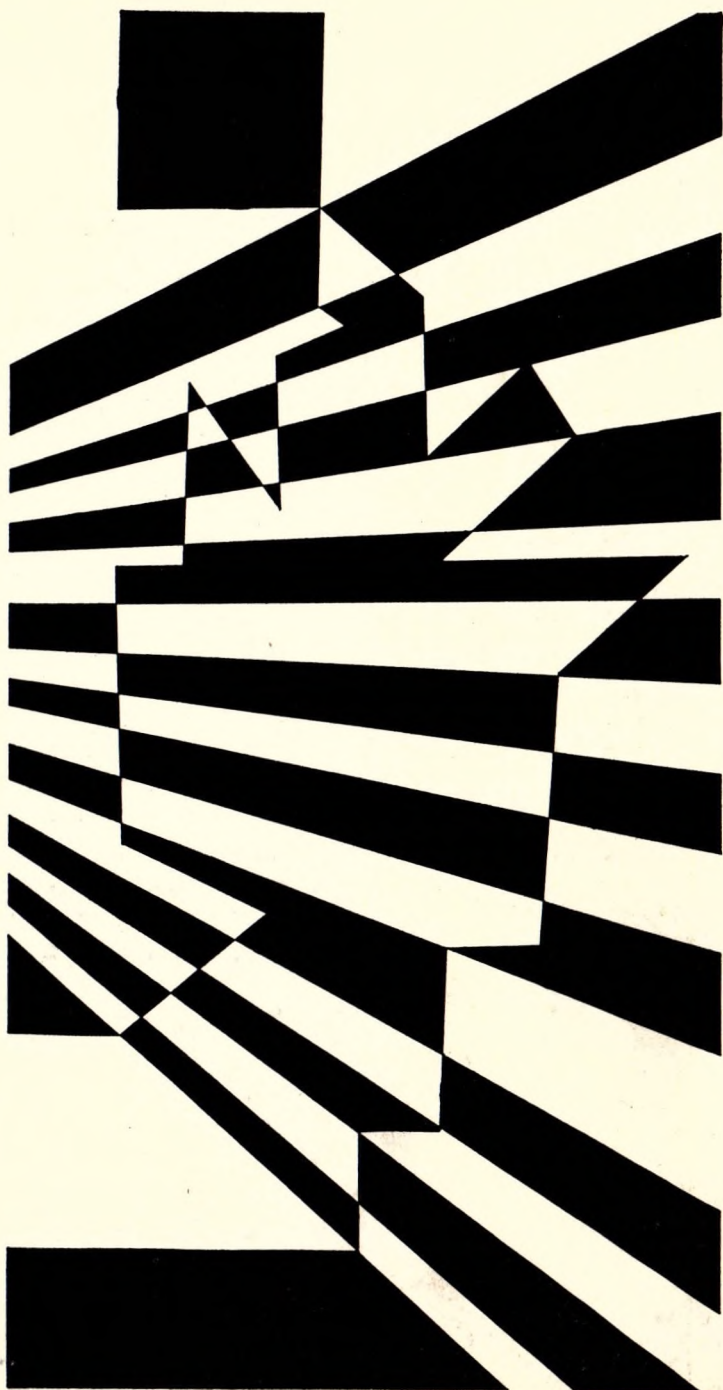
6, Ft

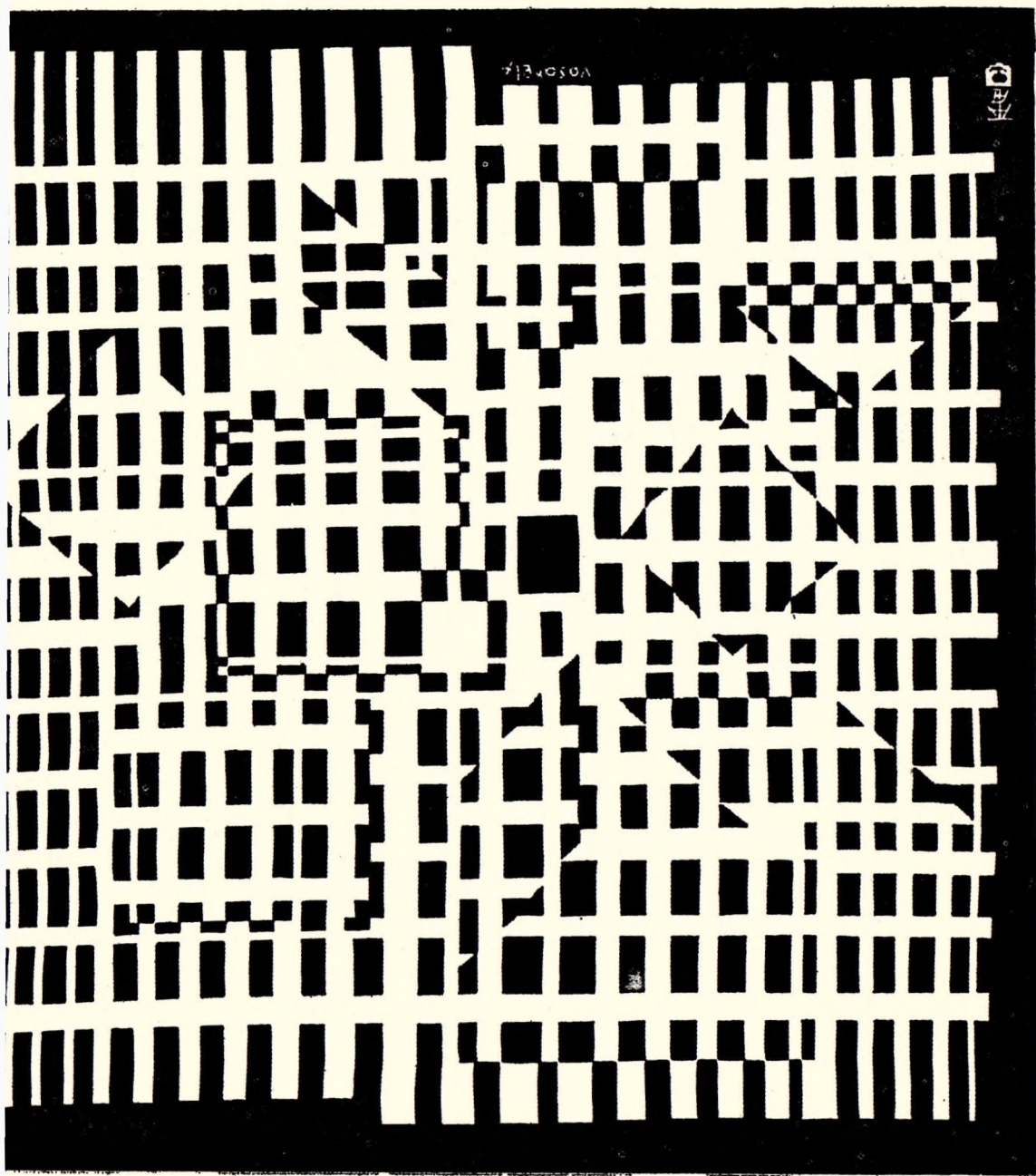
SZÁMUNK SZERZŐI:

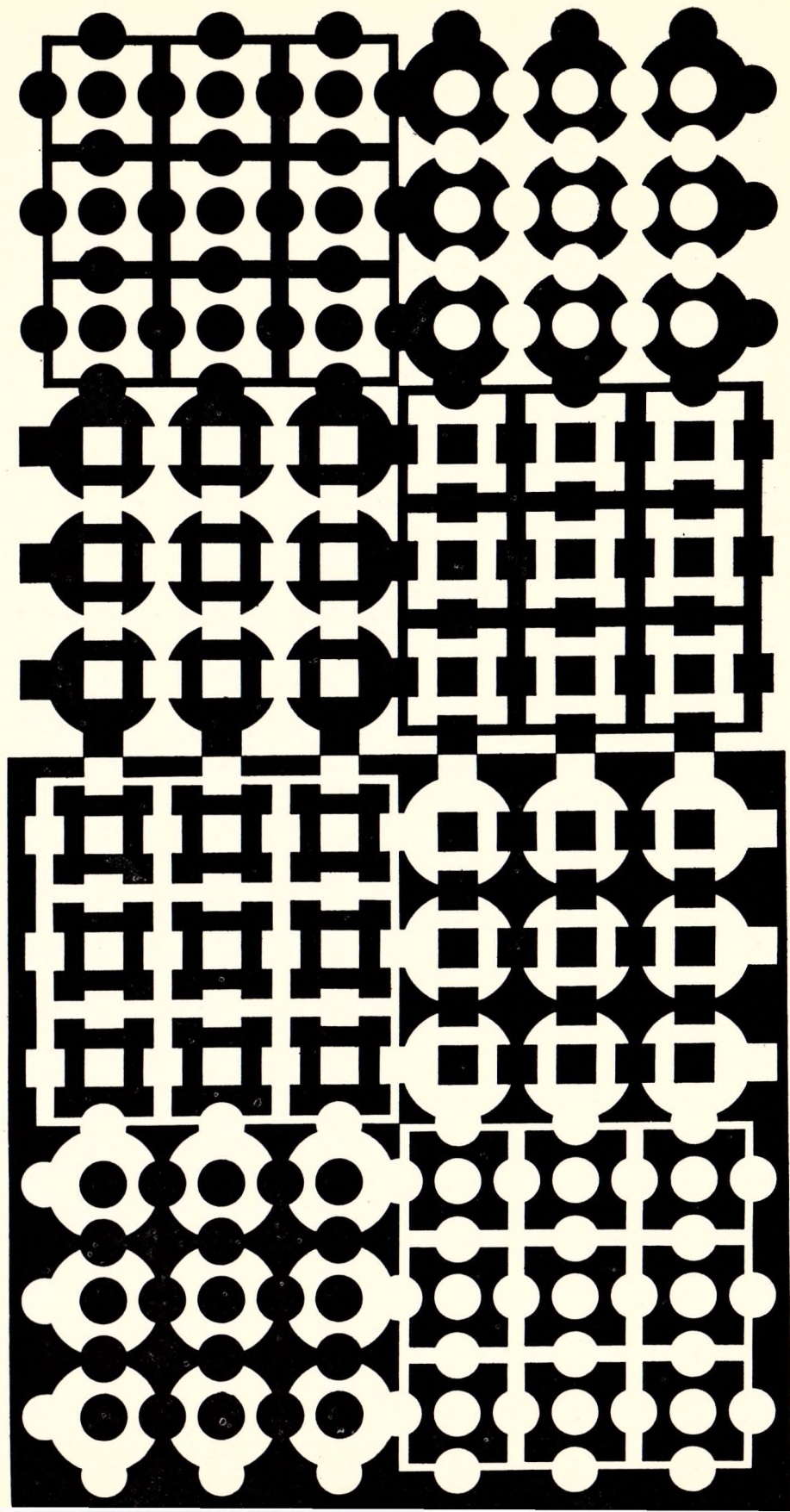
BERTOLT BRECHT
BÉKÉSI GYULA
CSÁNYI LÁSZLÓ
CSORBA GYÖZÖ
DÉVÉNYI IVÁN
DUDÁS KÁLMÁN
EÖRSI ISTVÁN
GÁLL ISTVÁN
GERA GYÖRGY
HAJDU RÁFIS GÁBOR
HATVANI DÁNIEL
HÁRS ÉVA
JUHÁSZ FERENC
KAMARÁS ISTVÁN
KOVÁCS SÁNDOR
LÁNCZ SÁNDOR
NAGY GÁSPÁR
POMOGÁTS BÉLA
SZABOLCSI MIKLÓS
TATAY SÁNDOR
TUSKÉS TIBOR
VEKERDI LÁSZLÓ

KÉPEK:

EGRY JÓZSEF
NÉMETH JÁNOS
VICTOR VASARELY

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

XIX. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1976. JÚNIUS

TARTALOM

JUHÁSZ FERENC versei: Játékos szívütés-üzenet I. Gy.-nak Katona József átigazított Bánk bánja kézirat-olvasása- kor, Juhász Ferencné Szeverényi Erzsébet 1928–1972; Gyermekdal-kitaláló 1973-ból Gyűrődés-éjszaka, Négyszaj	483
JUHÁSZ FERENC: Ezen az égitesten (portréfilm-szöveg) –	486

*

BÉKÉSI GYULA versei: A nyár kazla alól, Bornemissza Ger- gely unokája – – – – –	501
TATAY SÁNDOR: A Nagy Játékos (elbeszélés) – – – –	503
EÖRSI ISTVÁN versei: Két vers egy kötéblárlól, Hasonlatok	514
KAMARÁS ISTVÁN: Látogatás (elbeszélés) – – – –	515
BERTOLT BRECHT versei: Elmélkedés Meier Terézia fény- képe előtt, Dal M. úrra, Mit várnak még tőlem vajon?, A megfáradt lázadó dala, Ballada a maguk-segitőkről, Még soha úgy nem szerettem, Politikai elmélkedések –	519
CSORBA GYŐZŐ fordításai – – – – –	

*

HÁRS ÉVA: Vasarely Múzeum Pécsen – – – – –	523
DUDÁS KÁLMÁN versei: Révek közt, Változataid – – –	527
LÁNCZ SÁNDOR: Egry József művészete – – – –	528
HATVANI DÁNIEL versei: Naposzlopok vonulása, Morzsá- nyi földbe, Egyre fényesebben, Végződik rendre – –	537
NAGY GÁSPÁR: Zátonyok (vers) – – – – –	538
TÜSKÉS TIBOR: Képzőművészek műhelyében (Beszélgetés Németh Jánossal) – – – – –	539

*

SZABOLCSI MIKLÓSSAL beszélget HAJDU RÁFIS GÁBOR 547

*

VEKERDI LÁSZLÓ: Korszerű akadémizmus (<i>Bodnár György: Törvénykeresők</i>)	- - - - -	555
GERA GYÖRGY: Vonzások és viszonzások (<i>Széljegyzetek Károlyi Amy fordításkötetéhez</i>)	- - - - -	559
GÁLL ISTVÁN: Elmélkedés a kenguruságról (<i>Bertha Bulcsu: A kenguru</i>)	- - - - -	566
DÉVÉNYI IVÁN: József Attila öröksége	- - - - -	569
POMOGÁTS BÉLA: Fodor Ilona: Szembesítés	- - - - -	570
CSÁNYI LÁSZLÓ: Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába	- - - - -	572
KOVÁCS SÁNDOR: Alekszandr Tvardovszkij: Írók, műkedvelők	- - - - -	574
A Jelenkor krónikája	- - - - -	576

K É P E K

VICTOR VASARELY művei (<i>Nádor Katalin fotói</i>)	-	485,	518
A Vasarely Múzeum épülete (<i>Zalka Éva fotója</i>)	- - -	-	526
EGRY JÓZSEF: Önarckép, 1940 (<i>Kovács Ferenc fotója</i>)	- -	-	536
NÉMETH JÁNOS kerámiája	- - - - -	-	546

M ű m e l l é k l e t e n

1-2. VICTOR VASARELY művei
(*Nádor Katalin fotói*)

3-6. EGRY JÓZSEF: Rakodómunkások I., Szerelmesek, 1911,
Szimbólum, 1912; Ajtó mögött, 1935.
(*Kovács Ferenc fotói*)

7-8. NÉMETH JÁNOS kerámiái

A b o r i t ó n

VICTOR VASARELY művei
(*Nádor Katalin fotói*)

J E L E N K O R

Magyar Írók Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: SZEDERKÉNYI ERVIN

Szerkesztő: PÁKOLITZ ISTVÁN

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs; Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000. F. k.: Braun Károly

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi
jelzőszámára. Évi előfizetési díj 72, Ft.

76-1650 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Melles Rezső

Index: 25-906

*Játékos szívütes-üzenet I. Gy.-nak
Katona József átigazított Bánk Bánja
kézirat-olvasásakor*

A Pécsi Nemzeti Színház színészeinek

JUHÁSZ-BÁNK: *Hadd esék
kebledre hű magyar, mert
nem lehet hazátlan az kit a
hazának olly fia szeret, kinek
szívében a haza elhamvadt
csontjai s a jövő rósálló
igéi tenyésznek, keverve
összve: múlt, s jövő, mi egykoron
egy-idő leend: a régvolt
s virágzó emberiség: a magyar
is. A sokszor szótalan, báva
nyelvű, megkukított, s el-
fojtott gégejű, s tüdőjű
kisebb édesded, árva
Ember-valóság. Így: Haza!*

*Juhász Ferencné Szeverényi Erzsébet
1928—1972*

1

*Elmenní tőled: rettenet.
Elveszteni a végzetet.
Elmenní tőled: iszonyat.
Elviselnéd-e gyászomat?*

2

*Tőled elmenní: rettenet.
Nem-léted hozza éjemet.
Csönded hozza szűz éjemet.
Csönded nem hoz már éneket!*

Gyermekdal-kitaláló 1973-ból

1

*Anyja nincs. És apja nincs:
attól van, amitől nincs,
attól nincs, amitől van.
Mindenki boldogtalan.*

2

*Anyja nincs! És apja sincs,
amitől van, ezért nincs,
amiért nincs, azért van.
Így vagyunk: boldogtalan.*

3

*Él aki boldogtalan.
Élhet a boldogtalan.
Élünk: mi, boldogtalan.*

4

*Ki ez? Mi ez? Mi ez? Ki ez?
Halál-eljövendő ki lesz?*

Gyűrődés-éjszaka

*Most már elmondom ami fáj,
mert elmondani azt muszáj,
mert el kell azt már mondanom,
mert most már el is mondhatom,
nem lehet nem mondani,
mert most már ki kell mondani:
üvölni, síkoltani,
jajgatni és ordítani!*

Négy jaj

1

*Amit az ember sirva lát:
az a nem-létbe olvad át.*

2

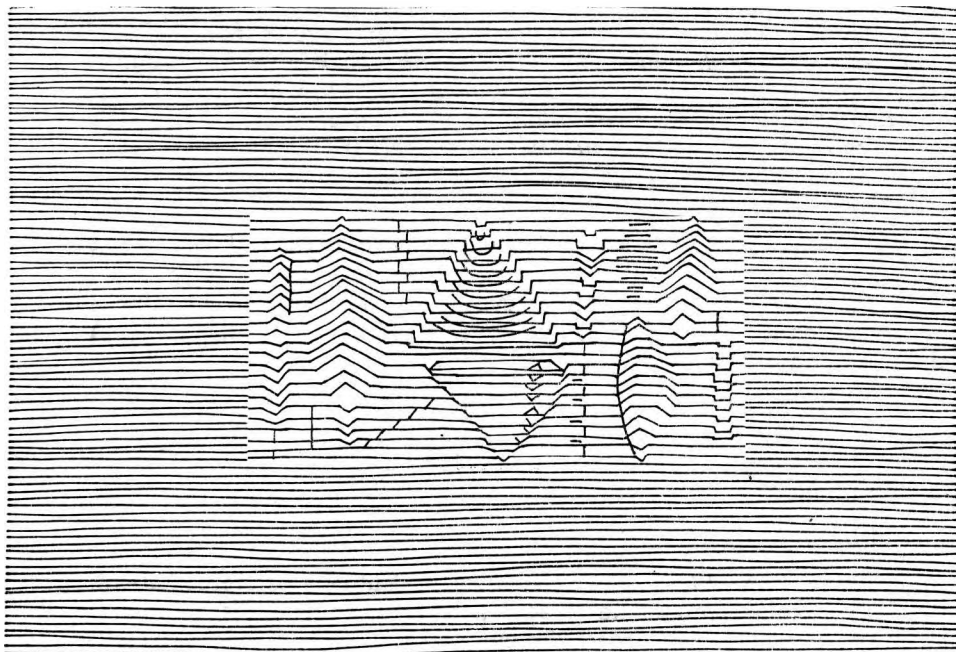
*Amit az ember sirva lát:
az a csak-volt-ba alvad át.*

3

*Amit az ember sirva lát:
az elmúlásba olvad át.*

4

*Amit az ember sirva lát:
halált mond, halált és halált!*

Ezen az égitesten

A Magyar Televízióban 1976. Május 2-án sugárzott
portréfilm szövege

Kérdező: *Bihari Sándor*. A filmet rendezte: *Oláh Gábor*

JUHÁSZ FERENC:

*Ott állt az idő hegygerincén,
ott állt a mindenség torony-csücskén,
ott állt a titkok-kapujában,
szarva-hegye a csillagokkal játszott,
s szarvas-hangon a fiú így kiáltott,
vissza-kiáltott szülő-anyjának:*

*Anyám, édesanyám, nem mehetek vissza!
száz sebem kiforr szín-arannyal,
naponta lerogyok, száz golyó szűgyemben,
naponta fölkelek, százszor teljesebben,
naponta meghalok három-milliárdszor,
naponta születek három-milliárdszor,
szarvam minden hegye kettős-talpú vas-villanyoszlop,
szarvam minden ága magasfeszültségű-áramvezeték,
szemem nagy kereskedelmi hajók kikötője, ereim fekete kábelek,
fogaim vas-hidak, szívemben tajtékzanak a szörnnyel-hemzsegő tengerek,
minden csigolyám nyüzsgő nagy-város, füstölgő kő-bárka a lépem,
minden sejtem nagy gyár, atomom naprendszer,
heregolyóim a nap-hold, a tejút gerincvelőm,
az úr minden pontja testem egy-egy része,
galaktika-türtők agyam egy sejtése.*

Részlet A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából című versből.

KÉRDEZŐ: Most negyvenhét éves vagy. Nemsokára harminc éve lesz, hogy megjelennek verseid. Harminc évvel ezelőtt hol voltál, mit csináltál, mik voltak a gondjaid, céljaid?

JUHÁSZ FERENC: Kérdésedre el kellene mondanom kamaszkorom, meg ifjúkorom történetét, fiatal férfivá-válásom történetét.

En kereskedelmi iskolába jártam, 1942-ben kezdtem és 1946-ban érettségiztem.

KÉRDEZŐ: Hol?

JUHÁSZ FERENC: A Márvány-utcai Kossuth Lajos Kereskedelmi Középiskolában. Iskolai éveimet kettévágta a háború, engemet is, mint annyi diák-társamat, bevonultattak, megszöktem, bújkáltam, mikor főlzabadultam,

1945-ben folytattuk a tanulást, 1946 nyarán érettségiztem, 1946-ban jelentek meg első verseim, akkor ismerkedtem meg a nálam idősebb írókkal, kortársaimmal, 1948-ban kerültem végleg Budapestre, a József Attila Népi Kolégiumba.

Az akkori verseim, írásaim (egyetlen novellát írtam, elárulom Neked, életemben, dehát az sajnos nem maradt meg, elégettem, sok versemmel együtt) tükrözték mindazoknak az íróknak, mindazoknak a költőknek, magyaroknak és nem-magyaroknak hatását, akiket olvastam. Nem titkolom előtted, hogy nagyon sokat-olvasó gyerek voltam már egész pici korom óta. Ennek következtében nagyon sok szellem, vagy szellemiség hatása volt érezhető akkori írásaimban.

Mikor megházasodtam, 1948-ban: egy ládányi kéziratot, otthon: Bián, Édesanyám házának kertjében, szülőházam kertjében elégettem, most már nagyon sajnálom!

Írtam én akkor Tóth Árpád-verset, írtam én akkor Baudelaire-verset, vagy Baudelaire-ebb verset, mint a Baudelaire, írtam Verlaine-verset, írtam Stefan George-verset, írtam Rilke-verset, Petőfi-verset, Illyés Gyula-verset, akivel frissen ismerkedtem meg, Kosztolányi-verset. Sorolhatnám tovább, szinte az egész irodalomtörténetet.

KÉRDEZŐ: Példából tudom, hogy a szülők közül az anya többnyire a szárnyra bocsátó ember, az apa pedig inkább a visszafogó, a megtartó, a helyhez kötő, ez Nálatok, hogy volt?

JUHÁSZ FERENC: Én nagyon sokat írtam erről, úgy hogy sok erről-írásom, sőt írástömegem ellenére nagyon nehezen válaszolok rá!

Mi nagyon szegényen, nagyon szomorúan, nagyon puritánul, nagyon egyszerűen éltünk, ha mondhatom így. Anyám volt az olvasó ember. Apám? Ezeket én verseimben, vagy époszokban megfogalmaztam. Arra emlékszem csak, hogy varrógépén Édesanyámnak négy Mereskovszkij-kötet volt, meg egy imakönyv. Meg a padláson rengeteg Tolnai Világlapja, meg valamilyen füzetes regények. Ezeket én nem olvastam, csak Mereskovszkij könyveit. Olvasni itt, Budapesten olvastam, meg Bicskén, ahová polgári iskolába jártam, a tanári könyvtárban. Bejáró diák voltam, de ez akkor egészen másképp nézett ki, másképp történt, mint manapság. Bejöttünk reggel hat órakor az iskolába, az iskolai órák befejeződtek egykor, fél kettőkor, a vonat viszont hat órakor, vagy fél hétkor ment vissza falum felé. Úgyhogy rengeteg időm maradt arra, hogy könyvtárba járjak, hogy antikváriumokba járjak, antikváriumok raktárait keressem, ott kutassak, ott olvassak! Ezek az olvasatok szőtték át egész életemet, ezek az olvasatok riasztották el aztán Apámat attól a *ténnytől*, hogy belőlem költő lett, vagy hogy költő akarok lenni! Ezt nagyon szégyellte! Hogy a fiából költő lett és nem tisztességes ember.

KÉRDEZŐ: Gyerekkorodról írva, gyakran használod a „gyűrődés” szót, ami valamilyen módon jellemzi ezeket az időket.

JUHÁSZ FERENC: Megmondom, mi volt ez. Ha most visszagondolok rá, nem hiszem, hanem tudom, hogy *folyamatos szorongás*. Ha most megkérdezed, hogy mitől szorongtam, akkor megint csak el kellene mondanom életemnek ezt a részét! Dehát most ezt nem akarom.

KÉRDEZŐ: Én előbb arra kérnélek, hogy életrajzodból feltétlenül mondd el azt, ami ember-költői lényed értéséhez feltétlen szükséges. Vázlatosan, vagy egy részt kiemelve, ami Téged magyaráz.

JUHÁSZ FERENC: Nézd, nem akarok nagyképű lenni, ezért nem is szívesen beszélek róla. Én is, de sok-sok velem-korú társam, tehát úgy kortársam, hogy velem életkorban nagyjából azonos, nemcsak két ember szerelmének szülötte, de *a történelem szülötte is*. Hogy ez szerencse, vagy szerencsétlenség: nem tudom. Én azt hiszem, az én életemben szerencse. Irgalmatlan nagy váltás történt 1945-tel, abban az életben, étellel, amelyben születtem, amelyben felnőttem és amelyből kiváltam és kiváltunk. Ez a váltás rendkívül gyorsan történt, rendkívül hirtelen történt, szinte sokk-hatásszerűen ért.

Személyes életemben megszűnt, elmúlt, elpusztult, elfolyt, mint a köd, egyrészt a rettegés, másrészt mind az az állapot, vagy előjáték, vagy előtörténet, ami az én „gyűrtségeimet”, (ahogy azt annakidején az Új Írásban írtam) megteremtette, létrehozta. Hiszen *gyűrtségeimnek oka: a folyamatos szorongás volt!* Ha akarom, azt is mondhatom: *a folyamatos társadalmi szorongás volt*, anélkül, hogy tudtam volna ezt akkor, gyerekfejemmel, tudatosítani. Ez a társadalmi szorongás s az ebben élő rettegés, tehát a rettegés folyamatában való élet szűnt meg 1945-tel.

Dehát: *megszűnt a gyűrtségek lehetősége is*, mert Édesapám akkoriban már olyan beteg volt, hogy nekem kellett hirtelen, váratlanul, gyorsan családfővé lennem. A történet, vagy a történelem, (akár rám vonatkoztatod, akár a korra): hatalmas, majdnem elmondhatatlan.

Fiatal verseimben, akkori verseimben, ifjúkori verseimben próbáltam ezt megfogalmazni. De ez majdnem elmondhatatlan! Szinte azt érzem most, már harmincadik éve gyakorló költőként, hogy azokat a dolgokat, amiket akkor, fiatalon, gyerekfővel próbáltam megfogalmazni, újra és újra el kellene mondani, újra és újra, talán mondandóim legfontosabbjaként. Ezt az iszonyatosan szép és iszonyatosan nagy-lángú üstökös-változást: ami akkor történt, személyes életemben is. Meg kellett érteni önmagamát, és meg kellett érteni azt a fortyogást, azt a fortyogó, bugyborékoló, zubogó, buborékoló kort, *amely ebben a változásban vajúdta ki önmagát*, és el kellett viselni ennek a vajúdva-kinlódásnak minden gyötrelmét, minden ellentmondását is, ami akkori fiatal költőket és fiatal írókat, bennünket és nyilvánvalóan a társadalom más embereit is nagyon megviselt.

KÉRDEZŐ: Innen visszanézve most, mit jelent Neked, Bia? Megtartó erő e?

JUHÁSZ FERENC: Nem akarok én senkit megbántani! Én nem szerettem a falumat. Lehet, a hiba bennem volt. Nem tudom. Mint egy mikroszkóp alatt látható furcsa növényállatka-képződmény, az én szülőfalum! Megmondom miért. Budapesttől húsz kilométerre van csak, és húsz kilométerre volt akkor is, amikor gyerek voltam. A falu Metternich-birtokok közepén feküdt. Tehát létezésével, létformájával, létezési állapotaival jobban őrizte a feudalizmust, vagy az aranyrácsozatú egyházi létformával átszőtt feudálkapitalizmust, mint mondjuk egy Budapesttől kétszáz kilométerre lévő falu. Hát ezt én gyűlöltem! De gyűlöltem azt is, (és ez talán nem véletlen az előbb jellemzett, előbb elmondott állapottól), hogy ez a falu gyűlölt minden

kiválni-akaró törekvést, mindenkit a szegények közül, a szegénység alvilágából, aki nem akarta vállalni a folytonosságát annak a létformának, amelybe beleszületett! Amire én szánattam Apámtól, az a gyári munkásság lett volna. Amire szánt Édesanyám, az legfeljebb tisztviselőség lett volna, nagy rangként, községházán tisztviselőnek lenni! Ezt én nem akartam! Én mindenképp el akartam jönni!

Mondtam már Neked, hogy 1948-ban kerültem kollégiumba, a József Attila Népi Kollégiumba, de azt is mondhatom, hogy sok időt nem töltöttem ott, mert a kollégiumok természetét, belső életét, belső életfolyamatát nem szerettem, a létmódját se szerettem, aztán 1948. November 14-én megnősültem és akkor a kollégium vezetősége nem engedte meg, hogy továbbra is ott lakjam a kollégiumban, feleségemmel.

Mint minden fiatal költő, én is, és mint minden fiatal kortársam akkor, én is azt hittem, (amit szeretnék változatlanul hinni,) hogy költészetemmel, szavaimmal, vagy szavaim összegével meg fogom váltani, meg tudom váltani, vagy segítem megváltódni a világot.

Azt is hittem, és hittük, (nem akarok teljesen egyesszámban beszélni, hiszen nem egyedül voltam fiatal, és nem egyedül voltam akkor fiatal költő, vagy fiatal művész!) valamennyien, kortársaimmal együtt azt hittük, azt hittem én is, hogy a művészetnek, adott esetben a költészetnek: nemcsak kötelessége, de joga is ez a változtatás, változtatni-akarás. Valamennyien, a hívők, a változtatni-akarás varázsában éltünk! Ennek jegyében írtam én első verseim után egy (voltaképpen) lírai verset! Dehát én ezeket a hosszú lírai verseket eposzoknak mondom. Egy eposzt, *A Sántha-családot*. Aztán a másodikat, az *Apámat*, aztán a harmadikat (amit talán a legjobban szeretek, éppen mert örülő eredendő természetemhez rendkívül hasonlít) *A jégvirág kakasát*. Ez a vers, mint egy égő rádiumrögöcske a biológiai szervezetet, az öröm elemi anyagcsomójával átsugározza a létezést, gyógyítóan átvilágítja. Eredendő természetemet, öröms, játékos, kötekedő, játszó ember-voltomat mondja ki *A jégvirág kakasa* című elbeszélő versem.

KÉRDEZŐ: De úgy emlékszem, ebből baj lett?

JUHÁSZ FERENC: Igen! Nagyon haragudtak érte. Nagyon haragudtak érte! Nem akarom most a vers belső történetét, tehát a vers mondanivaló-történetét elmondani. Hiszen egy versét nem is lehet pontosan elmondani és meghatározni, így előszóval, de még a leírt szóval sem, mert akkor lelkét veszti, hitelét veszti, elveszti önmagát önmagában. *A jégvirág kakasában* az emberről szerettem volna szólni, arról az emberről, aki ember-voltával él ebben az új történelemben, és meri ember-voltát használni az életben, a szerelemben, a munkában, az örömben, a mámorban, a szeszben, a tréfában, szeretkezésben és mindenütt.

Ezt úgy vette az akkori kritika, mint ha én a termelőszövetkezeti mozgalmat, vagy a falu szövetkezeti átalakítását, vagy átalakulását támadtam volna meg versben, gúnyoltam volna ki költészetemmel. Igen sok és igen kemény, igen nehéz bírálatot kaptam *A jégvirág kakasára*, majdnem hogy imperialista ügynököknek neveztek annakidején a kritikusok. A legcsúnyább talán az Irodalmi Újságban jelent meg! Dehát a természetem, ha valamennyire ismered a természetemet és a költészetemet, olyan, hogy én az írott kritikára, vagy a szóban elmondott bírálatra a szó szép értelmében nem vagyok érzékeny! Ezzel nem azt mondom, hogy nem fáj, ha bántanak, mert egysze-

rüen nem lennék ember, ha nem fájna! Nem azt mondom, hogy nem gyötör meg, ha bántanak, hiszen nem lennék ember, ha azt mondanám, hogy nem gyötör meg a bántás. De a fájdalom, a gyötörtség, vagy a gyötrettetés máglya-tüze nem tart sokáig, elhamvad élő, eléghetetlen szívem alatt, elfoszlik, mint a köd. Megáldott a Sors oly természettel: hogy tudjam és merjem elhinni: ha nekem jogom van ahhoz, hogy valamit megfogalmazzak, s ezt a megfogalmazottságot kinyomtatják, könyvben megjelentetik, akkor mindenkinek joga van erről a könyvről *tisztességesen* megmondani a véleményét. Hozzáteszem, ha újra-olvasnád ezeket a kritikákat, megdöbbenél: *mennyire nem voltak tisztességesek!*

KÉRDEZŐ: Milyen következtetésekkel járt ez akkor benned?

JUHÁSZ FERENC: Arra a következtetésre jutottam, hogy a társadalmi szerkezet és a társadalmi szerkezetből kinövő szellemi szerkezet között valamiféle ellentmondás van, és ezt az ellentmondást a napi élet és a napi életnek minden törvénye föloldani és megoldani nem tudja! Tehát valahogy nekünk, költőknek, nekünk művészeknek, nekünk, a szóban szólóknak, az agyagban, vagy a festészetben, vagy a festékben, festékekkel beszélőknek, a szó gyakorlóinak, az anyag gyakorlóinak: a művészet-anyaggal meg kell változtatni a gyötörődő valóságot! Ki kell mondani a jót is, de ki kell mondani a rosszat is! Ki kell mondani a szorongattatást is, és ki kell mondani a szorongást is!

Nagyon megrendítettek mindazok a dolgok, amik a kritikában és a kritikával engem annakidején fiatal költőként vertek. Hisz nemcsak az idős művészt, nemcsak a művészetet, de a fiatal költőket is, és általában a művészeket inkább szeretni kell, és szeretve szidni, mint gyűlölve nem-szeretni.

Ez a megrendültség is elgondolkoztatott! Ez a megrendültség is megértette velem, hogy a világ (legyen az társadalmi világ, legyen természeti világ, legyen az a létezés másfajta világa), nem is olyan egyszerű, mint amilyennek azt kamaszfővel, ifjú-fővel, fiatal férfiként hittük és gondoltuk.

Azóta nagyon nehéz nekem, (vagy nekem is). Hogy el ne veszítsem a hitemet abban, (megint egy szót írtam föl: legyenő, vagy szétlegyeződött,) hitemet abban, hogy érdemes és kell dolgozni, csinálni a verset, az életet! És itt, magyar nyelven, az anyanyelvemen, ebben az országban kell csinálni, akármi történik, akárhogy bántanak, akkor is! Az én testemmel, az én szellememmel. Igaz, nagyon kemény a fejem, nagyon dacos vagyok! Ez is segített! De segített ez a fölismerés és ez az akarat is ebben az életben, és segített a költészetben, az újfajta megvalósulásban, vagy megvalósításban.

Mindig gyötört, hogy nem jó amit csinálok, hogy *nem elég!* Hogy nem jó amit csinálok és még mindig nem elég amit csinálok! Fiatalembernél ez természetes, hiszen ha elégedett lenne önmagával, akkor már nagyon nagy baj volna! Mégis, rettenetes gyötördések közepette, tehát nem hittelenségek közepette, de gyötördések között éltem. Nekem két olyan barátom van, akik nagyon sok mindennel: létükkel, gondolkodásukkal, életükkel, művészetükkel hatottak rám, (és gondolom ennek a fordítottja is így van!) Mindkettő festő. Az egyik Franciaországban él, Hantai Simon, a másik (most már szintén Franciaországban él,) Csernus Tibor. Amikor átlövődött a fejemen, mint egy elemi ős-részecske a sűrű anyagtömbön, hogy most már másképp fogok fogalmazni, *mást fogok írni, másképp fogok írni, mint ezentúl*, annak pillanat-története a Hungária-kávéház forgóajtójában történt, tudod, akkor

még New-York kávéháznak hívták. Csernus Tiborral a Könyvkiadóból jövet, ahol dolgoztam, leültünk egy kávé inni, és ahogy Tibor ment elől, ahogy a forgóajtó üveg-legyezőjében, mint egy üvegrózsa szíromkötegében, cserebogár szétlegyezett üvegharmonika csápjában, egymást nézve és egymásra mosolyogva, egy beszélgetést félbehagyva, forogtunk és mentünk be a kávéházba, hirtelen akkor ért ez az átalakulást-nemző, átalakító villámcsapás engem. Akkor verte át aranykésével szívemet és agyamat! És e perctől kezdve tudtam, hogy ezután már másképp fogok fogalmazni, másképp fogok írni, másképp lesz minden a lírámban, másképp fogok élni, másképp történik minden létemben! Akkor Tibornak azt mondtam: te ülj le, rendeld meg a kávé, én mindjárt visszajövök! Elrohantam a legelső könyvesboltba és az eladótól egy kórbonctant kértem; illetve megkérdeztem az eladót, hogy van-e kórbonctanuk? Kinevetett, azt mondta, nincs. Kérdeztem: hol lehet egy kórbonctant venni? Azt mondta, sehol. Akkor, rögtön, elmentem az Egyetem Orvostudományi Karára és megkérdeztem a dékánt, hogy hol lehet egy kórbonctant kapni? Vagy venni? *Mert tudni akarom a halált!* A mulandóságot, a szerkezet-elbomlást, a lényeg-elfoszlást, a romlást, rothadást, a törékenységet, a bomlást, pusztulást. *A titkot!* A válasza: nem, nem lehet venni, de majd én adok magának egyet! Így kaptam én egy jegyzetes kórbonctant, s még az éjszaka elolvastam. Aztán elolvastam egy közzettant, ősnővénytant, aztán elolvastam egy kristálytant, őslénytant, aztán elolvastam sok természettudományos, sokfajta természettudományos könyvet. Ennek az átalakulásnak a csíráit, vagy elemi sejtjeit, vagy (mit tudom én!) spóráit hordozták magukban ezek az olvasatok, és ezek az új megtudások ott kavargtak a szívemben. S tudtam, hogy a világ, nem a társadalmi létezés, nemcsak a társadalmi lét, de a *világ* sokkal bonyolultabb, sokkal részletesebb, sokkal másképpbben történik, mint ahogy én azt eddig gondoltam és megfogalmaztam. És azt is, hogy ezt a másfajtaságot, ezt a fölismerést új szavakkal, új módon kell megfogalmazni, ehhez rengeteg ismeretet kell szerezni. Ezeknek az ismeretszerzéseknél lehetőségeit kerestem én e könyvekben.

Mindenki hazudik, (és voltaképpen nem a másikat, önmagát csapja be azzal,) ha azt mondja, hogy ő olyan világot teremt művészetében, ami teljesen új, mert teljesen új tizenötezer, vagy húszezer év óta nincs a művészetben! *A művészet folyamatos építkezés!* Csak az az *idő-pillanat* tiéd, vagy az enyém, amelyben te fogalmazol, amelyben neked megadatott a fogalmazás módja és kegyelme. És ha sikerült a kettőt összeforrasztanod: visszafelé, a múltba gyökereztetni, és előre, a jövőbe lomboztatni művedet, akkor talán megtetted azt, amit költőnek megtennie kell, vagy amit költőnek megtennie kötelessége.

Szóval, 1954-ben történt, amikor eszmélkedésem, (költői eszmélkedésem, történelmi eszmélkedésem, emberi eszmélkedésem) megváltozott, ez eszmélet-változásnak volt első könyve *A tékozló ország* című eposz és ez új szívűtésnek volt első könyve *A virágok hatalma* című verseskönyv, amelyben megírtam e hosszú verseket, *A mindenség szerelmét, A virágok hatalmát, a Krisztus lépesmészét*, és a többi.

KÉRDEZŐ: Én úgy gondolom, hogy a *Huszonhat évesen* című versed már ezt a programot tükrözi, ezt a magatartást.

JUHÁSZ FERENC: Igen, hát ez egybe is esik azzal, amit mondanék, csak akkor meg kell keresni a könyvben.

KÉRDEZŐ: Olvasd el.

JUHÁSZ FERENC:

HUSZONHAT ÉVESEN

*Huszonhat év, ahhoz elég kevés, hogy ijedten
fölsíkoltsak, koponyámat ezüstpapírba burkolta a dér.
Pedig hogy szerettem, átkozódtam, temettem.
És nem magamért.*

*Ad még nekem a Sors, vagy akármilyen
annyi időt, s hitemnek annyi erőt,
hogy elkiáltsam, ami csak nekem tud fájni,
a halál előtt.*

*Virágaim még harmatosak, kórság nem rothaszt, nem öl,
mezőimen topognak pávák, kövér bikák, tajtékszőrű csikók.
Konok vagyok, s naprendszeret szikráztat föl
szívemben a csók.*

*Virágaim tán szalmává száradnak maholnap,
vetésem kénkö, köeső veri szét,
de addig csak hadd égjek, robogjak,
az űr arany-ménjeként.*

*Meddig? Ki tudja? Ahhoz már mi közöm.
Élek, tündöklő robbanás az életem.
S ha más égitest-tömegbe ütközöm,
útjából kivetem,*

*Mert más ki mondaná el helyettem,
amit csak én tudok?
Amit, ha csak sejt a szív is, beleretten
és fölragyog.*

*Ne féltsetek, elszánt vagyok és hajthatatlan!
S ha érdem ez, nekem elég.
Feltör ajkamról a kimondhatatlan
Emberiség.*

*Hosszú verseim (ezért is, hogy nem eposznak, de eposznak, tehát ráteszek
egy vesszőt!, mondom őket,) nem elbeszélő versek!*

Sok hosszú verset írtam már életemben, de ezek *A Sántha család* és
A jégvirág kakasa kivételével, igazában nem elbeszélő versek. Ezért is ke-
reszteltem el őket hosszú verseknek.

Ezek a versek: *mintha egy időpillanatot a végtelenné* (tehát egy jelen-
kori pillanatot a végtelenné) *főlnagyitanál*, vagy egy mikropillanatra ráten-
nél egy nagyítólencsét és ez égő, lángoló lencsenézésben ennek az érzeti,
érzelmi, tudati, társadalmi, pokol-tudatalatti mikropillanatnak pőfögő, gőz-

páfrányt fújó, hólyagzó, vonagló sejtrészei is és lüktető, hullámzó, pontkévés sejtfalai is kitetszenek. Így, fölnagyítódva mutatkoznak meg a dolgok! Tehát ezek a hosszú versek, az én hitemben, az én megvalósítási elképzeléseimben: lírai versek, *csak az időpillanatban fölnagyított lírai versek!* Vallomások, hitek, mámorok, szerelmek, szégyenek, halálok! Nem egy elbeszélés-történet folyamatának részei. Lehetnek azonban olyan részei, szakaszai is e vers-állapotnak, amelyben az elbeszélés, mint létforma jelentkezik. Mint például *A tékozló országban*.

KÉRDEZŐ: A későbbiekben ezek a viták, viharok műveid közt és a kritika közt, illetőleg műveid közt és az olvasóközönség között újra és újra föltámadtak. Fogalmazhatnék úgy is, hogy költészetet provokált újra és újra. Gondolok itt a *József Attila sírjára*, mely jóval később volt *A tékozló ország* után. Hogyha ezeket a viharokat közös nevezőre kellene hozni, mi-ben találnád a magyarázatát?

JUHÁSZ FERENC: Az ember fiatal korában, amikor fogalmazni kezd: azt mondja el, ami van. Amit látott, amit érzett, amit addig megtudott. Ahogy aztán eszmélkedése, vagy gondolkodása *történik*, az idő-folyamatban, később, vagy kristályosodik az időfolyamatban, egy csomó kérdés merül föl a költő szívében is. Éppúgy mint minden ember szívében. Mik ezek? *A miérttek, a mikorok, a hogyanok, az hogy valami miért van úgy, ahogy van, s úgy ahogy nincs, a nincs miért nincs, úgy ahogy nincs?* Tehát a gondolkodásban lukak, likacsok, üregek, barlangok, ürök támadnak, *hiányok*, ezeket meg kell tölteni képzetekkel! Ilyenkor alakul át a költészet, ilyenkor változik meg a költészet. Mert az ember nemcsak a „van”-t akarja megfogalmazni, *de a viszonyításokat is, a vonatkozásokat is! Meg a szerveződések is* el akarja mondani! Ha valami nem egyszerű, akkor azt nem lehet egyszerűen elmondani! Mindig mondom, hogy a költészetben (de az életben is!) nem egyszerűség van, vagy nem lehet egyszerűség, vagy bonyolultság! A művészetben csak pontosság lehet! A pontosság az egyszerűség! Ha valamit nem tudsz, vagy nem lehet kevesebb szóval elmondani, mint amennyi szót elhasználsz arra, hogy azt elmondjad, akkor nem tudsz mást mit tenni! Fölmerül gondolkodásod folyamán, vagy lírai töprengésedben mondjuk két dolog: *a szilárdság és a törékenység*. Hogy mondjam el én ezt, hogyan fogalmazzam én meg ezt a költészetben? Mondok rá példát. Nekem nincs ugyan személyautóm, de egyidőben nagyon sokat jártam autóval. Jöttünk vidékről Budapestre, hazafelé. Azt láttam, hogy a szélvédő üvegének százával és ezrével csapódnak apró hártvány-szárnyú lényecskék. Elkenődnek az üveglapon. Kis nyálas petty marad helyettük, kis kemény vércsöpp, csöpp takonyvéres zúzalék-test-anyag. Sárga fosadéklángfröccsenet-csillag, madárfosadék-üstökös, véres lényfoszlányok lángja, mészvonalak, festékcéfnacsikok, mint elemi részecskék belövődésének szikravonalai, szállkasugárcsillagállatkái az ólomlapban, tejútfoszlány-fosgyűrűk, ürülék-koszorúk, halálkosz-halálürülék-koszorúk, rovarállatanyag-halálhabkorongok, mint festés után festékfoszlány-pöttyök az ablaküvegen, az autó szélvédő üvegén, amit a csuklós ablaktörő, a fémlábszár-gumitalp légyláb súrolva nem tud letörölni, a sikáló légyláb: tapadó gumi-kaszálásban, domború ívmozgásban, ritmikusan lüktetve nem tud ledörzsölni az üvegről, a nikkelnyelű csuklós gumikefe, a fémszarvú, gumisöprű-tapadócsáptollpáfrány! S mire Budapestre érsz, le kell vakarni a sárgazöld hullapépet, véres halálpetty-maszat-törmelét-

ket, a halálszeplő-maradékot a szélvédő-üvegről, mint vakolatot kőműveskanállal a vedlő falról. Itt a halálütődés-üveglapról! S fölmerül töprengő gyásztalan szívedben, hogy egy ilyen szervezetecske, ez, amelyik rettenetesen bonyolultan van fölépítve, (s ha ezt fölnagyítod az említett lencsével, akkor megtalálod a csodát!) ez a csodálatos biológiai szerkezet, csöpp gyönyörű állatgép, az önmaga szilárdságában létező rendkívül szép és pontos szerkezet, egy másodperc töredéke alatt elkenődik, halállá maszatolódik! Pillanat-törmelék alatt. És miért? Ha ezt el akarom mondani a költészetben, nem tudom csak ennél bonyolultabban elmondani, mert fölmerül rögtön kutató agyamban az, hogy ha már ilyen pontosan megszerveződött valami, ha már ilyen hihetetlenül bonyolult szerkezet fölépült, és nyilvánvalóan évmilliókon keresztül épült, akkor miért, hogy egy perc töredéke alatt szétmázolóddhat, akkor miért teremtdött atomjaiból, szerveződött sejtjeiből? És így tovább. És így tovább! Minek az egész? Ki akarta, mi akarta, minek akarta, kinek akarta? A szilárdság és a törékenység erő-gyöngesség kölcsönössége: mi? Hogyan? Az ember egyre bonyolultabb társadalmi, szellemi, erkölcsi, emberi, biológiai, filozófiai, fizikai tapasztalatait akarja elmondani! És másképp nem tudja elmondani, mint ahogy elmondja! Úgy látszik ezt tartják bonyolultnak, érthetetlennek! Pedig a kérdések: viszonyítások, vonatkozások!

Írtam egy bonyolult hosszú verset, (ötezer, vagy ötezerkétszáz sor, nem tudom pontosan!) *A halottak királyát*. Ha most én e vers tartalmát Neked egyszerűen elmondom, hát az két mondatban „elmondható”! *Elmondható, de hát ezzel nem mondtam el a verset. A verset nem tudtam elmondani csak azzal az ötezer sorral. Tartalma csak annyi, hogy a hitét-vesztett, csatát-vesztett király a szárazföld partja és a tenger kék óriás-gyomra között csónakban ül a víz-középpontban és mereng életen, halálon, történelmen, saját gyávaságán, saját elesettségén, az önhittségen, öngyilkosságon, végül kijön a partra és elkezd élni életét. És népe életét!* De nekem ebben a versben mindent el kellett mondanom, amit csak lehetett és kellett, ezt nem tudtam, ezt nem lehet egy szonettben megfogalmazni. El kellett mondanom a magam létét, nyomorát, gyászát, szegényét, a magam depressziójának történetét is.

Egyszer versprózában azt írtam, éppen ez időre vonatkozóan, *hogy nem tudom pontosan: én voltam-e a Hazában depressziós, vagy a Haza volt-e bennem depressziós?* Nekem ebben a versben ezt is el kellett mondanom! Eljajgatnom! *El kellett mondanom, hogy mit élt át ez a király, meg én is!* Amíg eldöntötte, hogy nem lesz öngyilkos, nem ugrik bele a vízbe, nem a Halál Királya lesz többé, nem a halak királya lesz, de a nagyon esendő Élet Királya akar lenni újra, *annyi veszteség, annyi gyávaság, annyi megfutas, annyi önteladás, annyi pusztulás után!* Persze az ember szívében folyamatosan ott ég a fehér szorongás: hogy ha valaki az ilyen szerkezetépítők dühödt mámorában él, és szenved ily örült mániában, mint én a verseimben, akkor ha rövid verset kezd írni, nem bukik-e meg? Nem bukik-e meg költészetével? Hitével, érzelmeivel, léte természetével?

A VEDLŐ ARANY-CSIPKELÁNG OSZLOP

*Aranyat-vedlő jegenyén
ugrál a rigó feketén.
Aranypikkely-lángokat
rúgdos rothadt tollakat.*

*Mint nagy fekete A-betű,
ugrál a kő-tekintetű
feketerigó a jegenyén.
Csipkés a hulló láng-remény.*

*Hull pörögve lefele,
a jegenyefa levele.
A tar ágak közt égve hull.
Nézem mosolytalanul.*

*Arany csipkeláng-oszlopon,
arany tollcsipke-kőrúdon,
ugrál a rigó. Mi jogon?
Meghalsz? Meghalok. Jól tudom.*

KÉRDEZŐ: Hogyan dolgozol? A körülményekre, a módszerekre, a szokásaidra gondolkodok.

JUHÁSZ FERENC: Munkaszokásaim nagyon korán kialakultak. Tulajdonképpen Budapestre költözésem óta. Mondtam már, hogy bejáró diák voltam, így megszoktam a koránkelést. Bejáró diák koromban öt órakor, félötkor, négy órakor keltem, hogy időben beérkezhessem az iskolába. Azóta is reggel öt-hat óra körül ébredek, rendbeteszem a szobámat, (mert azt mindig magam teszem rendbe!) Rendbeteszem magamat és leülök íróasztalomhoz. Ott dolgozom, egy csésze kávé kortyolgatásával és egy nagy pohár tea mellett, ameddig dolgozni tudok. Munkaidőm, (vagy fogalmazási időm) öt óra, hat óra, hét óra, nyolc óra, sokszor tíz óra. Mindig addig dolgozom, ameddig meg nem érzem azt a csomót a torkomban, amely már fullaszt, a *glóbus-érzést*. Olyan ez, mint egy kemény vattagombóc a gégében! Elfullaszt teljesen! Ekkor abba kell hagynom a verset. Az írást. A hosszú verset különösen! Ennek az „*abbahagyásnak*” módszere van: hogy folytatható legyen a hosszú vers. (Nagyon sokat és nagyon sokan kérdezték tőlem: hogy a csudába lehet több ezer soros verset *folyamatos ihletettségben* írni? Hát úgy, mintha regényt írna! Úgy dolgozik a hosszú versen az ember, mint ahogy az asztalos dagozik egy tárgyon, amit reszel, gyalul, kalapál, szögel.)

A hosszú verseknek, mondjuk *A halottak királyának*, vagy a *Gyermekdaloknak* írástitka, folytathatóság-módja, a másnapi folytathatóság titka: hogy mindig úgy kell az aznapi versmunkát, vers-fogalmazást befejezni, a papíron abbahagyni (hiszen az a szívben, a szorongásban, agyvelőben, de az alvás-álomban sem hagyódik abba!), hogy (ahogy lányomnak mondani szoktam) az utolsó versszak végén olyan sort, olyan mondatot hagy az ember, amely a karácsonyfa ághegyén buzogányosodó csillagszóróhoz hasonlítható. És ha meg tudom teremteni azt a sort, azt a mondatvéget, azt a rímet, azt az utolsó ihlet-pillanatot, amelyet csillagszóróhoz hasonlítottam, akkor másnap

mást nem kell tennem (a föltajtékozó izgalom, szorongás, hányinger, gyötrődés után), mint: ihletem sárga lángnyelv-folyamatosságával a versfenyőfa-ághegy drótlábszárú csillaganyag-buzogányát, a csillagszórót, mint égő gyufaszállal meggyújtani, s abban a percben a rím-vég, a sorvég, az ihlet-törmelék, ami ott virrasztott az előző napi kézíratsoron, fölgyullad, csillagkévét lobban, kezdi fehér sugárkoszorúban a csillagokat szórni, köpni! Ekkor *már lehet* folytatnom az írást.

Nos, hogy egy nap mennyit tud az ember megírni? Ezt csak úgy tudom Neked elmondani, ha kivallom: minden mű más megírás-természetű! Nem árulok el titkot, ha mondom: a *Gyermekdalok* című époszomat (tizenhárom és fél ezer sort!) két hónap alatt írtam. Naponta nyolc-tíz órát dolgozva. *A halottak királya* című hosszú-versemet három hónap alatt (hozzáteszem, hogy az első tizenegy és fél versszak után, mert *ott* abbahagyódott az írás 1959-ben, és tizenegy évig nem tudtam ezt a verset továbbépíteni! Önmaga szorongás-csigahéjába húzódott vissza, önmaga depressziós, tekert mész-kürtjébe!) És tizenegy év után *megírtam* a vers-kastélyt, a jövőt-kérő százötvenhat, vagy százötvenhét versszakot!

De írok prózát is. Ezeket a versszerű prózákat (éppen, mert a vers *természetével*, versmódszerrel építendők fel, szerveződnek meg, mint egy biológiai létező,) nem próza-versnek, de vers-prózának mondom. A vers-prózákat általában egyiramban írom meg, négy-öt órai munkával.

Mindig füzetekbe írok. A füzetbe-írásnak története van. Amikor fiatal költő voltam, nagyon kevés volt az országban a papíros! Az ember ott szerzett papírt, ahol lehetett. *Csak* jó papírra szeretek írni, és sose ceruzával, soha golyóstollal (igaz, akkor még nem volt golyóstoll!), sose gépbe-fogalmazva, de töltőtollal. És papírt nem kapván, a papírosüzleteket járván, bekötött, kövér, fehér papírlapkötegű füzet-könyveket kerestem. (És boldog voltam, ha találtam. Tenyeremen szétnyitva *őket*: belefűjtam a fehér laprózsába, s a szájmelegtől fölborzolódtak a fehér papírlap-tollak, mint a katicabogár szétlegyezett csáplapkévéje. Mint gémelek háta-tolla a szélben!) És ha valaki meg akart ajándékozni valamivel, azt kértem: szerezzen bekötött füzet-könyvet, amelybe verseimet írhatom. Az egyiket elhoztam Neked, hogy megmutassam. Ezt feleségemtől kaptam ezerkilencszázötvennégy szilveszterén. Ez: vendégkönyv! Ez a vendégkönyv *A virágok hatalma* című verseskönyvem s a *Harc a fehér báránnyal* című verseskönyvem kézíratos-könyve. Nézd meg, így néz ki, ilyenek ezek a füzetbe írott versek! Ilyen a fogalmazásmódjuk, természetük! Mindig csak a könyv jobboldalára írok, hogy a baloldalon javíthassak. A vers-szövegbe nem javítok, csak a vers mellé, a túloldalra, és aztán a már legépelt versbe, majd a kiszedett versbe (a nyomdászok gyönyörű rémületére!), s a tördelt versbe is sokszor beleírok, javítok, változtatok a versen.

KÉRDEZŐ: Éppen a címadó vers *A virágok hatalma*.

JUHÁSZ FERENC: Igen, mint mondtam, e bekötött füzet-könyvben, *Vendégkönyvben A virágok hatalma* című kötet kézirat-versei vannak és a *Harc a fehér báránnyal* című kötet egy-két verse.

KÉRDEZŐ: Igen. S látom, még itt jegyzetek is vannak mellette.

JUHÁSZ FERENC: Igen. Én mindig *jegyzetekkel* írom verseimet! Hoszszú-verset nem is lehet másképp! Lásd, itt egy papírcsik, amit annak-idején

Csernus Tibortól kaptam, pontosabban: kértem. Tudni akartam, kíváncsi voltam: a festők *milyen* színeket használnak, s kértem Tibort, írjon föl nekem néhány színfajtat, *megnevezést!* A szín-jegyzeteket láthatod itt.

KÉRDEZŐ: Van fogalmad róla, hogy hány verssort írtál már le?

JUHÁSZ FERENC: Nem tudnám pontosan megmondani.

KÉRDEZŐ: Dehát körülbelül?

JUHÁSZ FERENC: Körülbelül negyvenezer-ötvenezer sort.

KÉRDEZŐ: Barátaid elsősorban nem az írók köréből kerülnek ki, hanem más művészeti ágak művelőiből, vagy éppen a tudomány művelőiből. Említetted Hantai Simont, Csernus Tibort, Marx Györgyöt, ha jól emlékszem?

JUHÁSZ FERENC: Igen.

KÉRDEZŐ: Ez véletlen, vagy nem véletlen?

JUHÁSZ FERENC: Talán nem véletlen. Vonzódom nagyon a tudományokhoz! Mindenfajta tudományhoz, a természettudomány minden részéhez, minden ágazatához, ága-bogához. Egyrészt ezért ez. Másrészt, tudnod kell: Hantai Simon gyerekkorom ifjú tanítómestere, barát-tanítótársa volt. Egy faluban születünk. Ő hat évvel idősebb nálam. Az első könyveket Ő adta a kezembe, könyvekként most a filozófusok műveit értsd, Kantot, az akkor nagyon olvasott Spenglert, vagy Freudot, Heideggert, vagy más filozófusok könyveit. Hantai Simon *létevel* tette lehetővé nekem azt, *hogy a festéssel úgy éljek, a festészetben úgy éljek* (nemcsak az ő műtermében és nemcsak az ő képei között, de a Képzőművészeti Főiskolán, annak könyvtárában, a többi festő közt), *mintha én is festő lennék*. Talán ez az oka, ez a története, hogy barátaim inkább képzőművészek, mint írók. És talán az, hogy költészeti gondjaimat, és emberség-gondjaimat, a létről, létezésről-gondolkodásomat megosztani, megbeszélni jobban tudom: fizikussal, festővel, vegyésszel, genetikussal, biológussal, mint íróval.

Amit a tudomány több száz éve tud már, amit a jelenkor tudománya egyre jobban tud és egyre többet kutat: az emberi elme még mindig nem vette tudomásul, nem akarta önmagába gyúrni, nem tudta, vagy akarta magában lángoló életté gyúrni, tudatába gyömöszölni, gyömni, mint vánkoshuzatba a fosztott tollpíhét, szép szent életdühhé gyúrni! Talán az az ember-elme, emberi elme (*most* az emberi elmén a Földgolyó-emberközösség átlag-elméjét értem!) nem is képes erre. Talán nem is szabad tudatosítania: hogy *ez a Földgolyó*, a világegyetem egyik lebenyfoszlány-csücsökcsipkéjén: picinyke ponttömeg, tömegpont, a mindenség gyémánt-kakastaréjcsücsának (részletének) leffegő szélén lebegő picinyke pont. Pörögve keringő. Ha ezt tudom, tudatom tudomásul veszi emberként, mint gondolkodó ember, akkor *ezt a tényt* tudnom kell költőként is. *Akkor ezt költőként el kell mondanom. Nem lehet ennek tudatával élni és nem beszélni erről!* És így van ez nemcsak a fizikával, de a vegyészettel, az ásványtannal, a csonttannal, a szövettannal, a biokémiával, a biofizikával és más tudományokkal is. Amelyeket nem azért használok föl, amelyeknek eredményeit, vagy lehetőségeit (tehát gondolati lehetőségeit), nem azért használok a költészetben, mert hivatkozni szeretnék, hogy én e dolgokat ismerem, tudom, ezekről a dolgokról tünődöm, töpren-

gek, e dolgokról megkérdezek hozzáértőbb embereket, de azért, mert ha már ilyen *egyetemes-tudatú*, tehát *világegyetem-tudatú* költészetet szeretnék csinálni, szavaimmal megvalósítani, akkor a *megfogalmazásban* így is pontosnak kell lennem! Ezek az ismeretek a költészet pontosságára *kényszerítettek!*

KÉRDEZŐ: Igen. A természet és a társadalom kapcsolatát, harmóniáját és ellentmondását, hogyan látod ma? Milyennek kell lennie a további emberi lét szempontjából?

JUHÁSZ FERENC: Talán ez a legnehezebb kérdés, amit beszélgetésünkben fölítettél. Mert a kérdés; nemcsak nekem nehéz, de a kor gondolkodó emberének, a kor gondolkodó lírikusának, a kor gondolkodó tudósának is! Ahány ember, annyi vélemény erről! Azt mondja az egyik: a természet az ember ellensége; azt mondja a másik: a természet ellensége az ember; azt mondja a harmadik gondolkodó: az ember és a természet folyamatos egyensúlyát, valaha állandósult harmóniáját bontja meg az ember az ipari civilizációval. A negyedik vélemény a tudományban és a tudósok közt: hogy az emberben és a természetben *van annyi asszimilációs képesség*, hogy föl tudja dolgozni, magába tudja olvasztani az ipari civilizáció szennyeit és szennyeződési termékeit, hogy lényegében az ipari civilizáció az emberiség hasznára válik és van. S az ember majd (tehát a természet, az állatok, a növényzet, a flóra és a fauna a bioszférában,) hozzászokik ezeknek a szennyeződési anyagoknak, hulladékoknak, termékeknek, szennyeződési formáknak létéhez és létezéséhez, és magába emészti őket.

Hadd mondjak egy példát. Egyszer Marx Györggyel nagyon sokat beszélgettem erről. Ő azzal érvelt (épp e kérdést facsarva): hogy valaha azt hittük (azt hitte a gondolkodó ember), hogy a modern, ipari városok létezése lehetetlenné teszi a *madarak* létezését. Mégis: az ipari nagyvárosok (ahogy azt Budapesten is láthatjuk és tapasztalhatjuk) egyre több madárral tömődnek el! Tehát a madarak (Marx György szerint, de látásomban is) hozzászoktak már ehhez a valóban nem-természeti, hanem az ember által létrehozott létformához. *Megtanúlták a várost a madarak.* Mert a meleg a kő, meleget sugároz télen, s a fehér fagyban is bő a szemét, a hullamaradék, a hulladék-élelem, a halál-szemét, a moslék-rögöcske. *Mert megtartó a város. Főntartó és eltartó. Barát. Az állat barátja is.* Volt egy nagyon nagy fizikus, a neve: Erwin Schrödinger. Ő írta egy gyönyörű tanulmányában, hogy a teljes természetben a természetnek az a rétege, amelyben és amelyiken a biológiai létformák megszülettek és *lehetővé váltak, életté váltak*, az csak egészen vékony hártvája a világegyetem-természetnek. Se fölötte, se alatta, tehát sem e hártváréteg fölötti, sem e hártváréteg alatt lévő részében a kopár mindenségnek: semmilyen gondolkodó élet, semmifajta szeretkező, szerető, létező, szaporodó, nemző, termékenységre képes, termékenységet osztó, szülni-képes, biológiai halálra képes létező, létforma, állati, növényi lény nem teremthet meg, ilyen nincs.

Ha így látom a természetet, akkor már egyszerűsítettem, nem a teljes mindenséget mondom, csak ezt a biológiai hártvát! És akkor fölmerül szigorú szívemben a szigorú kérdés, a komoly gond, hogy élven ebben a vékony biológiai hártvárétegben és dolgozván ebben a vékony biológiai hártvárétegben: miféle ellentmondások között, miféle ellentmondásokkal, milyen léte-

zessel tud (*ebben a természetben!*) az ember, s az emberek közössége, tehát a társadalom létezni?

Azt hiszem a kettő majd (e biológiai hártában élő ember, s e biológiai hártaként fölépült, megszerveződött *vékony természet, puha természet*) akár milyen diszharmónikussá vált is viszonya, alakult is az utóbbi évszázadban (eljön az idő!), megtalálja egymás harmóniáját; *egymást kiegészítve tud létezni!* Tehát nem zárja ki egymást egymásból, nem öli meg az ember által létrehozott *második természet*, azt az eredendő biológiai természetet, amely *maga az ember*, s amellyel és amelyben az ember él!

KÉRDEZŐ: Továbbblépve, az atombomba megjelenése, véleményed szerint, minden eddigi hatásnál erősebben megváltoztatta az ember, az emberiség tudatát és helyzetét?

JUHÁSZ FERENC: Sajnos nem az *ember tudatát*, de az *ember helyzetét* változtatta meg, ezen a picinyke égitesten! Az ember tudatát nem változtatta meg, mert az ember valahol még mindig nem akarja *tudni*, tudomásul venni, hogy ez az irtóztató, ez az iszonyatos fegyver, ez az egész Földgolyó életét elpusztítani kész fegyver, ez a világot zabálni-éhes börtönbe-zárt ősmohóság irgalmatlan változataiban, (hiszen rengeteg változata van már!) hogy ez a fegyver létezik! Ezt a *létezés*t, ezt a *van*-t az emberi tudat, talán védekezésből, talán tohonyaságból, talán tudatlanságból tudomásul venni nem meri, vagy nem akarja! Ennek ellenére ez a fegyver van! Dehát ezek a fegyverek fölhalmozódnak, ezek léteznek és ezek valóban az Egyetemes Földgolyót, az Egyetemes Emberiség létezését (azzal, hogy vannak!) fenyegetik létükkel! A vak, égő, lángoló pusztítás lehetőségét hordozzák fém-méhükben. *A teljes emberpusztulást. A teljes emberiség-pusztulást! A Földgolyó teljes fiziológiai, biológiai és fizikai pusztulását!* Mondok valamit! Olvastam egyszer egy nagyon érdekes könyvet. A címe: Egy világ, vagy egy se. Sajnos, a második világháború végén két japán városra ledobták az atombombát. Hiroshimára és Nagaszakira. Nagyon sok ember halt meg! Az Amerikai Egyesült Államok szenátusa akkor (meg az elnök) számonkérte a matematikusokat, fizikusokat, *beszámolóra* kérte azokat a tudósokat, akik részt vettek az atombomba előállításában. Nem akarok sok nevet említeni, csak Albert Einsteint, Szilárd Leót, Fermi. Valamennyien odaálltak a szenátus elé és elmondották nemcsak azt, hogyan állították elő az atombombát, hanem azt is, hogy mi az atombomba létezésének veszélye, a jelenben, s mik *ennek a létezésnek* veszélybeli lehetőségei. A jövőben. Az egyik tudós a kérdésre: hogyan lehet fölfedezni, hogy X országban, vagy X városban *csinálnak* egy atombombát, amivel azt az országot, vagy azt a várost *föl lehet robbantani*, a tudós mosolygva, *de nem cinikusan* így felelt: „Kérem, venni kell egy csavarhúzó!” Erre nagyon kíváncsian és nagyon furcsán néztek a tudósra. A tudós mosolygó válasza: „Mert elvileg már (és gyakorlatilag is!) egy bőrdobban, vagy egy ólomdobozban annyi hasadóanyagot lehet behozni egy-egy országba, amelyből egy egyszerű iparos elő tud állítani egy olyan atombombát, amellyel egy város felrobbantható. A csavarhúzó arra kell, hogy azt marokra fogva, azzal fölfeszítsenek, fölbontsanak minden ládát, ládatetöt. Minden lakásban, pincében, padlásan. Így talán megtalálják az elrejtett hasadóanyag ólomhólyagburkát!”

KÉRDEZŐ: Költészeted a legvilágosabban és legeggyértelműbben, hitelesen optimista, ha úgy tetszik, hitköltészet.

JUHÁSZ FERENC: Én hiszek abban, hogy érdemes élni! Hiszek abban, hogy az *egész élet* nem értelmetlen, nem cél nélküli, nem céltalan! Sőt, hiszek abban, hogy az *egész Világegyetem létezése* nem céltalan önmagában-gomolygás, kúsza, céltalan önmagát-gomolyítás és önmagát-fölépítés, és lerombolás, de célszerű irányultság valami felé! Sokszor megvádoltak: hogy ez tulajdonképpen vallásosság! Nem, megmondhatom Neked, nem vagyok vallásos ember. *De az Élet értelmében hívő ember vagyok!* Ez azt jelenti, hogy szemben a század egyik legnagyobb, legizgalmasabb és legfájdalmasabb filozófiai irányzatával, az egzisztencializmussal, elsősorban a Martin Heideggerivel, azt hiszem: hogy az ember, *az erre a Földgolyóra ítéltetett ember mégsem magányos!* Nem lehet magányos! És azt hiszem, ha magányos, a költőnek költészetével el kell ültetni minden ember szívében az élethitét. Minden ember szívébe egy-egy spórát, vagy csírárt kell ültetnie lét-hitével! És el kell ültetnie az érdemes ember-szívbe azt a hitét, hogy élni érdemes, dolgozni érdemes, s hogy folytatni érdemes *és kell* életünket, egész a természetes halálig.

*Csak meghalni megyek, meghalni oda vissza,
meghalni megyek,
csak meghalni megyek édesanyám:
kiterithetsz majd a szülői házban,
eres kezeiddel megmoshatod testem,
mirigyes szemhéjam lezárhatod csókkal.
S majd ha a húsom bomlik széjjel,
bűzben és virágban rothad a testem,
akkor leszek véred-ivó magzat,
akkor leszek a kistiad újra,
mert az csak neked fáj édesanyám,
jaj, csak neked fáj, édesanyám.*

Részlet *A szarvassá változott fiú kiáltozása a titkok kapujából* című versből.

A nyár kazla alól

*Nyugtalan erdők, tellegek, vizek
szél-mámorától részegen viszek
homloknyi derűt – szemközt a Nappal.
Ficáncol bennem türge aranyhal
jókedveként a kifogott öröm. –
Mintha villám cikkanna bőrömön! –*

*Aztán egy nádas felszintördelő
vizi világát látom; a lángelő-
szinű hold morc felhők közt sündörög.
Magától moccan, ébred, kél a rög...
A parton nyargalászó szelekben
egy vénhedt tűzfa matat tésületlen;
maszatos még a hajnal, szénaszag
terjeng, majd kiloccsan a mocsári kacat
farkasútakra...
És ott vagyok, ahol elődeim
bolyongva még pásztoroltak, de im
– lobban egyet a Láng; és füstölögve:
elzúg velem a tó, a táj – örökre. –*

*Majd valahonnan a nyár kazla alól
emlékek indulnak, tücsökHzene szól,
s apám kapáját hallom csengeni...
Valahonnan a mindenség kiáltoz.
A fák fölött reszketnek szíromnyi lángok
– elhunyt nyarak...*

*S valaki:
jön, jön a fénykásás égen.
Pontos, akár a megidézett
halál.*

*Számonkéri az emberségem,
istenkoromra emlékeztet;
kiáll*

*a förgeteg-csúcsokra –
és trombitál és trombitál...
Minden irányba indul s befelé tart.
Kristályra perget mennyi kristályt!
S illan.*

Elillan nyomtalan. –

*Pelyvát szelel, aztán meghal a szél;
majd útrakél holt szelleme a szélnek;
dőlt nádason, bodzások szürke árnyán
villózik el. –*

Nappali kísértet...

*Távol, a burjánzó zöldet karoló
útkanyarban felsejlik olykor-olykor
egy-két kapás. Alakjuk ellebeg...*

*Dörren a táj; bűg a dombokmögötti kékség; –
s az egek hangszerének
billentyűin az időtlen időnek
orgonál most a Lélek.*

Bornemissza Gergely unokája

*Megmoccant kutyabőrön a borsó.
Sorsom riadót ívatott s mind-mind
felébredtek aluvó harcosaim
rozzant koponya-váramban. Dereng
a csonton belüli Eg; dörög a csönd;
a fájdalom villantja kardját; reng,
dübörög a rögön belüli Föld. –
Ezer halállal haltak! – no öld, öld,
világ! – Mi bennem zajlik: zajlik majd odakinn is –
Kínok sistergő dárdája cikkan és
izzó csontok ütődnek a csont üvegéhez;
új zene ez; új lövedék új ágyuja röppen – –*

A Nagy Játékos

A Pécsi Napló szerkesztőségéből indultam el és eljutottam addig a lépcsőig, mely felvezet a színházhoz. Éppen az alsó fokára tettem a lábam, amikor látom ám, hogy egy nagy kutya haragos csaholással görget maga előtt egy fehér pamacsot a lépcső felső korlátjánál. Nemi hancúrozás után a fehér pamacs legurul, végig a kőfokokon, éppen a lábamhoz. Akkor látom, hogy a pamacs is kutya.

Reszkető félelmében a nadrágom szára alá dugta az orrát. Jól esett a ki-tüntető bizalma, sőt vak hite, hogy mindegy akármilyen ember vagyok, csak ne legyek farkaskutya. Felemeltem és ahogy karomba simult, tudtam: dédelgetett öleb. Tiszta, fehér szőre alatt a nyakán kis medailon függött. Hónam alatt tartva a kutyát, elővettem a bicskámat és felpattintottam a tokocskát. Kikotortam belőle a cédulát, melyen ez állt: nevem *Pannello*, gazdám: *Fucina Olga*. Ott volt *Fucina Olga* pontos címe is. Egészen közeli mellékutca.

Jól jött nekem ez a kiskutya. Mert nem volt kedvem cikkek sorozatában siratni a pusztuló magyarságot. Sajnáltam ifjú életemet, hogy a Nagy Sír mellett áldogáljam el. És megint egy dolog, amiben nem hittem a korszellemmel ellentétben. Nem hittem a nagy sírban. Am tudtam magamról, ha jó szóval, jó magyarként dédelgetnek, hát megteszem. Jut talán hely rá nagyobb lapokban is. De nem kívántam én semmilyen misszióra sem elszegődni. Hazaviszem a kutyát inkább. Bekerülök egy ismeretlen lakásba. Az ilyen esemény csábos titkokat rejteget. Az ilyen esemény szokott mérföldkő lenni az ember életében. Megsimogattam a kutyát és elindultam véle a megadott címre.

Ütközben az jutott eszembe, hogy hátha ez az Olga éppen kerítőnek tartja a kiskutyáját. Kiengedi a városba, hogy vendéget hozzon. Nem is okvetlen másért, csak, hogy történjék valami az életében. Mert természetesnek vettem, hogy magános nő.

Nem leszek próféta a hazámban. Sem átkozója bűneinek, sem elsíratója jövődjének, megyek inkább megkeresni a kutyás asszonyt. Akkor is, ha családoknak vetette az utcára öleibét.

Kicsi, de vaskos házak sora, sehol cégtáblák, legfeljebb ha egy fogorvosé. Boltos kapuk, keskeny ablakok, az ablaktáblák között még a téli párnák, bévül jól záródó fehér spaletták. Az ilyen házakból árad ki este zongoraszó, reggel forralt tej illata. Éjjel macskák járnak háztetőről háztetőre, reggel keménykalapos urak lépnek ki a kapukon, van, aki sétatálcával. Rózsás pongyolában asszonyok hozzák utánuk az éjszaka meghitt melegét a kapuig és kísérik tekintetükkel olyan elégedettséggel, mintha készítettek volna fűrészporból és szét szövetből óriási bábút és leheltek volna bele életet. Végül dörren a kapu.

A tizenegyes számú ház kapuja nyitva volt jó tenyérnyire. Annyira, hogy *Pannello* bebújhatott, éppen átfért rajta. Ugrott is volna ki a kezemből, de jól megmarkoltam, mert más az ha ölében hozza az ember a kiskutyát, és megint más, ha fut utána.

A kapuszin alatt balra egy-két lépcső és ott megrántottam a rézgombos csengőt. A papucsos léptek lehettek volna öregasszonyé is, de a kukucskálón kitekintő szem már nem és annál kevésbé a finom hang.

– Oh, uram, köszönöm! Csak kicsike türelmet. Most megfordítom a kulcsot a zárban, kérem, számoljon húszig, csak aztán lépjen be, akkorra visszabújok az ágyamba.

Ez igazán meghitt fogadás volt, szívesen vártam, sőt pártfogoltam, a kutya sem türelmetlenkedett, mintha ismerte volna ezt a szertartást. Számoltam húszig, aztán benyitom. Természetes mozdulattal bezártam magam mögött az ajtót. Pannellót mostmár lehelyeztem a futószőnyegre. Gurult előttem mutatva a hálószobába vezető utat.

Első percben csak a nagy francia ágyat láttam, annak is főképp egyik felét, melyen tündöklött az élénk sárga paplan, azsúros keretben, sárga selyem a vánkos mintázata alatt. Sárga hálókabátban fehér arcú, szurokfekete hajú asszony. Az ágy üres oldalán csak egy darab szörmféleség. Ez volt Pannello helye. Tüstént el is foglalta. Az asszony ráfektette bal kezét. De semmi kutylimutyuli, sem örömkönnyek, mintha a világ legtermészetesebb dolga volna, hogy akadt jó ember, aki visszahozta. A kutya sem ugrabugrált, csak mancsaira fektette állát és pislogott gazdasszonyára a füle mellől.

Illendően bemutatkoztam.

– Az én nevemet meg úgyis tudja – nyújtotta felém jobbját. Megcsókol-tam a lágy ujjakat.

Harmincöt éves lehet – gondoltam – legfeljebb negyven, de gyönyörű ott az ágyban.

– Hozzon egy széket – mondta –, sajnos kénytelen kiszolgálni magát. Ne azt a keményet, a kisebbik fotelt. Kicsit közelebb. No, látja, ez az. Most jól tudunk beszélgetni.

Úgy helyezkedtem el, ahogy kórházi ágynál illik, csak annál sokkal kényelmesebben a gobelinhuzatos ülőken.

– Netán beteg, nagyságos asszony – szoltam esetlenül.

– Nagyságos asszony! Nem illet ez a megszólítás. Sosem voltam férjes asszony, de azért ne is vegyen vénkisasszonynak. Ez még kevésbé illik rám. Ami pedig azt illeti, nem vagyok beteg, csak fekszem.

– Bizonyára éjszakai munka – puhatalóztam sanda gyanúval –, és így a délelőtt...

– Á nem! Egyáltalán nem dolgozom, csak éldegélek most már a kész-ből. És nemcsak délelőtt, fekszem egész nap. A márciust végigfekszem, tíz éve ez a felvett szokásom. Sok éven át mindig márciusban kaptam influenzát, aztán többször hozzájött a mellhártyagyulladás, rengeteget szenvedtem. És azóta kutya bajom, mióta ezt a kúrát csinálom. Sőt egész évben friss vagyok és, ha nem veszi dicsekvésnek, az arcvonásaimnak is jót tesz. De beszéljünk inkább másról.

Arcának művi, vagy inkább festményszerű szépsége lenyűgözött a köz-tünk lévő korkülönbség ellenére. Régi műalkotásokról volt ismerős és kedves. Félelemben estem, hogy a kutya ürügyén nyert vendégségemnek vége szakad és örökre távozhatom a jóillatú szobából. Mert a szoba illata egyáltalán nem volt olyan, mint egy helyiségé, melyben hetek óta fekszik valaki és vele lakik egy kutya. Elkezdtem beszélni magamról, sőt minden igyekezetemmel azon voltam, hogy fölkeltssem érdeklődését. Jaj, csak ne lankadjon figyelme. E célból még toldottam-foldottam is életrajzomat. Ne legyen unalmas egy

percre sem. Természetesen megtudta világjárásomat, azt, hogy papjelölt is voltam, és Bécs, és hogy bölcsész vagyok, árva vagyok, sőt író vagyok. Könyvem van, szép színes címlappal. Végül előhúztam a zsebemből az újságot, melybe cikket írtam. Hogy ki ne fogyjak a szóból, eldicsekedtem, hogy Babits Mihály elfogadott egy novellámat a Nyugat számára.

– Ó, író – vágott közbe egyszercsak –, fogalmam sincs ki az a Babits Mihály, de minden esetre nagyon fontos személy lehet. Szívből gratulálok. És az Isten küldte, vagy az őrző angyala. Mert az én életem kész regény, csak le kell írni.

Finom sercegést hallottam. Vak elfogultságom az oka, hogy csak ekkor vettem észre, a széles ágy túlsó felén lévő éjjeliszekrényen ezüstösen csillogó szamovár állt, alatta egy borszeszlámpa vékony, kékes lángja bókászott.

– Ohajt egy teát? Parancsoljon, szolgálja ki magát. Sőt engem is.

Megkerültem az ágyat, vele Olgát és Pannellót, mindketten kísérték tekintetükkel. Szamovárral még sosem volt dolgom, tanácstalanul tapogatóztam a bűvös edény körül.

Nevetett és segítségemre jött, de ehhez át kellett nyújtóznia a kutya fellett és ehhez ki kellett bújni a hasig a takaró alól.

Semmi esetre sem több negyven évesnél – gondoltam –, legfeljebb negyvenöt.

– Előbb a tetejéről egy kis sűrűjét. Ízlés szerint. Így, és most a kis csapon át fölereszteni forró vízzel. A mi vizünk nagyon alkalmas teafőzésre.

Visszakecmeregtem előbbi helyemre csészével, csészealjjal a kezemben. Ekkor eszméltem, hogy a két csésze készen állt a szamovár mellett. A két ezüst kanál, és hogy égett a borszeszláng.

– Jaj, most látom, bizonyára vendéget várt és én betörtem ide.

– Ne ijedjen meg, magát vártam, vagyis gondoltam, bíztam benne, hogy valaki visszahozza Pannellót.

Azt hiszem elsápadtam.

– No, ne féljen.

– De hiszen én ezt ugyanígy elgondoltam idejövet, csak hogy az ember nem hisz az ilyen bizzarr ötleteiben.

Hangosan nevetett. Rajtam nevetett.

– Nagyságos asszonyom!

– Nevezzen csak egyszerűen Olgának. Az a legkönnyebb.

Megpróbáltam, valóban könnyű-e. Olgának neveztem.

– No, de kedves Olga. Ezt a szegény kis állatot! Tudja milyen rettenetes nagy kutyák vannak odakinn? Aki sohasem lép ki az utcára nem tudja, milyen szörnyű nagy kutyák vannak odakinn!

– Éppen ez az, hogy olyan óriási nagy kutyák vannak és Pannello olyan kicsi. Akkora kutya ilyen kicsit nem bánt, én már megfigyeltem, ha macska lenne, az más, akármilyen kicsiny. De Pannellót csak túrkálják az orrukkal a nagy kutyák, ez meg összegömbölyödik, mint egy sündisznó. Játék ez, barátom, nem verekedés. Különben sem olyan rosza a kutyák, csak ha félnek. És természetesen nem szeretik a macskákat. Ez meg valami ősi irigység, mert a macskát ölbe veszik, de ki vesz az ölbe egy farkaskutyát?

– És ha akad rossz ember? Azt csak nem állítja, hogy rossz emberek nincsenek.

– Semmi esetre sem annyi, mint mondják. Csak nem kell előcsalni belőlük az ördögöt. Ne higgye, hogy az ember rosszabb a vadállatnál. A vad-

állatoknál is könnyebben meg lehet szelidíteni az embert. Csak türelem kell hozzá és ügybuzgalom, sőt szeretet. A tigrisszelidítés sem megy enélkül. Higgyen nekem, kedvesem, én sokat tapasztaltam. Csak hol van például egy házastársnak annyi türelme, mint egy állatszelidítőnek?

– Kedves Olga, én egyszerűen besétáltam ide a kuttyusával. És mi van, ha nem én jövök, hanem teszem azt...

– Hanem valaki gyilkos szándékkal például. Úgy gondolja? Tudja milyen véletlen az, hogy valaki gyilkolási szándékkal jön? Sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy elgázol egy álmos villamos a Kossuth utcában. A gyilkos szándékkal szemben még mindig van sanszom. De még mennyi sanszom van! Ajjaj! Viszont ha a villamos alatt vagyok, akkor már megette a fene. Nem szabad félni. Az a legfontosabb, hogy nem szabad félni.

– Most már valóban kíváncsi vagyok az élettörténetére – dűnnyögtem. És kavargattuk mindketten a teát. Ilyen finom teát még sosem ízleltem. Mert milyen volt nekem a tea? Egy kis zacskóval a legolcsóbbikból, két hétre ketőnknek, a szobatársammal. Felfőztük újra meg újra egy csipetnyi hozzáadásával. Gyűlt a kanna fenekén a barna levél és szétnyílt simára. Volt úgy, hogy csak a citrompótló ízét éreztük. De nem is figyeltünk oda. Olga szobájában uralkodóvá vált a tea pompás illata. Róla magáról pedig el kellett ismernem, milyen okos, annak ellenére, hogy fogalma sincs kicsoda Babits Mihály.

Egyre kíváncsibb lettem a történetére. Mióta könyvet írtam, sokan mondták nekem, hogy az életük kész regény, de Olgára kíváncsi voltam.

– Olga! Ez orosz is lehet, de a Fucina az olasz és hozzá, ha jól tudom kovácműhelyt jelent. Hogy valakit kovácsnak hívnak, az mindennapi, de hogy kovácműhely?

– Kovácműhelyben találtak, az apám pedig orosz herceg. Ilyen egyszerű a magyarázat.

Olga megint nevetett.

– Ismeri Merán városát?

– Csupán híreből, Merano híres gyógyhely Olaszországban.

– Sajnos, most már Olaszországban.

– Nem értem miért sajnos magának, aki olasz?

– Ugyan, olasz! Semmit sem utálok jobban, mint a különféle nemzetiségek berzenkedését korunkban. Hogy kinek meddig tartanak a határai. Ki védi manapság Európában karddal a határait? Csak szájjáratással, különféle hízelkedéssel és árulással. Na! Volt egy békeszerződés a nagy háború után és ahogy esett, úgy puffant. Aztán megint lesz majd fölfordulás és megint esik és puffanik vaktában. Az istenért, ne foglalkozzék ilyesmivel, ha író. Ebbe bele lehet bolondulni. Valamilyen vicinális ügy szolgálatába akar szegődni? Szerintem egyetlen, ami fontos, hogy minél nagyobb területet be lehessen járni határok és vámörök nélkül. Hát a Monarchia idején ez lényegében Merántól Lembergig tartott és most? Olaszország, Ausztria, Jugoszlávia, Magyarország, Csehszlovákia, Szovjetunió. Hát ez az, ami az én életemet tönkretette. Majd megtudja miért. És ha így haladunk, utoljára lesz még Tirol, Karintia, Szlovénia, Horvátország, meg mit tudom én mi, amíg valami friss szél el nem fújja megint az egészet. Ne legyen hát olyan ostoba, hogy ezzel törődjék. Csak az embert nézze, ha író akar lenni. Hazafiság, meg nemzeti önállóság! Kinek jó? Csak annak, aki abból él és azzal foglalkozik, hogy gúzsba kösse a szabad lelkeket.

Zavarba hozott a szenvedélyessége.

– No, tehát Merán – folytatta –, vagy legyen Merano, de kinek jó, hogy most úgy hívják. Igen, ott Európa mindenfajta népe gyógyította a derekát, a gyomrát, az idegeit, a sánta lábát, meg miegymást. Nos hát ott a város végén találtak engem egy kovácműhelyben. A jó meleg hamu mellé helyezett az anyám. Újságpapírt fektetett le elébb, hogy piszkos ne legyen a pólyám, ebből látható, hogy gondos asszony volt. A pólyakötő alatt egy boríték, benne az apám neve, vagyis az orosz hercege, meg, hogy a herceg kívánsága szerint a nevem legyen Olga. Továbbá egy nyaklánc, amulettel, melyről, ha úgy fordul, a herceg emlékezik majd az anyámra. A herceget természetesen senki sem vette komolyan, csak én tizenöt év múlva.

– Vagyis már jóval elébb, csak akkor határoztam el magam cselekvésre. Egészen kicsi koromban a patkoló kovácsék neveltek, majd árvaházba kerültem, végül egy jó családhoz kiscselédnek. Ez már eddig is egy kötet regény, de most csak a vázlatot mondom. Nem volt semmi másom, csak hogy magamat titkon hercegnőnek tartottam, azonkívül a józan eszem és a feltűnő szépségem. Igenis józan eszem volt, mert nem kezdtem el leveleket írni az ismeretlen hercegnek, hanem elhatároztam, hogy felkeresem. Mégpedig nem akár-hogyan, ágrólszakadtan, hanem diadalmasan, elegánsan és kiművelten. Pontos cím nem volt, de egy herceget csak meg lehet találni Oroszországban, akár-milyen nagy is. Irányt vettem hát Kievre, mert okos emberekől megtudtam, hogy ilyen nevű hercegek leginkább Ukrajnában találhatók.

– Megnéztem a térképet és nagyjából kijelöltem magamnak az útvonalat. Vigyáztam rá, hogy minél messzebb jussak a Monarchia területén. Első állomásom Lajbach volt. Egy podegrás tábornok vitt magával. Úgy kezdődött, hogy kerekesszéken tologattam. Természetesen vidámabban is tölthettem volna az életemet olyan helyen, mint Merán. Csakhogy nékem célom volt. Jól tudtam, hogy a szépségem kincs és hatalom, hát éltem vele és nem fecséreltem el a magam és mások kedvére. Úgy jöttem az idős úrral Lajbachba, mint ápolónője, de a szeretője voltam, mert attól a podegrától, meg a korától is azért ő férfi volt és nagyszerű ember. Nem sajnálom egy cseppet sem azokat az éveimet. Mire a család feleszmélt, nékem már házam volt, a tábornok pedig örökbe akart fogadni. Hát hogy nem fogadott örökbe, és hogy átjöttem Magyarországra, az a családnak jelentős pénzébe került. Pedig az én utam erre vezetett. Eladtam a házamat is. Zágrábban telepedtem meg és tánciskolát nyitottam.

– Szóval kitanulta ezt a mesterséget.

– Nem. De a zágrábi hatóságok sincsenek fából és mondtam, hogy a szépségem hatalom volt. Megkaptam az engedélyt. Különben nem ugrabugráltam én ott, csak megfelelő házat szereztem a város belsejében, átűttem a falakat, hogy csinos táncterem legyen, kockára rakott parkettával, zenészek miegymás, és hivatásos tánctanárt alkalmaztam. Magam csak vállalkozó voltam. Így lettem Zágrábban társaságbeli hölgy.

– Úgy találtam helyesnek, hogy maradok a hadsereg mellett. A Monarchia tisztjeinek nagy a mozgási területük. Mondom, Merántól Lembergig tart. A zágrábi barátom magyar tiszt volt. Rangban alacsonyabb a tábornoknál, de születésétől fogva előkelőbb és főképp gazdag. Hozzá még a családja is csak ritkán volt Zágrábban. Ezt a házat ő vette nekem a balkáni háború idején, mert ide helyezték. Magam is meg tudtam volna venni, csak én jobbnak láttam ingóságba fektetni a vagyonomat. Hiszen mondom, hogy útban

voltam északkeletnek. Budapesten szándékoztam férjhezmenni. Rangos emberhez, legalább báróhoz. Mert mondom, nem akárhogyan akartam Kievbé érkezni. Ekkor már nem a vagyont néztem volna, hanem a jó nevet. Rangos családból való szegény ember akadt bőven akkortájt Magyarországon. És megint csak vegye számításba a megjelenésemet. Ne csodálkozzék rajta és ne vegye szerénytelenségnek, hogy ezt nem győzőm hangsúlyozni. Enélkül érthetetlen lenne a sorsom és rossz lenne a regény. Már le is kötöttem Pesten a helyiséget a megnyitandó tánciskolának. A zágrábi tanár kitűnő ember volt, vittem volna magammal. Tudja, ugye, miért kellett a tánciskola? Már nem a pénzkereset miatt, hanem hogy ne mondják rám: „kétes egzisztencia”.

– Teljesen elégedett voltam a sorsommal, reményekkel teli és boldog, mikor kitört a háború és egyből vége lett mindennek.

Ekkor az lett volna a természetes, hogy könnyezik. De nem. Harsányan fölnevetett.

– Pedig látja, már ezt a számovárt is megvettem.

Ettől az utolsó mondatától szerettem meg Olgát és már nem bántam volna, ha március eleje van, s a fekvő kúra tart még hetekig, én meg sétálni viszem Pannellót, bevásárolok neki, kezelem a számovárt, szükség esetén az ebédjét is megfőzőm, ha diktálja az ágyból, hogyan kell.

– Csak legalább ne csinálták volna utána ezt a sok rohadt határt, államhatárt. Nézze, én ismerem a történelmet elég jól. Az apácánál a legjobb tanuló voltam az összes árvák közül. Kiváló tanuló voltam és megintcsak hivatkoznom kell a szépségemre. Mindenki, aki foglalkozott velem, megkülönböztetett módon foglalkozott. Azt is mondhatnám, tiszteletet parancsoló jelenség voltam. Tudom én, hogy voltak kisebb-nagyobb hercegségek, fejedelemségek, meg városállamok, de ki törődött azokkal és elmosódott határaikkal. Manapság pedig a népek egymás elleni gyűlöletéből építik a határokat. Kinek jó ez? Csak azoknak, akik kakaskodnak a szemétdombokon. Óvakodjék az ilyesmitől. Írjon inkább a szerelemről, vagy például olyan valakiről, mint én vagyok, mert az én sorsomból aztán megtudható, milyen blöd az egész világ. Amellett érdekes olvasmány lenne. Majd elolvasom a regényét, bár nem olyan egyszerű. Az anyanyelvem olasz, mert erre tanítottak a patkoló kovácsék. Németül tanultam írni-olvasni és csak németnyelvű regényeket olvasok. Viszont társalogni már legjobban magyarul szeretek. No, újságot is olvasok magyarul, különösen a vasárnapi mellékleteket szeretem, meg a színházi lapokat. A divatlapokat, természetesen. Látja, van elég az asztalomon. Arra törekedjék, hogy illusztrálják az írásait. A kép. nagyon sokat mond. Serkenti a fantáziát. Ezek ékesítsék a könyvet és ne a szóvirágok. Látja, legfőképp a szóvirágok miatt nem tudom olvasni a magyar könyveket. Nem egészséges dolgok ezek. Maguk talán észre sem veszik a szóvirágaikat, de egy idegennek az rémes. Homályos lesz tőle az egész, mintha nem mernének őszintén beszélni.

Bejáratos lettem Olgához. Nagyon jól éreztük magunkat együtt. Felderítettem életének részleteit és régi hajlamom szerint teljesen belefeledkeztem számomra újszerű világába. Minden mást elhanyagoltam. Szinte mindennapos voltam nála azután is, mikor már rég letelt az ágyban töltött március. Sőt kirándultam vele a Mecsekbe. Kapcsolatunk titkos volt. Még legközvetlenebb barátaim előtt is. Csak mert nem akartam mindenféle gyanúsítgatásokba keveredni egy nálamnál jóval idősebb jó módú asszonnyal. Ki hitte volna, milyen nemes érzelmek fűznek bennünket össze.

Csak akkor nem láttam négy-öt napig, mikor felutaztam Pestre. Említettem, hogy Babits elfogadott egy elbeszélésemet a Nyugat számára és én izgalommal vártam a folyóiratot minden hónapban. Ám csak múltak a hónapok. Felkerestem hát Gellért Oszkárt a szerkesztőségben. Úgy emlékszem a Vilmos Császár úton. Gellért Oszkár őszintén megdöbben a türelmetlenségemen. Megmagyarázta, milyen kitüntetés, hogy Babits mindjárt az első novellámat, amit átnyújtottam neki, leadta közlésre, holott ez egyáltalán nem szokásos. Örüljek hát és várják, az időm majd elérkezik. Valóban megnyugodtam és bocsánatkérések között távoztam. Aznap délután rokonomra várva a József körúti Spolarich kávéházban üldögéltem. Kezembe került ott a Budapesti Hírlap legutolsó vasárnapi melléklete. Ennek az újságnak a vasárnapi számát Olga is meg szokta vásárolni. Elképzeltem, milyen meglepetés lenne a számára, ha elbeszélésemet találná benne. Illusztrálva! Volt a táskámban másik elbeszélés is, csak az hosszú volt egy vasárnapi melléklet számára. Velem volt a Nyugatba leadott novella másodpéldánya is. Gondoltam egyet; nem is várva rokonomra, átsétáltam a szerkesztőségbe és felkerestem Bibó Lajost, aki akkor főmunkatársa volt a Budapesti Hírlapnak. Átnyújtottam neki a novellát. Igazában csak próbának szántam. Tudtam, hogy nem könnyű egy napilaphoz ismeretlenül betörni.

Negyednapra, mire visszaérkeztem Pécsre, ott volt Bibó Lajos levele. A novellát kitűnőnek találta és tudatta velem, hogy nem ugyan az eheti, de a következő vasárnapi számban megjelenik. Nem takarékoskodott elismerő szavakkal, sőt felkért, hogy további írásaimat is küldjem el neki bizalommal.

Meg kell vallanom, kétségbe estem. A Nyugatban megjelenni annyi volt, mint bevonulni az irodalmi életbe. A napilap melléklete pedig a szakmában semmi. Ezzel a nyegle cselekedetemmel örökre elvághatom a Nyugathoz vezető utamat. Így is történt. Nem átkoztak ugyan meg, lehet, hogy nem is törtek vele, de én soha többet nem mertem Babbitshoz betenni a lábamat.

Ellenben a vigaszt megeltem Olgánál. Azon a vasárnapon a mellékletet lobogtatva várt. Emlékszem, a címlapján egy gólya állt hirdelve a tavasz megérkezését.

Néhány nappal később Olga azt mondta, szeretne ismét lakót fogadni az udvari szobába. Karácsony előtt halt meg egy bizonyos úr, aki tizenhárom évig élt ott. Kellemes szoba, a legcsöndesebb a három közül és éri már kora reggel a napfény. Ott ébredni jó. Különösen tavasszal, ősszel. Olyankor érkeznek legjobb szögből a sugarak és sokáig mélyen járnak a szobát.

Abban a szobában még sosem jártam. Olga bevezetett, kitérte a spaletát, Amint betört a fény, megakadt a szemem egy szokatlan méretű fényképen. Keskeny volt, magas, majdnem életnagyságú. Nyúlánk, mint templom falán egyes szenteké. De ezt az embert én ismertem. Sőt a felöltőjét is. Nem is láttam soha másban, csak ebben a majdnem földig érő könnyű felöltőben, mely hasonlított a reverendához. Pepita füzetet tartott a kezében. Pepita füzet mindig volt nála, ahányszor láttam az utcán és kinyitva előtte a kocsmában, ahova be szoktam térni időnkint. Délután mindig ott ült, de sosem délben, sosem este, csak a csendes délutánokon. És írt, írt pepita füzetébe: számokat. Számokat és számokat.

Végül nem állhattam tovább, megkérdeztem, miért írja szüntelen a számokat, a számokat.

Meglepő feleletet kaptam. És készséggel felelt, természetes egyszerűséggel.

– Be fogom bizonyítani, hogy nulla a négyzeten nem nulla, és négyzetgyök nulla sem nulla, sőt mínusz egy a négyzeten sem plusz egy.

– De miért ez a nagy erőfeszítés, uram? – kérdeztem tisztelettel.

– Hogy miért? Hát nincs többé Gauss és nincs Bolyai, sőt Einstein is fenékre esik a sikamlós görbéin. Az egész koordináta rendszer összeroggyan, mint a kártyavár. Új kategóriákat nyerünk a világ megismeréséhez és megítéléséhez, olyanokat, melyekbe simán belefér a végtelen, az időbeli és térbeli végtelenség maradéktalan felfogása. Hogy miképp származik ebből a sehol kétséget nem hagyó rendszerből a világbéke, arra ilyen rövid beszélgetésben nem térhetek ki. Különben is filozófusok, történészek és gyakorlati tudományok művelőinek óriási serege szükségeltetik a fertőzött agyak átmosásához.

– Ismerem ezt az urat – mondtam minden kommentár nélkül.

– Nem csodálom – felelt Olga. – Elégge feltűnő figurája volt városunk utcáinak.

– De hogy kerül ide a képe?

– Ő volt a lakóm.

– Aki karácsonykor meghalt? Ó, igen, ismervén őt megértem, hogy ilyen emlékművet állíttatott magának a szobájába.

– A képet én készítettem – mondta Olga. – Nem volt egyszerű. Ha jól megfigyeli, több darabból tevődik össze. De azt akartam, hogy feje búbjától a jellegzetes cúgos cipőjéig minden rajta legyen és az előkelően hajlott tartása! Így igaz ó.

Nem titkoltam meglepetésemet.

– Eszerint a hívői közé tartozott.

– Nem a megfelelő kifejezés. A szeretője voltam tizenhárom évig.

Ezek után nem jöhettek azzal, hogy csendes örültnek ismertem, hanem megkérdeztem, befejezte-e halála előtt életművét. És kiméletesen előadtam, mit tudok a koordináta rendszer ostromlásáról, a négyzetgyök nulláról és a többről. Elmentem egész a világkékéig.

Ekkor ismét Olga elbűvölő kacagása, mely ha az idő múlásával egy kicsikét veszített is gyönyörű csengéséből, virágkorában ellenállhatatlan lehetett.

– Ó, nagyszerű humora volt. Tehát magának ezt a gyermekmesét találta ki. Nem barátom. Ő kizárólag valószínűség-számítással foglalkozott. Azt is teljesen praktikus célból cselekedte. És eredményesen. Minden évben két hónapot töltött Monte Carlóban, ahol szintén a hosszú fekete felöltőjéről volt ismeretes, melyet nem vetett le a legnagyobb forróságban sem. Tíz hónapon át pedig játékszisztémáján dolgozott és ki sem tette a lábát Pécsről. A mi téli éghajlatunk szerinte felér az Azur-part nyári klímájával. Bár – tette hozzá elgondolkodva – könnyen lehetséges, hogy közben, csak úgy mellékesen új matematikai rendszert teremtett. Mindig mondta, hogy a meglevő nem alkalmas a bank robbantására. De azért nem jelentéktelen nyereményekre játszhatott teljes biztonsággal. Minden évben hozott annyit, amennyiből gondtalanul élünk, a magaméhoz soha nem kellett nyúlunk... No igen, igen, mondta, hogy eljön az idő, amikor egyetlen éjszaka visszanyeri minden vagyonát. Pedig nem akármilyen vagyon volt az, amit másfél évtizeddel ezelőtt ott elvesztett elragadtatásában. Azóta soha nem hagyatkozott ösztöneire. Csak biztosra ment. Én pedig tudtam, ha egyszer a fehér szmokingját viszi magával, dűsgazdag emberként tér vissza.

– Úgy gondoltam – jegyeztem meg zavartan, mivel okosabb dolog nem

jutott eszembe –, úgy gondoltam, a játékszembe nem is léphet be valaki kopott felöltőben.

– Rá külön törvény vonatkozott – mondta határozottan a szívemnek már olyan kedves Olga.

Hirtelen megragadta a karom.

– Lehetséges. Lehetséges, hogy éppen ez lett volna az a tavasz. Sokszor egészen bizonyosra veszem, hogy ez lett volna az. Minden jel arra mutatott az utolsó napokban. Tudja, ha ismerte, milyen halovány volt az arca, sőt majdnem sárga. De karácsony előtt egyszerre kipirult. Szenteste már olyan izgatott volt, amilyennek sosem láttam. Alig oltottuk el a csillagszórókat, már le is ült ide az íróasztalához. Előtte volt ez a füzet. Írta, írta a számokat, a jeleket, a számokat, a jeleket. Egyszer csak kiesett a toll a kezéből és vége lett.

– Szent ember volt – mondtam határozottan, Olga pedig megsimogatta az arcomat és megcsókolt. Aztán azt mondta, megérett benne egy elhatározás, mely szorosan velem kapcsolatos. Kulcsköteget hozott és kinyitott egy karcsú intarziás szekrényt, vagy inkább vitrin-félének nevezhetném. Felső, keskenyebb részén üveges ajtói voltak, de az üveglapokat bévülről zöld függöny borította.

A polcokon pepita füzetek sorakoztak hibátlan rendben.

– Lehet ez több száz is – szoltam meglepetten.

– Pontosan kettőszázhuszonhárom – válaszolt Olga. – Az életműve. Márciusban végsővéig azon töprengtem, hol lelnék valakit, aki elmerülhetne ebben a minden bizonnyal kincset rejtő hagyatékba. Megpróbálkoztam vele magam, de be kell vallanom, hatókör vagyok hozzá. Talán nem is a matematikai alapismereteim hiánya miatt, hanem egyszerűen kurta az eszem. Tekintsem hát hulladékpapírnak? Rettenetes volna. Az a rögeszmém, hogy ott az íróasztalon a kettőszázhuszonnegyedik kötetben van a végső megoldás. Leírta az utolsó számjegyet és akkor történt a tragédia. A görcsösen várt diadalérzetet nem bírta el a meggyötört szíve.

Egyelőre nem volt bátorságom kinyitni az első füzetet. Kegyeletsértőnek, hebehurgyának találtam volna a gesztust, hogy minden további nélkül benyúljak a szekrénybe.

– En bízom magában – mondotta Olga.

– Én pedig minden erőmmel igyekezem méltó lenni a bizalmára.

Így kötöttünk szövetséget.

Természetesen mindkettőnk agyában megfordult a gondolat, hogy be kéne költöznöm egyszerűen a megboldogult szobájába és leülnöm az íróasztal mellé, ahonnan kihullott a mester. Az ötletet nekem kellett volna kimondanom, vagyis bejelenteni igényemet a kiadó szobára. Csakhogy ezt nem tehettem. Egyszerűen azért, mert a szobáért járó igazságos bér egymagamnak nem telt volna anyagi lehetőségemből. Viszontagságaim között egyetlen dologtól a legszigorúbban tartózkodtam. Éspedig attól, hogy asszony támogatására szoruljak. Számomra ez a végső csődöt jelentette volna. Olga elég okos volt ahhoz, hogy kimondatlanul is értse. Elhatároztuk, hogy az intarziás szekrényt átköltöztetjük az egyik utcai szobába, nagy gondossággal; sorrendjében fel ne cseréljünk két füzetet sem. Mindjárt munkához is láttunk. Két teljes délutánt eltöltöttünk vele és közben alkalmassá tettük az udvari szobát az érkezendő lakó befogadására.

Át akartuk helyezni a Nagy Szellem képét is, de ez nehézségekbe ütkö-

zött. Olyan szakszerűen felszerelték a falra, hogy annak csúfitása nélkül nem távolíthattuk el. És hely sem akadt neki a másik szobában. Egyelőre csak hagytuk. Kontármunkám közben nem szívesen néztem volna amúgy sem szembe a nagy mesterrel. Beszereztem könyvtárakban néhány kötetet, melyek különféle szerencsejátékokkal foglalkoztak és alapvető matematikai műveket. Az egyetemi vizsgaidőszakban teljes odaadással vetettem magam a számok tengerébe. Engem lelkesített és izgatott a rendkívüli feladat, legfőképp pedig a hirtelen meggazdagodás reménye. Az sem volt teljesen kizárt dolog, hogy a nagy ember hagyatékával forradalmasítom a számok csodavilágát. Am az olvasót nem akarom kutatómunkám részleteivel untatni. Sőt legkövetlenebb barátaim előtt is titokban tartottam tevékenységemet. Ne röhögjenek rajtam kudarcom esetén és főképp ne értsék félre Olgához fűződő szívbéli kapcsolataimat.

Egyszer csak lett lakó az udvari szobában, sőt lettek lakók, mert a háziasszony takarítónője két külföldről jött egyetemi hallgatót szerzett, akiknek valamilyen okból meg kellett válniuk előző szálláshelyüktől. Jól ismertem a két fiút. Egyik amerikai volt, a másik német. A németet Lothar Zacseknek hívták, az amerikait Daniel Starknak, vagy Kraftnak, most már nem emlékszem bizonyosan. Annyit tudtunk mindkettőről, hogy jómódú családból származnak és első pillanatra látható volt, milyen markos legények. Ugrásra készek, mint két fiatal tigris. Jól összeillettek és jó barátok voltak. Arra már nem emlékszem, hogy együtt érkeztek-e és egyáltalán miért tanultak éppen Pécsen.

Mindkettő nyelvész volt. Nyilván finnugoristáknak készültek. Törve beszélték nyelvünket, de meglehetősen szókinccsel. Valószínűleg jól tudták egymás nyelvét is, de gyakorlásképp magyarul társalogtak. Nyelvészben még nem ismertem két ilyen jól táplált, izmos egyént.

Összehoztam őket barátaimmal és gyakran összejöttünk a Nagy Játékos emlékműve alatt. Bővérűek voltak és szerettek hancurozni, különféle mesterfogásokat bemutatni a díványon, vagy éppen a vastag szőnyegen.

Különös tanulmányomban sok kétség után túljutottam a kezdeti nehézségeken. Egy napon teljesen megvilágosodott előttem egy szerényebb nyerevényösszeget kétségtelen biztosító rendszer. Ez rendkívül fölélnkített és este vidám kedvvel biztattam a két birokra kelt külföldit. Barátos Endrét pedig ugyanakkor nem is tudom, mi érte. Olyan szenvedéllyel vetette magát a viadal feletti ujjongásba, amelyet csak sokkal később tapasztaltam, mikor életemben először kakasviadalt láttam.

– Rajta, rajta! Az utolsó csepp vérig! – ordította. A világhatalom birtoklása úgyszólván a németek és amerikaiak között dűl el előbb-utóbb. Weöres is bevette a szüntelenségét. Jőmagam sem lehettem sokáig közömbös. Hamarosan fogadást tettünk s akkora zajt csaptunk, elég lett volna az egykori Cáják birkózó meccsére. Ők vagdalták egymást földhöz és díványhoz, falhoz és szekrényhez. Rengett a ház, dűltek a bútorok. Nemsokára odaig fajult a küzdelem, hogy szakadt rajtuk az ing, sőt szakadt egyikük fenekén a nadrág, de megállás nem volt.

Megrepedt a dívány, egy rézrugó kireppent belőle.

Ekkor rohant be Olga sejtven, hogy most már bútordarabjai szenvednek háborús kárt. Kicsapta az ajtót és jött a prakkerrel a dühödt angyal. Sosem hallottam még olaszul beszélni, de most aztán!

– Porca madonna! Allessasino! Brigante! Va olla malora! Maledetto! Annyit kivettem, hogy mindig egyes számot használ. Vagyis mindig a felül levőt tartotta gyilkosnak. A nagy tempóban észre sem vette, hogyan forognak, csak verte a porolóval mindig azt, aki felül került. Hol az amerikai, hol a német feneke csattogott és nyílt egyre széjjelebb a nadrág, sőt már a fehérenemű is. Akkor arra törekedett inkább mindegyik, hogy a másikat vonja magára, azt érzék a csapások. Végül a díványon majdhogynem fejre álltak. Lábukkal kalimpáltak és ennek következtében érte hatalmas rúgás a Nagy Játékos képét. Keretestül együtt leröpült a falról és Olga fején lukadt ki csúnyán.

– Tehetetlen gyávák! – ordított ekkor miránk. – Hát tűrik, hogy megöljék egymást és tönkretегyenek engem. Micsoda gyalázat!

– Ammasarsari! Ammasarsari!

Nem tehattünk mást, mégiscsak beavatkoztunk. Mivel nekik is elegük volt, négyen győztünk velük.

Akkor pedig Olga, mint angyal a lángoló karddal.

– Takarodjanak innen, takarodjanak azonnal.

A két külföldi hebegte vegyes nyelven, hogy ez az ő szobájuk most és a holmijuk, meg minden, nem takarodhatnak csak úgy megtépázottan. De hiába, Olga ontotta olasz átkait. És állíts meg egy felbőszült olasz nőt, ha átkozódik. Jobbnak látták eltűnni és megvárni, míg elül a mennydörgés. Felöltöt kaptak magukra és elindultak. Utánuk régi barátaim. Úgy hittem, csupán rám nem vonatkozik a kiátkozás. De vonatkozott. Maga is, igen, maga is, gyáva kukac! Nincsenek már férfiak, csak gyávák és gyilkosok!

Elindultam a menet végén.

Csattant utánunk a kapu, sőt dörrent. Már az utcasarkon jártunk, mikor észrevettem, hogy Pannello a nyomunkban szedi apró lábát. Ám kicsit odébb könnyel elfordult tőlünk. Indult a maga útján. Hite szerint akad még igazi, érényes férfi Pécssett.

E napon érkezett meg lakásomra az értesítés, hogy a Budapesti Hírlap pénztárában régóta vár rám a novellám honorárium.

Az összeget olyan tekintélyesnek találtam, hogy másnap becsomagoltam és elutaztam Pestre írónak. Nem volt igaza Olgának, mikor gyávaságot emlegetett. Ehhez is kellett annyi merészség, mint a tervezett bankrobbantási kísérletemhez a játékkaszinóban. Sőt, játékszisztéma is kellett volna, isten látja lelkem.

Két vers egy kőtábláról

1.

*Amikor Brecht ráébredt arra:
nem tudja sőt tán nem is akarja
megúsni már, hogy szavait kőbe véssék,
másrészt akár a bőrét, a szemérmét
sem vetheti le, amikor tehát
ily összekuszált szövevényt talált,
amelynek csomója ő maga volt,
ravaszul kibogozta a csomót:
vagyis a szemét örökre lezárta,
hogy ne lássa szavait kőbevájva.*

2.

*A Berliner Ensemble csarnokában
lábam hirtelen kőbegyökeredett:
a történelem mily találékonyan
főzte ki – ő tudja, miért – e bosszút:
több évtizedes tekintély-tiszteletlen
és folyékony tolyamatokra fogékony
munka után merev anyagba:
tehér kőbe sőt kőtáblára vésték
a nagy költő négy közepes sorát.*

Hasonlatok

*Mi máshoz hasonlíthatnám szemét
mint a szeméhez, s melle mint a melle
rezgő súlyát rugalmasan emelve
rugalmas súllyal rezzen, hogyha lép.*

*Ha megérint mint hogyha áram érne,
szakasztott úgy, mint amikor megérint.
Bőréről ujjam oly mohón regél, mint
akit bőre ihlet mohó regére.*

*Lehelletének párás viharát
s lábai párás, piros rejtekét
idézve mintha éppen ama két
piros hőség párája járna át.*

Látogatás

9 óra 59 perckor, pontosan egy perccel a Szojuz–Apolló program keretében sorrakerülő szovjet–amerikai Mars-utazás megkezdése előtt a kamerák először Steven Smith és Sztjepan Kuznyecov mosolygó arcát mutatták, majd kívülről a Visitor 1-et, aztán Kozmovszkij és Space professzorokat a vezénnyelóteremből, majd ismét a két űrpilótát, akiket ezúttal már hallani is lehetett, méghozzá a közös űrprogram során kialakult szokásokhoz híven Kuznyecovot angolul és Smitht oroszul.

9 óra 59 perc 40 másodperckor Zonnevend Imre, Rottenbiller utca 89/B III. emelet 17-ben lakó rádióamatőr felkészült, hogy a kilövés pillanatában kapcsolatot teremtsen az űrhajóval.

Pontban 10 órakor Zonnevend Imre lenyomta a „Vétel” gombot, és a következő tisztán érthető magyar nyelvű szavakat hallhatta: „AU–IV 688–115 üzen egyetlen barátnéjának, Tulának”. Ez a szöveg még kétszer megismétlődött.

Ugyanakkor özvegy Keszei Béláné a Rottenbiller utca 89/B III. emelet 18-ban az utcára nyíló ablak elé állva a következő adást sugározta egyetlen barátnéjának, Tulának: „Egyetlen Tulám, ma reggel megint szomorú vagyok, megint nem kívánom megnézni a gyopárt, meghallgatni a kagylót, letörölgetni Bélát.”

10 óra 01 perc 11 másodperckor a földi irányítóközpont elvesztette kapcsolatát a Visitor 1-gyel. A következő percben a világ legkülönbözőbb részeiről jelentették, hogy észlelték, látták, hallották vagy érezték arrafelé a szovjet és az amerikai űrpilótát szállító égi járművet. 10 óra 03 perc 30 másodperckor például néhány járókelő a Rottenbiller utcában azt látta, hogy a Visitor 1 egyszerűen berepült a Rottenbiller utca 89/B egyik harmadik emeleti ablakán.

Ugyanebben a pillanatban Zonnevend Imrének végre sikerült kapcsolatot létesíteni a Visitor 1-gyel. Ekkor egyesegyedül ő tartott összeköttetést a Mars felé tartó űrhajóval.

Először Kuznyecovot hallotta angolul:

– Azt hiszem, Steven, itt vagyunk.

Aztán Smith oroszul:

– És azt hiszem, ez pedig ő lesz.

Zonnevend Imre mint nemzetközi rádióamatőr angol és orosz középfokú nyelvvizsgával is rendelkezett, így egészen jól értette őket, de mivel elszalasztotta az első három és fél percet, fogalma sem lehetett arról, hogy hol van az „itt” és, hogy ki az az „ő”.

10 óra 04 perc 23 másodperckor Rapai Gézáné nyugdíjas az esernyője hegyével pontosan megmutatta a szolgálatot teljesítő rendőrnek, hogy melyik ablakon repült be az úrmicsoda.

Zonnevend Imre ezalatt a következőket hallotta:

– Keszei Bélánét keressük. – Ezt Kuznyecov mondta angolul.

– Özvegy Keszei Bélánét – javította ki Smith oroszul.

– Azt hiszem, engem keresnek. Én vagyok özvegy Keszeiné. Ich bin Keszei Béláné. Akkor talán tessenek helyet foglalni.

Ezt magyarul hallotta Zonnevend Imre. Idősebb nő lehetett. Idegesen végigfutott a készülék összes gombján, mutatóján és kallantyúján, de mindent a legnagyobb rendben talált.

– Sztjepan Kuznyecov vagyok, ez pedig a barátom, Steven Smith. Ő amerikai, én pedig orosz, de én beszélek angolul, ő pedig oroszul – hallotta megint Kuznyecovot.

– A barátom igazán kitűnően beszél angolul, higgye el asszonyom, én még sajnos eléggé gyengén beszélem az orosz – magyarázta Smith.

– Örvendek, tessék, parancsoljanak, foglaljanak helyet – hangzott megint magyarul.

– Hogy szolgál a kedves egészsége? – kérdezte Smith.

– Jaj, igazán nem is tudom, hogy hamarjában mivel kínáljam meg magukat. Tetszik tudni, ide nem szoktak látogatók érkezni. Talán egy jó teát – mondta a Keszei Bélánénak szólított személy magyarul.

– Persze Ön most bizonyára nagyon meg van lepődve – folytatta ünnepélyesen Kuznyecov.

– Igen, teát fognak kapni. Teát. Der Tee.

– Nagyon köszönjük – hálálkodott Smith.

– Addig talán gyűjtsanak rá. Persze, nekem nincs cigarettám. Nincsen, uraim. Cigaretta nincs. Keine cigaretta.

– Sebaj – nyugtatta Smith oroszul.

– Nem tekintené meg az úrhajót, asszonyom? – kérdezte Kuznyecov angolul.

– Nem zavar az ott senkit, maradjon ott nyugodtan. Ugye, milyen szerencse, hogy mégis rászántam magam és kinyitottam az ablakot, hogy üzenjek Tulának. Igen, sajnos cigarettám nincsen, tudniillik itt már huszonkét éve nem járt férfivendég, meg másmilyen se. Béla óta, hogy elment. Béla. Keszei Béla. Ott van, a képen. Meine férjem. Ott, látják, a gyopár mellett. Gyopár, der gyopár, tetszik érteni, ugye? Keszei Béla, műlakatos mester. Der Meister. Azt a gyopárt, ott, igen, azt tőle kaptam. Igen, azt. Der gyopár. Volt egy kirándulás, tudják, az Alpokba, az Egylettel, de nem ment el Bélám mégsem, mert akkor én nem mehettem. A gyopárt azért meghozatta velük. Nekem. A kagylót pedig a tengerről hozatta. Oda nem is lett volna pénzünk. A tengerről, tetszik érteni. Der tenger. Igen, onnan. Erre a kagylóra, der kagyló, erre megharagudtam, mert megsüketült, egészen elfelejtette a tengert. Igen. Van aztán még Tula, az egyetlen barátném, vele meg csak az a baj, hogy már kilenc éve nincsen. Szegény megboldogult Tula még 1929-ben írt először a mohácsi eszperantó körből, akkor még eszperantóul, hogy levelezne velem, ismeretlennel. Én persze csak magyarul válaszolhattam. Bizony uraim, az lett Tula utolsó eszperantó levele, mert azóta csak magyarul írt és csak nekem. Uraim, a tea elkészült.

– 10 óra 13 perc 20 másodperckor a földi irányítóközpont bejelentette, hogy még mindig nincs kapcsolata a Visitor 1-gyel, és felszólított minden megfigyelő állomást, obszervatóriumot és még a rádióamatőröket is, hogy jelentsék, ha valami jelenenivalójuk van.

10 óra 13 perc 58 másodperckor Zonnevend Imre lenyomta a szuper-érzékeny keresőgombot, hogy meghatározza a még mindig kifogástalanul vehető adás helyét.

– Köszönöm, asszonyom, kitűnő volt a tea – hallotta Zonnevend Imre Smith-t oroszul, csak még nem tudta honnan.

– Igazán köszönjük a kedves fogadtatást – toldotta meg Kuznyecov angolul.

– Jó, akkor beszéljessünk egy kicsit – kérte Keszei Béláné magyarul.

– Fájdalom, asszonyom, de indulnunk kell, – szabadkozott Smith.

– Elnézést, asszonyom. Indulásra felkészülni! – vezényelt angolul Kuznyecov.

– Nagyon kérem, ne menjenek még!

– Sajnos, folytatnunk kell utunkat, asszonyom.

Ebben a pillanatban Zonnevend Imre már biztosra vehette, hogy a Visitor 1 valahol Közép-Európában tartózkodik. A következő pillanatban azonban megzavarodott, mert zúgást, berregést és kattogást hallott, majd megint özvegy Keszei Béláné erősen felemelt hangját:

– Igazán minek így rohanni! Hogy aztán ne tudjam majd elhinni, hogy itt voltak?

– Minden rendben, Steven? – kérdezte Kuznyecov.

– Minden rendben – felelte Smith.

– Várjanak még egy kicsit! – kiabálta özvegy Keszei Béláné magyarul.

– Tessék, ezt vigyék magukkal. Ezt, a kagylót. Tessék. Der Kagyló, zehr süket, de zehr liebe emlék. Tessék, uraim, a gyopárt is maguknak adom. Tessék. Der gyopár. Ez is schön. Béla keretezte be. Tudom, maguk rendes emberek. Várjanak még. Bélát is vigyék el! Vigyék csak nyugodtan, engem úgysem vihetnek. Köszönöm, uraim, köszönöm.

A zúgás hirtelen felerősödött, elviselhetetlenségig. A távolságmutató másfél métert jelzett, a következő másodpercben százat, aztán ezret.

10 óra 15 perc 31 másodperc a földi irányítóközpont bejelentette, hogy újra kapcsolatot teremtett a Visitor 1-gyel.

Ugyanebben a pillanatban Özvegy Keszei Béláné kopogtatást hallott. Önkénytelenül az ablakra nézett, de akkorra már Zonnevend Imre benn állt a szoba közepén.

– Mit akar? – kérdezte Keszei Béláné.

– Hol vannak? – kérdezte a rádióamatőr izgatottan.

Keszei Béláné az ablakra mutatott.

– Elmentek.

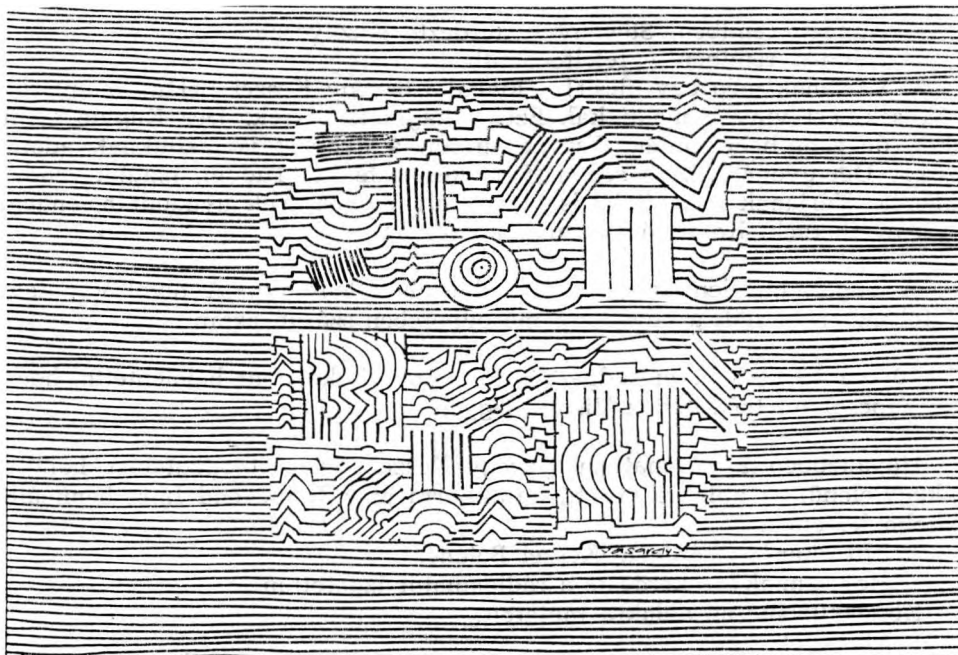
– De hogyan jöttek be? – kérdezte a rádióamatőr.

– Nagyon fáradt vagyok, le szeretnék feküdni – mondta halkán Keszei Béláné.

- Tessék – mondta dühösen a rádióamatőr.
- De előtte még gyónni szeretnék.
- Tessék – mondta a rádióamatőr halkán.
- Nem a gyopárt, meg a kagylót, még Bélát sem, ezeken nincsen mit meggyónnom.
- Hát akkor mit? – kérdezte a rádióamatőr fáradtan.
- Azt, hogy én nem tudom elhinni ezt az egészet, ami itt történt.
- Pedig én is hallottam.
- Én még láttam is.
- Persze.
- Köszönöm. Most le szeretnék feküdni.

10 óra 30 perc 10 másodperckor a földi irányítóközpontból Kozmovszkij és Space professzorok mosolyogva közölték a világgal, hogy a Visitor 1 visszatért a kijelölt pályára, és zavartalanul folytatja útját a Mars felé.

Ekkorra már a két rendőr gyengéd erőszakkal széthessegette a Rottenbiller utca 89/B előtt csoportosuló öregasszonyokat.

Elmélkedés Meier Terézia fényképe előtt

*A bolhasárga tapétán nálam, otthon, a
Molyos, kitömött keselyű tövébe
– Bérlő-elődöm hagyta ott, vagy adta oda? –
Függ a lányfővel elhalt Meier Terézia képe.*

*Fotó csupán, s már annak is jócskán fakó
S azt sem tudom, elkapta-e jól a mester?
De tisztellem. Kegyeletből? Vagy mert pont hozzám-való
Ha beszíva, izzadtan a bőrdíványra tekszem?*

*Domború, fekete-lakkos kerete s az üveg rajta szintén
régi már.
Meier kisasszony meg a tapétával összevetve
Nem is oly szép, ám egyelőre az a sötét úgy tölem
távol áll.
Megvetném magam mélyen effélét cselekedve...*

*Viszont idő kérdése csak, hogy az ember megteszi.
Az üveg árából csurranna némi kis cseresznye.
S a fényképet már ugyis valami bőrbaj kezdte ki
És a papír, az is halványabb minden este.*

*Előfordul, hogy egy nap a fehér lapocska jobban rám
vigyorog.
S azt kell majd mondanom magamban: késtél újra, szentem.
A cseresznye gyógyszer az ömündorra. Mégse lesz kedvemre
a dolog.
Már eddig is annyit, annyit vesztettem életemben.*

Dal M. úrra

*A szelid-szép szemekben
Sivár átok lakott.
Nyűtt gomblyukából trágárul s izetlen
Fehér-szelidke szegtű lehelt hullaszagot.*

*Túl széles homlokára
Aranyhaj bodorult;
Nem vitt szüzlányt soha ágyba
Tizenöt éven alul.*

*S ha igen, csellel sose tette:
Hiszen kék vére volt.
Minden szép fa előtt megemelte
A (különben mocskos) kalapot.*

*Kesztyűt, örült elegánsat,
Szürkét hordott remekül:
Nő érinthette vagy állat
Csupasz kezét egyedül.*

Mit várnak még tőlem vajon?

*1. Mit várnak még tőlem vajon?
Fölhagytam minden szenvedéllyel, minden cseresznye-
pálinkát kiköptem
Minden könnyvet kályhába gyömtem
Minden asszonyt szerettem, mígcsak nem bűzlöttek
leviathánként.
Nagy szent vagyok már, tülem annyira előcskult, hogy végül is
letörik egyszer.
Miért nincs hát nyugalmam? Mivégre állnak még mindig sokan
szemeteshordókként udvaromban – várván, beléjük hányok
valamit?
A világ értésére adtam: az Énekek Énekét tőlem többé
ne várják.
A kereskedőkre ráuszítottam a rendőrséget.
Bárki légyen is, akit ti kerestek: nem én vagyok.*

*2. Én vagyok a leginkább gyakorlatias valamennyi fivérem
közül –
És az én fejem: kezdet!
Fivéreim kegyetlenek voltak, én vagyok a legkegyetlenebb –
S én éjszakánként zokogok!*

*3. A törvénytáblákkal a bűnök zavarossá váltak.
Nem tud már szívéből örülni, ha nővérével hál az ember.
A gyilkosság sokaknak túl nehéz
A versírás meg túl általános.
A külön-különbféle viszonyok bizonytalansága közben
Sokan arra igyekeznek, hogy elmondják az igazságot
Nem ismervén a veszedelmet.
A kurtizánok húst sóznak be télre
S az ördög nem viszi el többé legkiválóbb embereit.*

A megfáradt lázadó dala

*Ki toppancsát kimélte csak
Nem is nyűhette szét.
S ki nem volt bús és roskatag
Nem is táncolt elébb.*

*S ha végül már ronggyá-tiport
Cipőd le is rohad
Bár, mint te, csak talpalni volt
Volt nálad boldogabb.*

*Több keccsel nem roptuk soha
Mint épp a sirokon.
Isten legszebben fújja a
Legutolsó lyukon.*

Ballada a maguk-segítőkről

*1
Csak ülnek, bagóznak a
Part zöld cserjéi között
Az ég sivár, fakó
Már tejük fölött.*

*2
A szesszel elég erős
Merszet hörpöltek-e?
Mély-fekete az éj
Bámulnak bele.*

*3
Isznak, nevetnek-e még?
Kacajuk: füst, lebeg
S a bozótban a hold
Röten földereeng.*

*4
Hát egük is elfakult?
Gyors volt az alkonyat!
Nincs többé nappaluk
S ők kitartanak?*

*5
Nem szűnnek nyeríteni?
„Az ember segít magán?”
Korhadt fenyők felől
Szellő leng puhán:*

Szél zúg vigasztalanul
 Torkig velük a világ!
 Fut a partról az est
 Ők ülnek tovább.

Még soha úgy nem szerettelek

Még soha úgy nem szerettelek, ma soeur
 Mint akkor, búcsúnk bíbor alkonyán
 Elnyelt az erdő, a kék erdő, ma soeur
 Fönt meg nyugatra már égtek a megszokott
 halovány csillagok

Nevettem boldogan, s nagyon sokat, ma soeur
 Játszva indultam el sötét sorsom felé –
 S közben mögöttem az arcok a tompa-kék
 Erdő estjében lassan elmosódtak.
 Szép volt szép minden e csodás estén, ma soeur
 Mint soha még, s azóta se –
 De mi maradt nekem? Csak a nagy madarak
 A fátylas esti égből éhezők.

Politikai emelkedések

Órákig csónakáznak a városi tavon
 Nézem s a hányinger kapirgál torkomon.
 Csónakázni, mikor túl van mindenki a pácban.
 Ilyen állam! Hogy is tűrik egyáltalában!

Csak tüstölők és csak éppen hogy arra pislogok
 Végiggondolom és hát ilyestélekre gondolok:
 Úgy ám, itt mifelénk szokás, hogy szájharmonikáznak
 Szájharmonikázni, miközben egyeseket megaláznak.

Majd hideg leszek. Jó, csak fűjjátok, csónakázzatok.
 Kópók nagyot, biz én az egészen túl vagyok.
 Elég ideje nézem ilyen szemmel a sorsunk
 Napnál világosabban látom, hogy merre tartunk.

Orkney lakói, mint a „Sarktól sarkig”-ban olvasom
 Maguk mosták a fehéreneműt és ebből éltek, úgy bizony
 Nos rajta, csak így tovább, pár évig kell folytatni már csak
 Az asszírok s babilonok ugyancsak csónakáztak.

CSORBA GYÖZÖ fordításai

VASARELY MÚZEUM PÉCSETT

1976. június 4-én nyílik meg Viktor Vasarely – Vásárhelyi Győző – múzeuma Pécssett, a művész szülőházában, a Káptalan utca 3. számú épületben. – Véletlen szerencse, hogy éppen itt született? Vagy a város, a múzeum lokálpatriotizmusa, hogy erre a szerencsés véletlenre felfigyelt? A méltóságteljes barokk épületet – mely keleti frontjával hosszan benyúlik a keskeny Leonardo da Vinci utcába, egészen a klasszicista stílusú egyetemi könyvtárig – szakszerű és gondos műemléki helyreállítás után veheti birtokába korunk egyik legnagyobb sikert és hírnevet elért alkotójának művészete, s a művészeti bemutatót közönsége.

Vasarely pécsi múzeuma a harmadik abban a sorban, amely munkásságáról állandó kiállításon ad számot. Az első Dél-Franciaországban, a különös hangulatú, középkori városkában, Gordes-ban létesült 1970-ben. Vasarely saját költségén helyreállította a település 12. századi műemlék várkastélyát s itt rendezte be a múzeumot. A hangulatos kastélybelső, reneszánsz márvány kandallójával és fagerendás mennyezetével meglepő, de kellemes kontrasztot teremt a kiállított művekkel. A nagyméretű, színes falkárpitok, festmények és a leleményes, mechanikus szerkezetek segítségével állandóan mozgásban tartott, a néző előtt sorban elvonuló több száz grafika a Vasarely-életmű teljes keresztmetszetét adja.

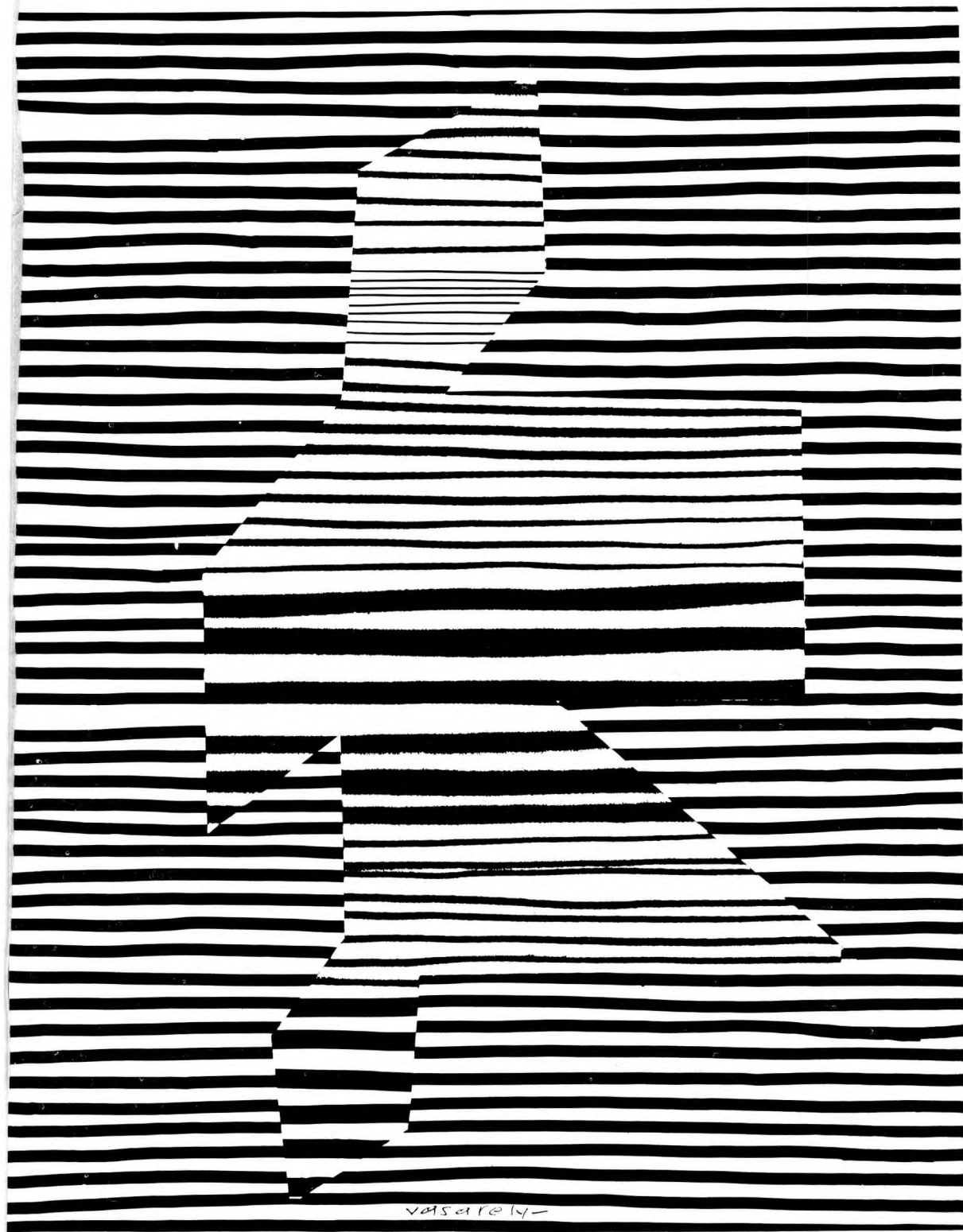
A második nagy tett az Aix-en-Provence-i Alapítványmúzeum létrehozása volt, amely ez év februárjában nyitotta meg kapuit a nagyközönség és a művészeti műhelymunka előtt. Ez a nagyszerű mű, mely építészeti és képzőművészeti egységében, teljességében, az alkotói fantázia gazdagságában a maga nemében korunkban egyedülálló, Vasarely elképzelései szerint, irányítása mellett s ugyancsak a saját költségére készült. Tizenhat hatszög alaprajzú, egymáshoz csatlakozó épülettömb alkotja a sajátos méhsejt-test épület egységét, 90×45×12 méteres méretekkal. A homlokzat köröskörül váltakozó, eloxált alumíniumból kivitelezett Vasarely-motívum: fekete négyzetben ezüst kör, illetve ennek fordítottja. A kiállítási térben az építészeti alkalmazás sokoldalú lehetőségére láthat példát az érdeklődő. A közös kísérletekre, alkotómunkára meghívott szakembereket műtermek, előadó és vetítőtermek, könyvtár, laboratórium várja.

Ezek ismeretében talán szerénynek tűnhet a pécsi ház, mely nem ősi kastély s nem modern csodapalota. De van valami, ami mégis itt, Pécssett sajátos és egyedülálló: a szülői ház vonzása, amely nemcsak az itt született művészen, hanem az idelátogató érdeklődőben is érzékenyebb rezdüléseket kelt, a művész emlékezése és a látogató kíváncsisága mellé valamiféle mélyebb és melegebb érzést is belop. A múzeum születése körül pedig ott bábáskodott egy fél ország: megyei és városi vezetők, műemléki felügyelők, minisztériumi és vállalati intézkedők, mérnökök és munkások, akik szívesen segítették az előkészítés munkáit. Vasarely pedig elküldte a műveket. Az első adomány 1968-ban érkezett, a pécsi kiállítás és egyben az első hazai bemu-

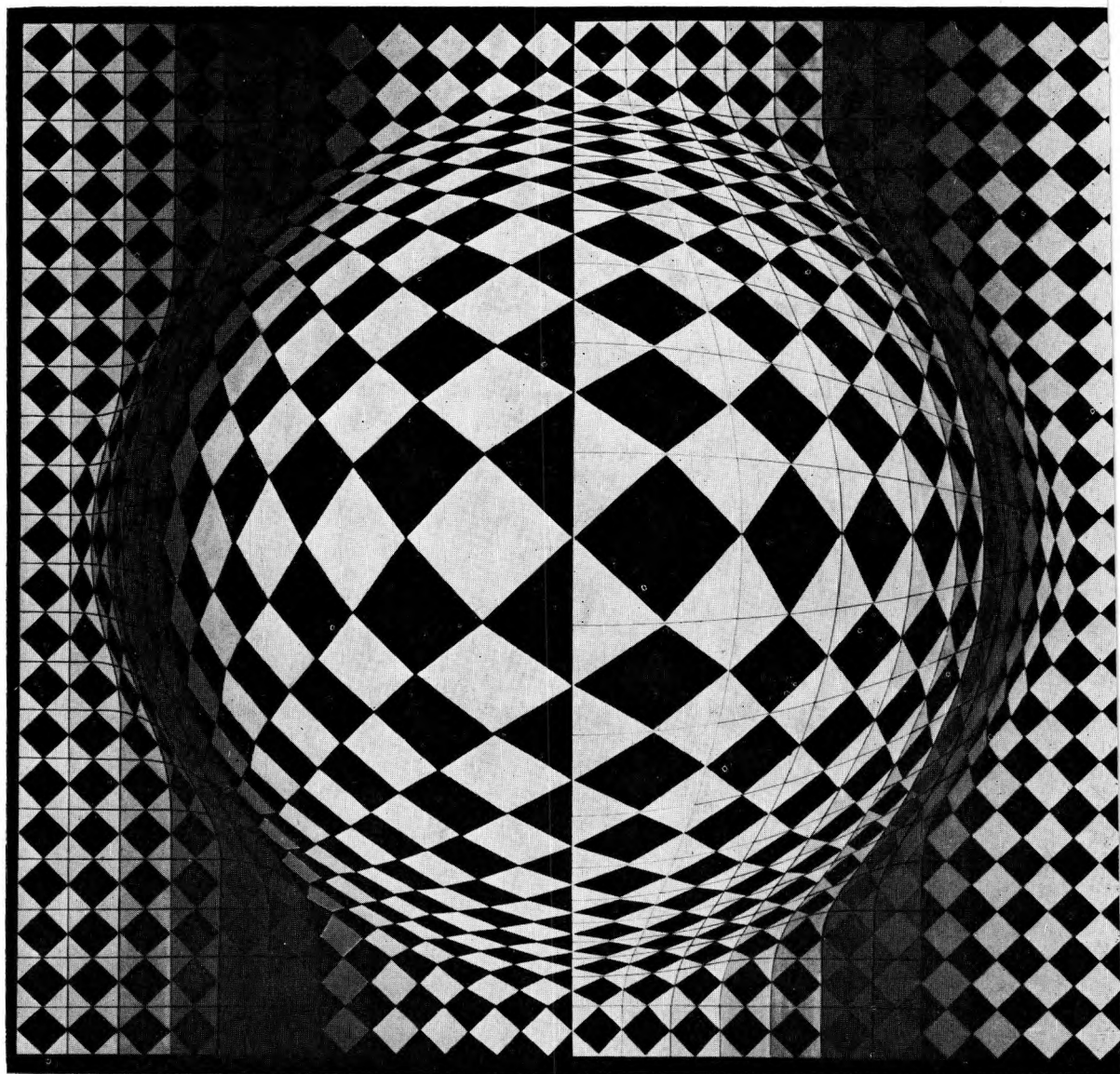
talkozás alkalmára. Megkeresésünkre és kiállítási javaslatunkra a művész 42 szerigráfiáját ajándékozta múzeumunknak. Ezekkel a közönség az 1969. március 30-án Pécsen megnyílt és közel fél évig látható kiállításon már megismerkedhetett. A budapesti (1969 októberében nyílt) nagy retrospektív kiállítást követően, Vasarely városunkban tett látogatása alkalmával megszületett a pécsi múzeum gondolata. A helyi elhatározásból elkészült az épület, Vasarely további két küldeménye – közel százötven mű – pedig biztosította a kiállítás anyagát. Az adomány a korábbi szerigráfiákkal, a több példányban előállított művekkel szemben ezúttal eredeti alkotásokból állt: olajfestmények, vegyes technikájú képek mellett nagyméretű, színpompás, gyapjúból szőtt faliszőnyegek, térbe helyezhető plasztikai alkotások gazdag együtteséből. (A művek szállítása alkalmából meghatározott biztosítási érték, hozzávetőlegesen árbecsléssel közel hárommillió francia frank.)

A múzeum látogatója először a korai munkásság műveivel ismerkedhet meg. Bár a budapesti tanulóévek, a Bortnyik Sándor vezetése alatt működő „Műhely”-ben 1925–29 között eltöltött évek munkásságát, s a harmincas évek oly jellemző, első kísérleteit nem láthatjuk (ezeket a Gordes-i múzeum őrzi), mégis, a kiállítás a művész életművéről átfogó ismeretanyagot nyújt. Az 1940-es évek második feléből és az ötvenes évek elejéről származó alkotások arról tanúskodnak, hogy a természeti élmények továbbélő hatásai s a konstruktív absztrakt kísérletek eredményei párhuzamos úton, együtt haladnak. Az 1947-ig terjedő korszak „téves útjait” (Vasarely elnevezése) azonban fokozatosan felváltja a kiállításon végigkövethető racionális, tiszta logikájú szerkesztésmód. A színek önálló értékű formákká alakulnak, s a síkok téri viszonyait hangsúlyozzák. A geometrikus színformák itt-ott még építészeti emlékekre utalnak, de a színek plasztikus szerepe, térteremtő képzele már magában rejti a későbbi mozgás-hatást, a kinetikus, vagy op-art formákat. Ezeken a korai műveken gyakran szembetűnnek a magyar iskola jegyei, amelyek a művész kereső, formateremtő útját – úgy tűnik – egy időre még befolyásolták. Rokonságot vélhetünk bennük Barcsay Jenő, Kassák Lajos, Moholy Nagy László, vagy éppen Martyn Ferenc szín- és formavilágával. Magyar sajátosság Vasarely művészetében a természeti formák visszahatása és jelenléte. Az 1947–54 között készült és különböző alkotói korszakokat jelző művek erről tanúskodnak. (A kiállítás szemlélője e periódusokat végigkövetheti.) A „Belle Isle” korszak indítója például az 1947 nyarán átélt tengeri élmény: a vízmosta kavicsok szépsége, gazdag felületi játéka, letisztult formavilága. Az elvont kompozíciók építő elemei e gömbölyded kavicsok. A „Kristály-korszak” teremtője Gordes volt, az ősi táj és az ősi építészeti megőrzött hagyományával, kristálytiszta atmoszférájával. Ezekre az alkotásokra a kristály-formák jellemzők. A „Denfert-korszak”-ban bontakozott ki az egymásra vetített vonalhálók sajátos kompozíciós rendszere. A valósághoz kötődést itt a párizsi Metro egyik állomása, a Denfert sugallta, ahol a művész nap-nap után utazva, a csempeborítás hajsza-repedéseinek játékát önkéntelenül megfigyelte s egy sorozat mű alapelemévé tette.

Az ötvenes évek második felében kiteljesedő kinetikus absztrakciót a múzeumi kiállításon számos kitűnő mű képviseli. Vasarely a művészi kifejezésnek e módszerével az Op Art néven ismertté és divattá vált irányzatot indította el, mely azóta – dekoratív alkalmazás végtelen lehetőségeit kínálva – bejárta s meghódította a világot. E művészi módszer alapgondolata, hogy a síkkal térhatást keltsen, de nem úgy, ahogy azt a reneszánsz perspektíva fel-

vasarely-

fedezése óta a festők művelik, hanem olyan módon, hogy a térben és időben létrejött mozgás képzetét is keltse. A vetítövásznak síkján valóságképzetet teremtő filmek világában járatos mai ember számára ez a művészi kifejezés már nem idegen, s többnyire örömet is leli a variációs lehetőségek újjáalkotó játékában.

A fekete-fehér, pozitív-negatív változatok után, 1960-tól Vasarely művésze színessé válik. A mozgásképzet játékában ezentúl egyre fokozottabban érvényesül a színek téri hatása. A szín-formák alkalmazásának módját a művész gondosan kimunkálta: „Legelőször is egy plasztikai ABC-t fektettem le húsz színinformával. Minden egyes színforma egy plasztikai egységet képez. Minden egység egy szabályos négyzetből és a benne foglalt formából áll. Ez a két alkotóelem elválaszthatatlan egymástól, fizikai megjelenésük vagy fehér-fekete, illetve fekete-fehér, pozitív-negatív, továbbmenve színes-harmonikus vagy színes-kontrasztos egységet ad. Ezek az egységek a tízes számrendszer törvényének engedelmeskednek és mértani haladványban nő a kompozíció. Lehet már négy egységgel komponálni, vagy 9-cel, vagy 12-vel, vagy 16-tal, 25-tel, 100-zal, vagy több ezerrel! A 20 szín-forma családba tartozó egységek egymás között kombinálva végtelen számú képlehetőséget adnak, a különböző egyéniségek vagy etnikai csoportok fantáziája szerint. A rendszer „Folklore planétaire» néven szerepel írásaimban és így került köztudatba” (Vasarely kiállítás katalógusa, Pécs, 1969).

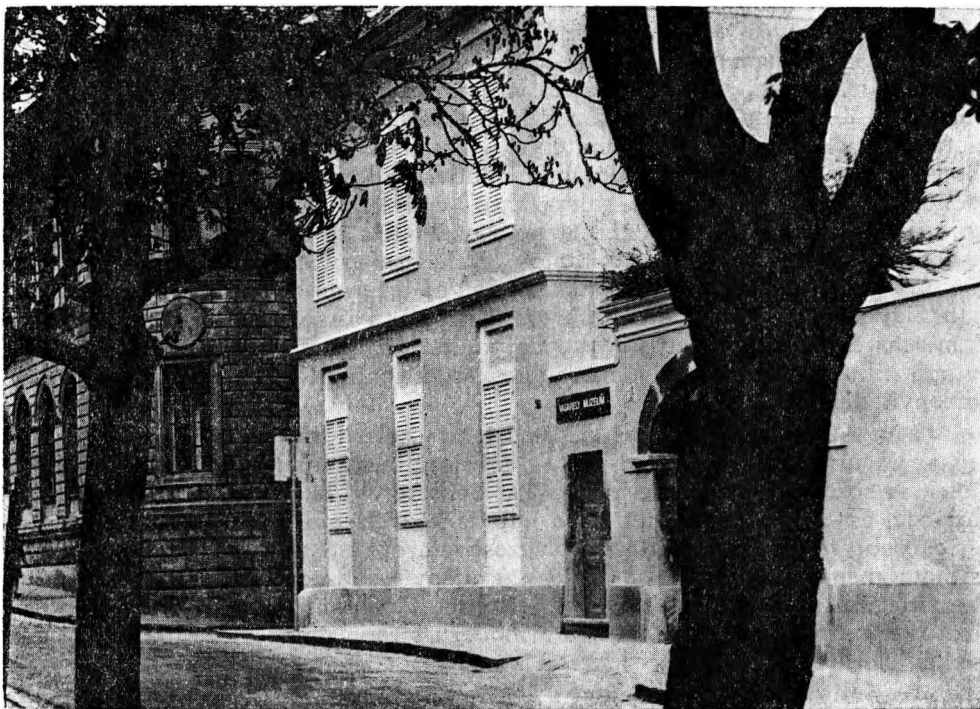
A múzeumban szereplő művek forma- és színgazdagsága meggyőzi a szemlélőt a művész igazáról. Ám Vasarely munkásságának jelentősége valójában nem a múzeumi kiállítás – vagy kiállítások – falain bontakozik ki a maga teljességében. A művész azt vallja, hogy „a mai festő nem elégedhet meg továbbra is apró-cseprő képek festésével. A modern, grandiózus környezetet kell részleteiben megszépítenie” – s hogy „a művészet közkincs kell, hogy legyen”. Táblaképei valójában kiinduló állomásai, prototípusai egy-egy gondolatkörnek. Bármikor alkalmazhatók épületek külső és belső felületeinek gazdagítására, továbbfejleszthetők és variálhatók téri környezetben, színessé, változatossá, sajátosságossá alakíthatók általuk az egyhangú lakótelepek. Amint Le Corbusier építészeti elveiben az épület és a természetes növényzet kapcsolatát igyekezett fenntartani, Vasarely a képzőművészet szín-forma-világát kívánja az építészettel szoros egységbe vonni. „Színes város” eszméje ma talán utópisztikusnak tűnik, de a már elkészült kitűnő példák a valóság erejével bizonyítanak.

Művészeti eszméinek és alkotásainak széleskörű elterjedését segítették sokszorozott művei is (multiplikák, szerigráfiák), amelyekből a kiállítás egy jelentős sorozatot mutat be. Az az általános törekvés, hogy az emberek nagy tömegei és széles rétegei nap mint nap és közvetlenül részesülhessenek a legértékesebb művészeti alkotások élvezésében, eredeti művek révén nem valósítható meg. Vasarely magas művészi igényű sokszorozásokat készített és készített ma is műveinek egy-egy jellegzetes példányáról. A kiváló minőség biztosíték arra, hogy az ilyen kép a modern otthon méltó díszé legyen, ugyanakkor elérhető áron megszerezhető.

Vasarely a pécsi gyűjtemény és bemutató létrehozására saját művei mellé a kortárs európai művészek egy válogatott, jeles csoportjának alkotásait is ajándékkba adta. Herbin, Kupka, Seuphor, Tomasello, Gorin, Yvaral művei szerepelnek az együttesben, csak néhányat – a rangsorolás igénye nélkül – említve közülük. Mindemellett átadta felesége, Claire Vasarely műveinek je-

lentos gyűjteményét, melyből a kiállításokon eddig keveset szerepelt művész-munkássága felmérhető. Claire Vasarely festői útját férjével együtt Budapesten, Bortnyik Sándor műhelyében kezdte. Az ottani tanulmányok hatása és a hazai folklór emléke művészetében mélyen gyökerezik. A kortárs európai művek most a Vasarely Múzeumban kaptak helyet, de máris felmerül annak a lehetősége, hogy a nemzetközi gyűjtemény gyarapodásával és a Modern Magyar Képtár új helyre költözésével ez az anyag a Vasarely oeuvre-től különváljék.

Tudjuk, hogy ez újabb múzeumi kiállítás létrehozása – az épület műemléki felújítási gondjainak és további fenntartásának vállalása – államunk, megyénk és városunk részéről jelentős áldozatot kívánt. Azonban azt is biztosan reméljük, hogy a városunkra már olyannyira jellemzővé vált ökeresztény és római síremlékek, a Zsolnay-kerámia, a Modern Képtár, a Martyn-gyűjtemény, a Csontváry-főművek, a török múzeum vonzereje mellett a város immár világhírű szülöttének állandó kiállítása is hasonló érdeklődésre talál majd. Azt szeretnénk elérni, hogy az itt látottak ne a múzeumi elzártság misztikumát keltsék, hanem a gyakorlati alkalmazásban, a környezet megépítésében, a képzőművészet és építészet kapcsolatában ériék el igazi céljukat.

Révek közt

*Az a fedélzet nem a tavat –
férfikor őszét szelte át
az orv idő két réve közt*

*Anyaszív féltő mozdulat
emelte elalvó tiad
arca fölé – s kezed e villanat
nyomán kinyílt, s fehér virág
tündökölt Egry fényfeletti
ivei közt.*

*Egyébként szeretni
szótlanul is csak onnan intesz
véred virágát féltő hitves
s kételyek fölé úgy emelni
e hármassal terhet, ahogy éppen
tulajdon válllássalod érvel
kötésünk szellemében*

Változataid

*Magaddal tanusítanod
e kötés megtartó esélyét
változataidé a mérték:
e térség így időlakóbb*

*Ha távozol, e szín felémlép
s idomaiddal népesülten
s amiben velük részesültem
meghitten zárul be utánad
megéled, őriz, újraláttat
átfogalmazva vigaszának*

*Mint tűzliliom tellobog
a közös pillanatok tükrén
az a bizonyos mosolyod*

*Atsüt a cigaretta füstjén
s a dallamon, mit dúdolok*

EGRY JÓZSEF MŰVÉSZETE

Egry József a 20. század első felének egyik legjelentősebb magyar festője, a modern magyar festészet egyik legeredetibb hangvételű, drámai erejű képviselője. Szülei egyszerű földműves emberek voltak, akiket valami családi háborúskodás mindenükből kiforgatott, s a nincstelenség és a szegény földönfutóvá tett. Az egész országban uralkodó belső migrációs hullám őket is a fővárosba vetette: itt azonban nem találták helyüket. Mint Egry írta Naplójában, „valami igen fontosat veszítettünk el ebben a kivertségünkben: a társadalommal szembeni bizalmunkat”. Egry művészetének gyökere rejlik e megállapításban.

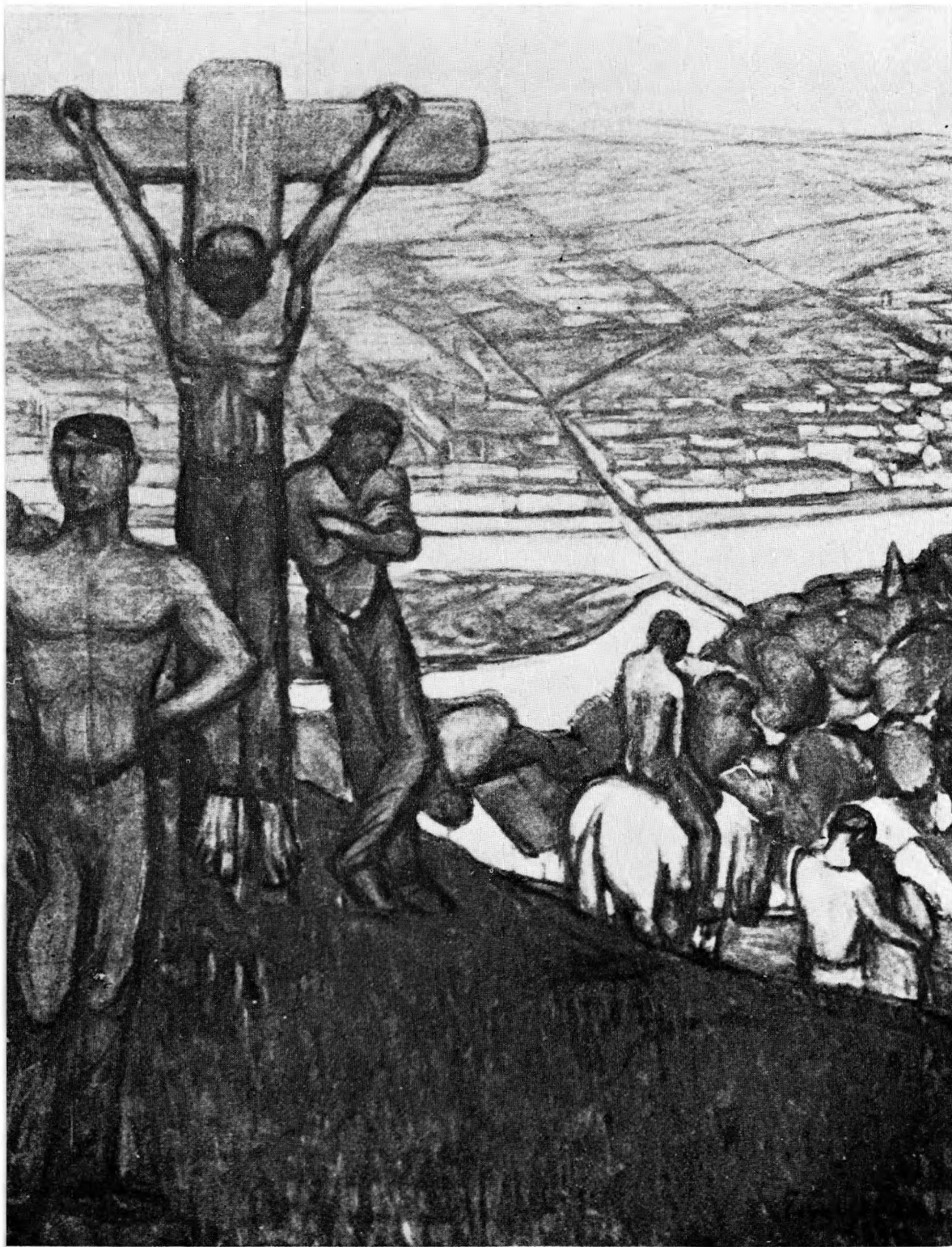
A fiatal Egry szülei hányódásával együtt vándorolt iskoláról iskolára, míg végül tízennégy éves korában végleg kimaradt onnan. Annak ellenére, hogy 1907-ben egy éven át főiskolai tanulmányokat is folytatott, mégis azt mondhatjuk, hogy vele született tehetségét és intelligenciáját autodidakta módon csiszolta. Az a sokat idézett mondása, amellyel önmaga festői tevékenységének első másfél évtizedét jellemezte, a „homályba burkolt gyötrődés” nagyon sok tanulást, a formálódás legkülönbözőbb módjait rejtí magában.

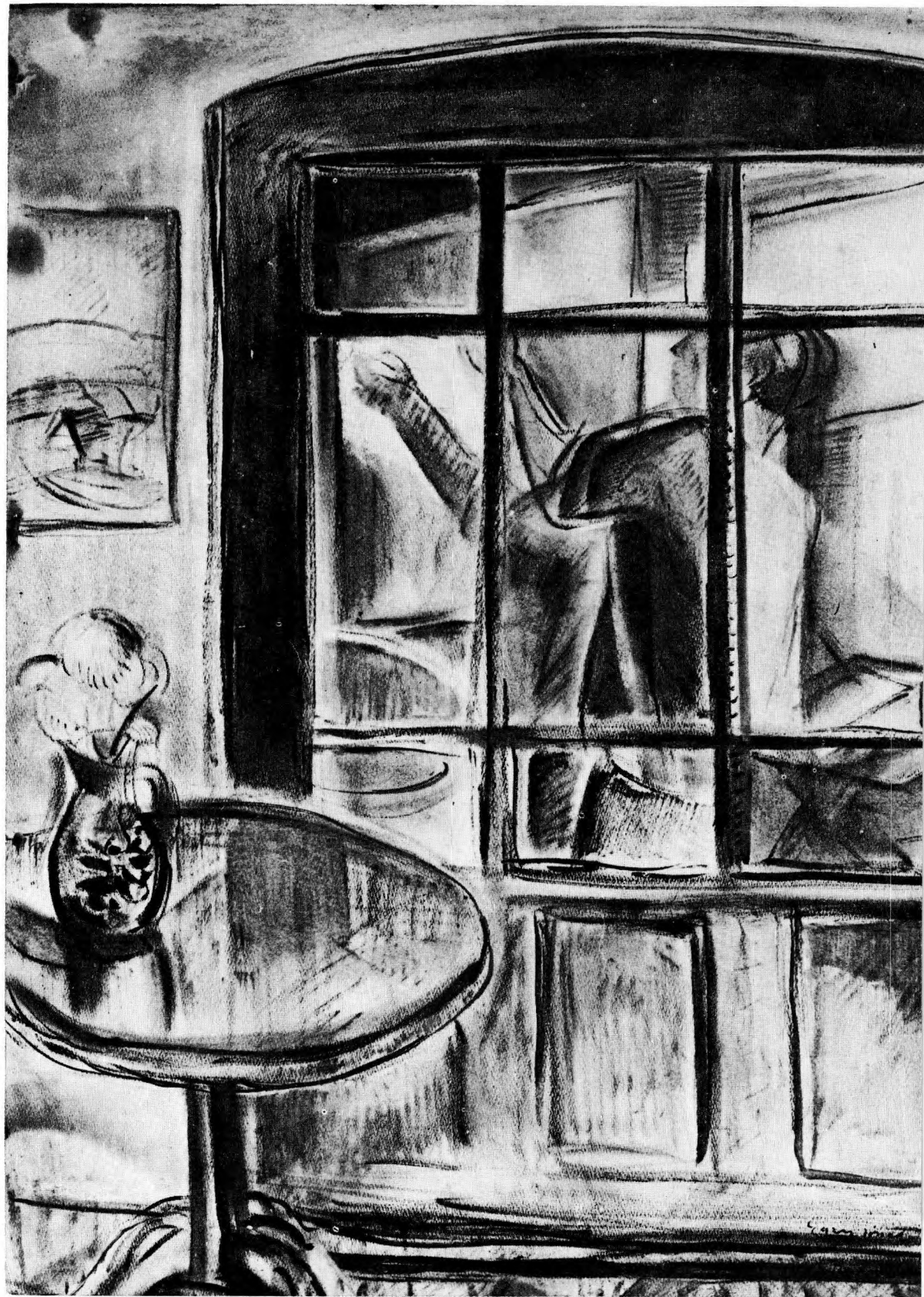
Első alkotásaival 1901-ben, majd 1904-ben lépett a nyilvánosság elé. Ez az időszak, a 20. század első évtizede a gyors gazdasági fejlődés időszaka hazánkban. E mögül azonban előbukkantak a belső feszítő ellentmondások: a polgárság és a földbirtokos réteg közt, a kizsákmányolt munkásság és parasztság és az előbbieik között, valamint a magyarság és az elnyomott nemzetiségek között. Ugyanakkor Budapest szerepe megnőtt az ország életében: nem csupán egy birtokosi vezetésű földművelő ország, hanem az erősen iparosodó, politikai és művelődési tekintetben polgári túlsúlyú, irányultságú birodalom második városa lett. Ebben a fővárosban alakult ki az az – elsősorban humán érdeklődésű – értelmiség, mely a század elején méltán szerzett hírnevet mind Magyarországon, mind pedig külföldön. Ez a „szellemi vegetáció” húsz esztendő alatt hatalmas utat tett meg, s a vidékies-historizáló szemlélettől a Tanácsköztársaság proletárforradalmáig nőtt.

Ebbe a világba toppant be az agrárproletár származású Egry a maga nyomorban és nélkülözésben fogant élményeivel. Első alkotásaiban azt festi és rajzolja, amit maga körül látott, amit ő maga megélt. Az első feltűnést *Ingyen-étkezők* című képével keltette: a népkonyhákön szerzett személyes élmény jelenik meg a képen a félkörben elhelyezett alakokban. A mű folytatása a magyar piktúrában az eleven szociális érdeklődés Munkácsy, Kernstok, Fényes, Mednyánszky kezdette vonalának, de több ezeknél: míg azok kompozíciói alig tekinthetők többnek helyzetképnél, s később, mint Fülep Lajos mondta, „a technikával szelídült a művész”, Egrynél az együttérzés helyébe az együttélés lépett, mert ő saját osztályának, a nagyváros legszegényebbjeinek a helyzetét mutatta be. A téma később is, egészen az I. világháborúig, visszatért festészetében, a megoldás erőteljesebbé, a kifejezés teljesebbé vált; így Egry új világot hozott a századelő magyar festészetébe.

Ugyanennek a témának fejlettebb előadása az 1907-ben – Párizsból való hazatérése után – festett *Éjjeli menhely előtt*: ebben panorámaszerűen mutat be a legszegényebbeket, s az ajtóbéllethez támaszkodó fiú alakjában – rejtett önarckép – önmagát is közéjük festette. Röviddel ez után készült *Ablakban* című képén ellenfénybe állítva interiőrben festette meg szembenéző önarcképét. Ez a téma rendszeresen visszatér az életműben, a tizes évek egy rövid korszakát kivéve: a nyílt vagy rejtett önarcképek végigkísérik Egry egész munkásságát. A magyar festészet a század elején kevés példát szolgáltat erre: annál gyakoribb ez a kortárs német művészetben, elsősorban Käthe Kollwitz, Heinrich Zille és Hans Baluschek alkotásaiban, de Ernst Barlach, Oskar Koschka, a Brücke-csoport tagjainak műveiben is. A művészek „... állandó ön-kérdés és analízis közepette küzdenek azért, hogy az osztályhoz és a társadalmi fejlődéshez való hozzáállásukat és viszonyukat meghatározzák, tisztázzák és biztosítsák, s önmagukat útjuk helyességéről meggyőzzék...” írja Dieter Schmidt az önarcképek jelentőségéről.

1904-ben Egry rövid időt töltött Münchenben, majd egy évvel később Párizsba utazott, ahol egy évig maradt. Annak ellenére, hogy az impresszionisták festészeti forradalma óta már több mint két évtized telt el, München vonzóereje még mindig igen nagy volt Magyarországon. A konzervatív akadémia vezéralakja ekkor Franz von Lenbach, akit naturalista felfogásban festett reprezentatív portréi miatt a „Malerfürsten und Fürstenmaler” névvel illettek. A fiatal művészek többsége a szecesszió vonzásában élt és alkotott. Hogy mindebből Egry mit tapasztalt, mi hatott rá, nem tudhatjuk biztosan. Egy fennmaradt levelében ugyanis arról írt, hogy Münchenben a kutya sem törődött vele, s végül rövid idő után betegen került haza. Mindennek ellenére kétségtelen, hogy művészetének e korai időszakában Munkácsyn keresztül közvetve is, müncheni élményein át pedig közvetlenül is hatással volt rá a századvégi német piktúra, elsősorban a müncheniek művi plein-airje, műteremben festett „szabad ege”, melyben nagy szerepet játszik a modelé és a lokális szín. De hatott Egryre – részben a müncheniek alkotásaiban, részint azokon kívül is – a századeleji naturalizmus, mely a nagybányai festőiskolában résztvevők munkáiban is megtalálható, de a kor irodalmában és színpadán is fontos szerepet játszott. Ez a naturalizmus a polgári forradalomra készülő – s egyúttal már a szociális forradalmat is célbavevő – országban önálló arculatot, szociális aspektust nyert.

Párizsi útjáról többet tudunk a Naplóból: ebben részletesen leírta tapasztalatait, tanulmányi helyeit, s arról írt, hogy Matisse és Puvis de Chavannes művészete, alkotásai tetszettek neki. Nem esik szó a Naplóban Steinlenről, de biztosra vehető, hogy rajzai erősen hatottak Egryre; Steinlen műveiben „les humbles”, az elesettek, a szegények világát ábrázolta. *Le baiser* című művének rövid törzsű, erősen megnyújtott combú, nagy lábú férfialakja ugyanazt az anatómiai felépítést mutatja, mint Egry 1906-ban készült rajzainak és képeinek alakjai; előtérbe állításuk, dekoratív fogalmazásuk pedig akár a korabeli Matisse, akár Puvis de Chavannes vagy Gauguin képeinek hatása alatt keletkezhetett.

1906 végén tért haza Egry Párizsból, s került be a főiskolára. Ott akkor a Szinyei Merse Pál és Ferenczy Károly fémjelezte impresszionisztikus-naturalisztikus szemlélet uralkodott. Egryt azonban nem elégítette ki a „szép látvány” (Réti) megfestése, a tájba plántált, rajta át közvetített hangulat kifejezése. Keze alatt a „természetkivágás” szerkezetes kompozícióvá alakult. Az

ekkor keletkezett művek (*Tájkép, Séta a dombok közt*) kettős kötődésűek: a motívum megválasztásával, elhelyezésével a nagybányaiakhoz kapcsolódik, de szerkezetes előadásmódjával már túlmutat azokon.

Ez a kettősség szoros összefüggésben van azokkal a változásokkal, melyek abban az időben a magyar társadalomban végbementek. Az évtizedforduló, 1908–1912 között a látszólagos mozdulatlanság ellenére is a lényegi átrendeződések időszaka volt a magyar társadalomban. Ennek eredményeként tisztázódtak és polarizálódtak a frontok a hazai imperialista erők és a demokratikus haladás tábora között; ezen belül pedig mind erősebbé vált a munkáosztály hangja. E folyamat logikus következménye volt a magyar képzőművészetben a „naturális arrangement”-nal (Fülep), a „lefestéssel” való elégedetlenség. Ez hozta létre a magyar avantgarde első csoportosulását, a Nyolcakat. Egry ugyan nem csatlakozott hozzájuk, de egyidejűleg festett szimbolista képei ugyanazt a szellemi tartalmat sugározzák, mint e csoport néhány tagjának idill után áhító alkotásai. Egry azonban itt nem állt meg. A továbblépés okait kutatva, utalnunk kell Meunier hatására, de befolyásolták a munkásság megmozdulásai is; ismerjük ösztönös vonzódását osztályához, amelyek első képeit is ihlették. Így keletkezett az 1910–12-es évek között a rakódómunkásokat ábrázoló sorozata.

Az alkotások egyik közös vonása a téma azonossága: címétől függetlenül (hol *Kikötőmunkás*, hol *Rakódómunkás*, máskor *Zsákolók*, *Teherhordók* stb.) valamennyi tengerparton, uszály mellett dolgozó munkások csoportját – vagy közülük egyet – ábrázolja. A képek másik közös vonása a cselekvő alakok összetartozása; ez még azokon a műveken is megnyilvánul, ahol az előtérbe állított alak – ez minden esetben magasabbat, kiemeltet is jelez – velünk szembenéző munkás vagy önarckép: összességükben az osztályt reprezentálják. Színviláguk meglehetősen uniformizált, lokális színekre épülő: barna fák, sárgás-barna mezők, zöldes vizek ismétlődnek, az alakok színe pedig közelebb áll a fa színéhez, mint a testéhez; a feketés-zöldes kontúron belül ez is erősen barna, teljesen árnyalatlan, a modelé nem jut kifejezésre. A képek legfontosabb vonása a szerkezetesség.

Nem a munka bemutatása az, ami Egryt e képek megfestésére indította; nem kívülről fordult a témához, nem a zsánerszerűségben vagy a pillanatnyi benyomás keltette hatás megfogalmazásában látta az ábrázolás lényegét. Élet és művészet vált egygyé e műveken. Egry a saját világát emelte bennük a monumentalitás rangjára: ez a nyugodt, magabiztos, cselekvésre kész, pátosszal telített feszültség a tízes évek erőt gyűjtő, robbanással telített munkástípusának a megfogalmazása. Ezért mondhatjuk, hogy Egry ezekben a műveiben a század első évtizede magyar munkásának típusát alkotta meg.

A sorozatot Egry idehaza kezdte el, majd Belgiumban folytatta, s végül itthon fejezte be. Az utolsókon már jelentős változás tapasztalható. Ezeken a munkás alakja már nem több, mint a konstruktíven elrendezett képelemek egyike. Míg az első alkotásokon a munkás típusát Egry konkrétan fogalmazta meg, egyénítve alakját, s általa annak igazságát, itt már csupán általánosságban kereste törvény és szabadság elvont összefüggéseit. A látványt struktív rendbe átiró kompozícióiban a reális virtuálissá váltott át: a korábbi, a látványon alapuló képek realitása a konstruktivitasban megnyilatkozó vággyá. Míg végül a legutolsó műben, a *Hajórakodók*on az egész probléma a plein-airben mozgó alakok téri megjelenítésének gondjává szűkült.

E változás okai ismét több körülményben keresendők. Az egyik minden

bizonytal a hazai haladó erők megtorpanása 1912 körül, a monarchia válsága nyomán előretörő reakciós erők nyomására. De minden bizonnyal ott szerepel az okok közt a belgiumi élmények hatása is. 1911 koraőszén utazott Egry Belgiumba, Brugesben telepedett meg s innen járt festeni. Mint írta: „... a legtöbb időmet a szabadban – tengerparton, csatorna mellett töltöttem...” Itt született meg az időszak festészete munkás-lírájának talán egyedüli, meleg hangú darabja, a *Szerelmesek*. A vidám, kedves lány és a nagy, darabos férfi együttesében Egry az életmű egyetlen idilljét fogalmazta meg. A belga kortárs festészet nem vonzotta különösebben, sokkal inkább érdekelték a régi németalföldiek. Mégis fel kell tételeznünk egy brugesi központ létezését – amire újabban svéd kutatók is utalnak – s ebben a flamand miszticizmus erős kisugárzását. Elképzelhető, hogy a közeli Ostende (Ensor állandó lakóhelye), Zeebrugge, valamint a nem túl távoli Laethem Sint Martin együttes hatása jelentkezett ebben. Mindezeknek része volt Egry 1912-es téma s előadásmód-beli váltásában.

Egry számára két út kínálkozott: hogy a *Kikötőmunkások* konstruktív rendjét a látványtól teljesen elvonatkoztatva fejlessze tovább, átírt formákkal fejezve ki gondolatait: ezzel megelőzve a geometriai absztraktizmus különböző válfajait, a monarchiában elsőként léphetett volna erre az útra. Társak és megfelelő légkör hiányában azonban Egry a másik utat választotta. Úgy látszik, a magyar festészet történeti szükségszerűsége volt a természethez kötődés: Egry is erre az útra lépett. Miután nem kívánt formakísérletekbe bocsátkozni, az az Egry, aki nem csatlakozott a Nyolcakhöz, sem később a Mához, szinte szükségszerűen választotta a követett utat: visszatért a plein-air problémához, s közben gyötrődött a formákkal és bizonytalan volt a kifejezésben. Az 1912–19 között keletkezett képeknek ez a központi kérdése: a kép egységes, levegővel átjárt terének a megteremtése. Ebben – már a Balaton világában – a fény ábrázolása hoz majd megoldást.

1912-ben keletkezett *Szimbólum* című festményén Egry összefoglal és valamást tesz egyszerre. Az előtérben magasodó dombon áll a feszület, rajta a korpusz; a háttérben a főváros képe látszik a szigettel és a Margithiddal. A dombról lovon távozó alak mellett feltűnik egy szerelmespár; a kép bal oldalán legelől áll a festő félmeztelen alakja. A mű egyben Egry Krisztus-értelmezéséhez is kulcsot ad. Ebben Egry közel áll Adyhoz. Ady is tagadta a biblia Krisztus felfogását, és Renanhoz és Rictushöz hasonlóan „humano-szocialisztikus” módon értelmezte alakját: nem a földöntúli életre Megváltót, hanem e világ jobbrafordulását szimbolizáló Embert látott benne. Egry is ebben az értelemben fordult a jelképhez mind a *Szimbólum* című képen, mind pedig későbbi műveiben. Ezt bizonyítja egyébként önmaga arcmásának a legelső helyre állítása, az a tény, hogy teste takarja Krisztusét, hogy a meztelen lovas alakjában a betlehemi bevonulás gondolatát involválja, hogy viszsza hozta a képen a Bruges-i szerelmeseket. A *Szimbólum* a küldetés, a sorsvállalás, a bizakodás szimbóluma.

A háború és a gyakorlatozás közben szerzett betegség fordulatot hozott Egry életében, munkásságában. 1916-ban a badacsonyi lábadozó-kórházba került: ekkor jelent meg festészetében a balatoni felvidék és a tó, s itt sikerült végre megfestenie a párás levegő formát oldó-átalakító hatását. Ezzel Egry ösztönösen, tapasztalati úton bukkant rá arra, ami Cézanne festészetének egyik fontos jellemzője: a kontúrok felbontására, s ezáltal a tér ábrázolására. Egryt hosszú évek szemlélődése és kísérletezése vezette el idáig.

1918 után Egry a biblikus témához fordult, s ezzel részévé válik egy, már a századforduló körül kialakult, majd széleskörűen kibontakozó körnek, mely a kor sok íróját és művészt öleli fel, Rilketől Thomas Mannig, Gauguintól Rouaültig, Chagallig. Nem más ez, mint az egyéni mítosz megteremtése olyan korban, amikor a kereszténység kollektív mítosza szétesett. Kerényi Károly mondja, hogy a mítosz nem szimbolikus és nem etiológikus; nem ad magyarázatot semmilyen módon: elbeszélő formában valósítja meg a legregibb korok valóságának újrateemtését.

A vallási témákban rejlő közlési lehetőség a forradalmi eszméket hirdető művészeket szinte kezdettől fogva foglalkoztatta; a „megváltás” gondolata még a Tanácsköztársaság művészetében-irodalmában is rendszeresen visszatért, azonosulva a szociális boldogulás, felemelkedés eszméjével. Ebben az esetben az alkotók az általános emberi, erkölcsi értékeknek a vallási jelekben közérthetővé vált általános formáihoz fordultak. A forradalom leverése után a szubjektum és a környezet kibékíthetetlen ellentétének hatására fordultak e témákhoz: ekkor azonban már a mítosz teremtés az illúzióvesztés terméke, a pszeudo-megoldások egyike. Lényege a rendteremtés: a mítoszból fakadó rítusok szabályozzák egyrészt az emberek egymásközi társadalmi kapcsolatokat, másrészt az ember és a természet viszonyát.

Egrynél a mítosz sajátosan magyar formát öltött – s ez is erősen hozzájárul festészetének nemzeti karakteréhez: a természetbe plántált, a Balaton fényözönében alakult ki. A tó nem pusztán természeti jelenség a magyar nép számára, hanem kultúrájának szerves része. Közismert Tihany szerepe a magyar történelemben: az I. Endre által alapított apátság alapítólevelében fordulnak elő az első magyar szavak; a 11. században épült mai altemplom egyik legrégibb román stílusú műemlékünk. Az Egry életében olyan fontos szerepet játszó Keszthely (1918-ban, házassága után, itt telepedtek meg, s 1927-ig éltek itt) Georgikonja, a Festetichek által alapított és támogatott mezőgazdasági akadémia, majd a 19. század harmincas éveitől itt rendezett helikoni ünnepségek már az egész nemzetre sugározták ki gazdasági és szellemi hatásukat. Ugyanígy jelentős Badacsony is, mely 1927 után vált Egry otthonává: nem csupán a szőlő termelésével játszott nagy szerepet, hanem a reformkor (1825–1848) egyik jelentős költőjének, Kisfaludy Sándornak kedvenc tartózkodási helye volt. A Balaton tehát nem csupán az északi part vulkánikus eredetű hegyeivel, a déli oldal messzenyúló lapos síkságával, atmoszférikus jelenségeivel, zárt, sajátos flórájával és faunájával, hanem egész múltjával, kultúrájával izelődik a magyar nép életébe. Együttal a történelmünk, kultúránk kiforrásában oly nagy szerepet játszó latin szellemiség magyarba ojtódásának is egyik szimbóluma, a tihanyi alapítólevéllel pedig magyarságunknak egyik legrégibb megtestesítője. Mindez együtt, összefonódva jelenik meg Egry művészetében, mikor arról vall, hogy a Balaton „*nekem mindent jelent, kiegészítője életemnek...*”

Az új képi világ egyik első megjelenése a Tanácsköztársaság idején keletkezett *Vörös igazság*. A kép uralkodó alakja a középpontban kiemelkedő figura: Krisztus széttárt kezű, megfeszített, de egyúttal áldást osztó alakja. A háttérben a hatalmas világító napkorong rá sugározza fényét, s az róla sugárzik szét a képen. A háttér és az előtér szimbolikusán az egész világot képviseli. Baloldalt hátul egy virtuális gyár épületei, kéményei magasodnak, jobboldalt pedig a korábbi rajzokról már ismert falu háza: a munkásság és a parasztság kifejezéseként. Az előtérben öt nagyalakú fej látható: fér-

fiak, fejkendős asszonyok; a balszélső alak a festő felesége. A kép elemeit a kúpszerkezet fogja egybe: csúcsában áll a nap, a kúp alkotói mentén áradnak szét sugarai, s a kúp alapjában helyezkednek el a figurák.

A húszas évek során a biblikus témájú képek sora született: a *Krisztus Emmausban*, a *Káin és Abel* változatai, a két Kristóf-kép, a *Kristóf a Balatonnál* és a *Kristóf a faluban*, a *Szegény halászok*. A mítosz felöleli a „szent víz” környékének, e fényből, párából álló csodavilágnak a lakóit is: halászok, pásztorok, szőlőmunkások, az ellenforradalmi korszak szegény emberei jelennek meg a képeken. A hatalmas, párával telített, fénytől átjárt levegőtérben ábrázolta őket Egry, a kép terét a kúpszerkezet elvei szerint rendezte. Jól megfigyelhető ez a *Delelésen* is: a tő ellipszis alakú, s a (nem látható) napból érkező sugarak a kúp csúcsából áradnak az alap felé. Az alakok kemény kontúrját feloldja a nap – ezek a kontúrok gazdag összetételű valórfontatok, telítve atmoszférával, fénnel, mint a síkok és tömegek, amelyeket határolnak. A korai korszak lokális színeit ebben az időben a párizsi kék és a sziéna-vörös kontrasztjára épülő színvilág váltotta fel. A kék nem csupán az ég jelzője, de jelképes jelentőségű is: minden égit szimbolizál, s egyben elvont, ideális tartalomra utal, melyet a tértelen és időtlen létezés arisztikumában jelölhetünk meg.

Ezek a képeken Egry – kiemelve alakjait társadalmi összefüggéseikből – édeni világot alkotott, amelyben azok valami ősi nyugalommal léteznek, szemlélődnek, majdnem érzéketlenül, közömbösen, mint teheneik a csodás vízben: a környezettel mit sem törődve élvezik a napsütés örömeit. Mert Egry képein – ritka mesevilág – mindig süt a nap, s hatalmas fénypásztával betölti a végtelen teret. Rokon e képi világ a Tahiti-beli Gauguin alkotások képzelt világával, de az Arles-i Van Gogh képek, a vityebszki Chagall-festmények világával is.

Új alkotásaival Egry merőben új, másoktól nem járt útra lépett. Míg a kortárs egyetemes piktúra a kor etikai-szociális problémáit, többnyire a formaujtás forradalmasító vágyának engedve, attól vezettetve, a város és a technikai elemek motívumaiból sűrített jelképpel fejezte ki; míg a hazai festészet zöme a látvány elemeiből alkotott képhez visszatérve, egyrészt annak hangulati értékeire építve, egy felhígult természetelvűséget hozott létre (posztnagybányaiak), másrészt a motívum dekoratív-hideg átfogalmazásával neoklasszicizáló formavilágot módolt ki (római iskola), addig a paraszti származású Egry modern Anteuszként a természetből merített erőt, s a választott táj történelmi-kulturális determináltságával a nemzet egészéhez kívánva szólni, mítoszának megteremtésével olyan pszeudo-rendet alkotott, mely a természeti motívumból szigorú geometrikus formát konstruált.

A húszas évek végére a történelmi körülmények hatására, melyek szétzúzták az idillt, Egry eljutott a clown alakjához. Christian Rietschel ír arról, hogy „... a kortárs művészek előszeretete a maszkok és az emberek maszkoszerű volta iránt... korunk jellegzetes ismertetőjele... Az emberi arc fintorrá vagy néma kifejezéstelen maszkká válik...” A pszeudo-világ összeomlását jelzi nagyszerű képe, a *Kikiáltó*, Egry magányosságának, *zárt* világát az *egész* emberiségnek felkínáló mélyen humánus, szívszorítóan szép alkotása. A kép tere kettéosztott: jobboldali felét a clown-önarckép lisztes arca és válla elé emelt keze tölti be, mögötte a háttérben egy artista golyón egyensúlyozó figurája. A kép baloldalán a cirkuszkötelek átlói mögött húzódik az útszegélyező korlát, s a mögötte álló keskeny partszegélyen két szorosan

egymás mellett álló alak néz az előttünk elterülő víztükörbe. A jobboldali porond a „világméretű harc színtere” (Körner) – ezen azonban a művészen kívül csak egy finoman, az ecset kék vonalával megrajzolt egyensúlyozó artista található. A figura Picassóra, annak 1904–05-ben festett képeire utal, amelyekben a clownok „... a tájjal együtt a cirkusz világának, e városon és társadalmon kívüli világnak önmagukat jelentő és egyúttal önmagukon túlmutató szereplői...” (Szabolcsi Miklós). A kép másik fele a „nekem mindent jelentő” Balaton: a nézőktől elválasztja a korlát. A „mindennek”, Egy sajátos, teljességet ígérő világának eléréséhez a kötél tartotta cirkusz porondján, a művész világán át vezet út. Itt pedig az önarckép-alak magasodik előttünk: szembenéző arca hív és figyelmeztet egyszerre, magasra emelt keze tiltakozik és félelmet fejez ki. A kép színei kiegyensúlyozottak, a víztükör kékjéhez rendelt sziéna-vörösök az egyik oldalon, a másikon pedig a háttér kékeszöldjéhez a figura trikóján megcsillanó vörösök, az arc fehére, majd a homlok, a haj, a nyak kékes reflexei.

A harmincas évek elején elfordult Egri a biblikus témától. Lyka Károly szavaival „a festő igazi modellje az ő belső világa lett.” Alkotásainak döntő többsége ebben az időben tájkép. Ezeknek sajátos, más művészek alkotásától eltérő jellegzetességét az *idea* adja, amely egész piktúrájának mozgó ereje: a szabadságvágy, ez emberi humánus eszméjének a kifejezése. Erre most két, *együttesen* alkalmazott jelképet használt: a *napot* és a *fényt*. Mindkettő a képzőművészetnek ősi motívuma; a nap a XX. század művészetében a tudást, a megismerő képességet, általánosabban a jövőbe vetett hitet szimbolizálja. Egy is ebben az értelemben használta, de a fénnel párosítva, amely – színekben realizálódva – szerkezeté testesíti az ideát. Ebben az időben új kompozíciós rendet vezetett be. Ennek létrejöttét így indokolta: „A háttérben levő színeket az előtér felől jövő színfények feloldják és a közbeeső tárgyakat rárajzolják kihangsúlyozva, ellentétes színben, elkülönítésszerűen.” A kompozíciós rendet ennek alapján két tényező határozza meg: az előtér jelzése és a háttér kitűzése; ez utóbbi rendszerint a fonyódi kettős kúp formája.

A természet-kép átírásának Robert Delaunayhoz hasonló útját választotta Egri. Delaunay 1910–11 körüli képein óriási köröket festett a torony köré, amelyekben – mint mondotta – a szín (körben) forgó jelentése (sens giratoire) érvényesült. Ezeken a képein nyilvánította ki azt a felfedezését, hogy a szín, ugyanúgy mint a forma, egyedül, önmagában is képes kifejezni a ritmust és a mozgást. Képein a színt az aranymetszés értelmében szigorú rend szerint fegyelmezte. Delaunay is – akárcsak korábban Seurat – a fényt plasztikai értelemben látja, mint komplementer értékekből, egymást párosan kiegészítő tömegekből, egyidejűleg többoldalú kontrasztokból kialakuló szín-organizmust.

Egri ezekre önnön tapasztalataiból érzett rá. A szűkre fogott innenső part, a kanyarodó öböl íve fölött kinyíló víztükör óriási légtérben hatalmas lemezként törnek meg a fények, tolódnak el önnön síkjukkal párhuzamosan, ismétlődik a geometrikus forma: mindez a két szín komplementer együttesére, a sziéna-vörösre és a párizsi kékre alapozva, s ebben ízelődnek a fehér, a rózsaszín, a sárga finom árnyalatai. Könnyedén „fellehelt” óriás lemezek a szivárványok, a napfény okozta fénytörések, ahol az egymás mellé helyezkedő síkok az egész végtelen levegőget egybeölelik. S Egrynél is – mint Delaunaynál – a képek többségében érvényesül az aranymetszés elve. Így például a *Badacsony II.* című képen mind horizontálisan, mind vertikálisan

osztott a képmező: horizontálisan a hegy kidomborodó kúpja, vertikálisan pedig az öböl merészen kanyarodó vonulata osztja.

A fény, mely már a húszas évek képein fontos szerephez jutott, most más szerepet játszik. Az előző korszak mítikus, biblikus tárgyú, pantheisztikus alkotásain virtuális világot teremtett, ahol a maga primitivitásában élő ember boldogulhat. A harmincas évek képein a fény a tő reális világot mutatja be, világítja meg, s a nappal együtt e rendben az ember szabadságvágát szimbolizálja.

Az életmű eszmei és formai összefoglalását az 1943–44-ben festett *Aranykapu* adja. A kép hatalmas fénylátomás: a tő közepén csónakjában álló, annak vitorláját felhúzó férfival. Sehol sem látszik a part: sem az innső oldal öble, a nádas, a szőlőhegy, sem a túlsó oldal kettőskúpja, csak a „delejes” víz, mely „a természetnek örömkönnye”. A fény itt is architektonikus: a vizen hatalmas ellipszisben, míg a levegőégben a párhuzamosan ismétlődő körlemezekben ölt testet. A magas égbolt és a tágas víz minden oldalról nyitott: a kompozíció egyetlen viszonyítási pontja a mértani középpontba helyezett férfi alakja a csónakon. Ezt ölelik körül minden oldalról a színek: a víz szíenái, az ég okkerjei és kékjei, s a beléjük olvasztott ezernyi árnyalat: rózsaszínek, fehérek, zöldek és narancsok. A természet parttalan áradása, a víz és a levegő annyiszor megfestett, megénekelt csodás világa öleli körül, olvasztja magába az embert, aki törekeny járművén rájuk bizza magát, mert ez az egyetlen kiútja. A háború véres viharai közepette ebben summázta Egry élete művét: csak a természet nyújthat meg- és fennmaradást. De ez a bizakodás nem üres és nem hiábavaló, erre utal a nap hatalmas korongja, mely megkoszorúzza a csónakot, szinte körülöleli azt: a csónak mintha a napba szállna, s viszi magával utasát, a férfit, a piktort.

Egry művészete egyetlen hatalmas ívben bomlik ki; mozgó ereje a szociális igazságba vetett hit, a szabadságvágy. Ezt különböző formákban ugyan, hol közvetlenebbül, hol áttételesebb módon mondja el, de mindig erről beszél. Ezt értették meg, ezt érezték ki belőle mindazok, akik képeihez közel kerültek. Evvel magyarázható, hogy művészete mind korában, mind pedig napjainkban annyira népszerű.

A magyar piktúra egyik sajátos vonása a század első felében a természethez való hűség. Azok emelkedtek ki a sorból, akik képesek voltak túlnőni a piktúra eszmei szegénységén és a természeti képet eszmék tolmácsolására használni: elsősorban Csontváry, Nagy Balogh, Derkovits és Egry. Egry piktúrájában – húzza alá Németh Lajos – „... az érzéki-konkrét elemek... nem csupán a látványérték hordozói, hanem eszmei töltést is kapnak...” A motívumok az idea megfogalmazására szolgálnak: s ez az idea nem csupán a festő szubjektivitásából táplálkozik, hanem a korszak társadalmi viszonyai táplálják. Művészete mélyen gyökerezik korában, s formálódásában döntő szerepet játszottak a társadalom változásai, annak elnyomottjaival szemben érzett elkötelezettsége. Ebből bontakozott ki az 1910-es évek körül a kor egyik leghaladóbb szociális piktúrája, majd az 1919 ihlette Vörös igazság; az ellenforradalmi korszakban pedig a szabadságvágyat kifejező nagyszerű festészet. Ez a festészet eltáphetetlen szálakkal fűződött

a magyar piktúra hagyományaihoz, de magába tudta olvasztani a századforduló körüli egyetemes művészet vívmányait is.

Ezekben kell keresnünk Egry művészetének értékeit. Ebből magyarázhatjuk meg Egry József művészi nagyságát, s egyben egyedi, követhetetlen voltát. A hagyományból, az egyetemes művészetből és a látványból egyéni ötvözetet alakított ki: eközben törekedett a természet tiszteletben tartására és a formanyelv megújítására – ez utóbbit olyan színvonalon, mint hazánkban kevesen.

Naplójában írta: „Egy nemzetnél nemcsak az a fontos, vannak-e értékei, hanem az is, hogy vannak-e értékeinek megbecsülői.” Egry József festészete már elfoglalta megérdemelt helyét a magyar művészet történetében, a 20. század első fele művészetének egyik legkiemelkedőbb fejezeteként.

Naposzlopok vonulása

*Nyártasor naposzlopai
kilendülnek fűszerszagú
viola-berkek otthonából
s jönnek döngő pusztákon át
Napnyugat hűvös vizeit
eléri bombatépte parton
örvény nyeli el mind s csahos
énekszó kél a szökőárban*

Morzsányi földbe

*Befed árnyékom sátora
kubikján lencsés vízmosásnak
indázó légyökereim
morzsányi földbe visszavágnak
Partomlás jön s majd dőlök én
utamból holdat eltaszítva
boldogabb áramlat sodor
s vadkacsák ülnek ágaimra*

Egyre fényesebben

*Augusztusi kavicsok
záporoznak repedező
üvegtengerek ablakára
s hull vérrel elegy jégeső
Összebékülünk hajnali
ölekezésben szédületben
pörögnek álmok levelek
egyre sűrűbben s fényesebben*

Végződik rendre

*Aratás utáni tarlón
végződik rendre a nyár,
maradék-szőlők cukrán
hízik vasbegyű halál.
Seregély-hadak nyomán
záporzik csillagos út,
északnak forduló szél
nyikorgat temetőkaput.*

Zátonyok

A széltől fölfelé
 már tenger rakódik be
 az egyetlen hajóba,
 sirály fújja a kürtöt:
 indulunk ezen az áttetsző
 hajnalon, ami ittmarad
 megérdemli, hogy partok
 partjának nevezzék a kövek;
 szégyenünk cáfolhatatlan
 kövületei. Ezért is indulunk
 többé már nem toronyiránt
 és nem hegymagaslatok felé,
 de belső, rejtett magaslatok
 fölé, hol porrá zúzódik hétevi
 imbolygásunk és megnyugtató
 bálnabűz ivódik a vízre simult
 lobogókba, mit országunk partjain
 szívünk észlelt, leltározva a
 fokozatokat; virág illatától
 a világ szagáig és mindez
 megtordítva is, tehát volt okunk
 az enyhébb bálnabűzre, volt jogunk
 a szél szeszélyes irgalmára, hogy
 eljussunk saját porunkig, de mindig
 tudva azt: kit egy reggelen magára
 vesz a tenger az kutatni kezdi a
 mélységeket, és már tudnia kell
 általunk, hogy várnak rá másfajta
 magaslatok, miket úgy hívnak: zátonyok.
 Kínálja egyformán a víz, és nagyon
 csábít eljutni mindig odáig, hol
 ritka a lég, ahol hajóeszménk is
 törmelék csupán, és már tehetetlenül
 só-sirálykürtökbe se bizván hangot
 képez egy árva ember, mikor az égbe
 tenger, tengerbe ég forog, mitől
 nőnek vagy leomlanak a zátonyok,
 de már erre nem figyelve, csak
 a szívre, csak a ködre, a ködben
 mégis föld-alakra, mindeneknek búcsút
 mondva, ahogy egykor, egy hajnalon,
 széltől fölfelé hajtva csöndben
 elúszunk életünk-halálunk mögé.

KÉPZŐMŰVÉSZEK MŰHELYÉBEN

BESZÉLGETÉS NÉMETH JÁNOSSEL

Németh Jánossal még nem találkoztam személyesen. Nevét, munkáit természetesen már régtől ismerem, de most beszélgetnünk kellene. Megtapsztaltam már, mennyi gonddal-bajjal jár az ilyen műteremlátogatás. Gondoltam, könnyíték a dolgomon: fölírtam néhány kérdést egy papírlapra, és elküldtem Németh Jánosnak Zalaegerszegre. „Mit tud a régi zalai agyagművészegről? Hogyan élt az agyagművéség hagyománya a családban? Beszéljen őseiről, nagyapjáról, apjáról! Mire emlékezik vissza gyerekkorából? A főiskola elvégzése után miért jött vissza Zalába? Munkájában a korongot milyen mértékben használja? Szobrásznak vagy fazekasnak mondja magát? A kerámia milyen műfajaiban dolgozik? Egy tárgyból hány darabot készít? Hová kerültek nagyobb művei?” És így tovább... Arra kértem, a személyes találkozás előtt írásban válaszoljon ezekre a kérdésekre. Úgy látszik, Egerszegtől éppen olyan messze esik Pécs, mint Péctől Egerszeg. Németh ugyanis a következőket írta: „Március 26-án nyílt kiállításom a Műcsarnok jobboldali terem sorában... Minden írás és szóbeszéd helyett többet mondana rólam és velem kapcsolatban, ha ezt a kiállítást megnéznéd.” Meghökkenem: én nem egy kiállításról akarok kritikát írni, hanem az embert, az alkotót szeretném megszólaltatni, környezetét, munkáját, műhelyét bemutatni! Gyanakodtam, Németh talán másfajta írásra gondolt, mint én. Gyorsan postára tettem hát a *Jelenkor* márciusi számát a Kelle Sándorral készített interjúval, lássa, miről lenne szó. Újabb levélváltásra azonban már nem jutott idő. A megbeszélrt nap megérkeztem Zalaegerszegre. Németh János a vasútállomáson várt. A biztonság kedvéért magával hozta a múzeumigazgató Németh Józsefet, aki személyesen ismert: nehogy elkerüljük egymást. (A kerámikus és a múzeumigazgató Németh csak névrokonok.) Németh Jánost azonnal fölismertem. Ugyanaz a nyílt arc, tiszta tekintet, mint a fényképein. Keskenyre húzott szeme kéken villan: mintha puska célzógömbje mögül figyelne. Talán hátrafésült szőke haja teszi, hogy sokkal fiatalabbnak látszik koránál. Egész alakjában van valami állandó mozgékonyosság, elevenesség. Ismert, a katalógusaiban és a róla szóló könyvecskében látható fotón mintha csak azért tenné egymásra kezeit, hogy az egyikkel lefogja a másikat: ne mozduljanak el a fényképezés pillanatában. Ha nevet, szeme szögletéből a ráncok sugarasán futnak szét, ajka fölcsúszik, ínye kivillan. Csak az orrtól a száj szögletéig húzódó két mély árok jelzi, hogy ez a száj nehezen nyílik, szóra. A két ránc zárójelbe fogott keskeny ajkak elharapott szavakat, belső viaskodást, sok-sok töprengést sejtetnek. Korábbi elképzelésemhez viszonyítva egyetlen meglepőt találok rajta: a vártnál is alacsonyabb, kisfiús alakját, termetét.

– Hajnalban indultam kocsival Gyöngyösről – mondja Németh János.
 – A húgomat látogattam meg. Előtte a budapesti kiállítást bontottuk. A műcsarnoki kiállítás a főiskola után eltelt időszak, mintegy tizenhat év munká-

jának az összegezése volt. Körülbelül kilencven munkát és fotót állítottam ki. Számomra igen fontos a további munkáimat érintően egy ilyen visszatekintés. Nagyon mozgalmas napokat éltem. De tartani akartam magamat a megbeszélt időponthoz. Először megmutatom a várost. Jó? Közben megnézzük egy-két nagyobb munkámat.

Elbúcsúzunk a múzeumigazgatótól, és autóba ülünk. A megyei kórház előtt állunk meg először. A két épületszárnyat összekötő földszinti folyosó egyik falát nagyméretű kerámia dombormű díszíti. A fríz elhelyezése igen előnyös, három oldalról kap természetes fényt. Fehérköpenyes hölgy jön velünk szembe. (Később megtudom, a kórház gazdasági igazgatója.) – Gratulálok – mondja. – Olvastam a pesti kiállításáról a beszámolókat. Zalai szívnemnek nagyon jól esett az elismerés...

– Az egyik legutóbbi munkám – mondja Németh János. – 74 decemberében került ide. Falipasztika. Ebben a műfajban eredménynek tekintem. Tizenhárom méter hosszú. Összesen huszonnégy négyzetméter. Tematikus munka, jelképes értelme is van, nemcsak ornamentika. Az életfával indulok, de a forma az érrendszerre is utal. Vagy olyan, ahogy a gyökerek kapaszkodnak a földbe. A szimbolikus eszközökhöz ragaszkodom. Aztán két állatfigura következik: a két nemet szimbolizálja. Majd egy álló és egy röppenő madarat látsz. Az éjszaka és a nappal képe az örök mozgás motívumát hozza. A frizbe beépítettem egy történeti részt is: a gyógyítás múltjából láthatysz jeleneteket. Itt van az ókor, a középkor... Itt egy sámán fordítja felé a tenyerét, ott Hippokratész, a gyógyító tudós ül, amott Szent Kozma és Damján alakja látható, még távolabb egy borbély-fogász dolgozik. Alul záró motívum-sor húzódik: növényi ornamentika... Látod, ezzel felelek a kérdésre, hogy fazekas vagy szobrász vagyok-e. Nem utánozni akarom a szobrászatot, hanem a korong eszközével akarom kifejezni magamat. A képet fölbontom forgáselemekre, hengerekre, kúpokra, csövekre, gömbökre, gyűrűkre. Ezeket korongon elkészítem, aztán félbevágom őket. Nézd meg az életfa leveleit. A bugyigás korsó félbevágott formája adta az ötletet, hogy így oldjam meg. Az elemekből összerakott képet az égetés előtt kisebb darabokra vágom, akkora darabokra, amekkorák beleférnek az elektromos kemencébe. A szétvágás helye a tervezésnél még nem szempont. A forma megmutatja, hogy hol vágjuk el. A kiégetett darabok a helyszínen, a falban épülnek újból össze. Cementhabarcsba kerülnek. Két-három kőművessel dolgozom. Egy ilyen munka az első pillanattól az utolsóig, a tervezéstől az agyag gyúrásán, az égetésen és az elhelyezésen keresztül egészen a fugák kitöltéséig őrzi a kezem nyomát. Amint láthatod, nem archaizálok és nem leábrázolok. Itt egy ősi technika van jelen, amivel újabb szellemű dolgokat csinálók. A pécsi kerámia biennálén rendszeresen szerepelek. Az egyik kritikusom azt írta, hogy kicsiben jobbak a dolgaim. Szerintem a nagyobb méret is jogosult. Arra törekszem, hogy minél nagyobb léptékben megvalósuljanak a gondolataim. Amit kicsiben csak jelölni tudok, az itt egy határozott forma. Ezért van jogosultsága a nagyobb léptéknek. A korongozott figura nem új, de ezzel a technikával, ilyen domborműveket és ekkora méretben nem csinál más Magyarországon. Azt is mondják, hogy a megformálásban érezhető valami féle sumér és hettita íz. Ezt sem tartom rossznak. Arra azért vigyázok, hogy egyéni maradjak, s arra is, hogy az elemek, például a fejek és a kezek között meglegyen a kompozíciós ritmus.

Az egerszegi fedett uszoda falán látható Németh János másik nagymé-

retű kerámia fríze. Balról egy régi barokk kálváriát hagyunk el, jobbról új, emeletes lakóépületek látszanak.

– Valamikor itt volt a város széle – mondja Németh. – A legrégebbi egerszegi temető helyén épült az uszoda. Szerdahelyi Karcsi tervezte. Gyerekkoromban még itt szoktak mozsarazni. Biztosan ismered a régi egerszegi népszokást, a húsvéti határjárást. A törökdúlás idejére emlékeztetett az ágyúzás.

Bent a párás, meleg levegőben az úszómester is megerősíti:

– Amikor összeszedték a régi sírköveket, láttam, 1700-as évek voltak rájuk vésve. Nemrég húztak egy vezetéket, két méter mélyre lementek. Az árok szélére egy csomó csontváz és koponya volt rakva. Egész szép koponyák voltak, hat-nyolc. Hogy hová szórták, nem tudom. Amikor az új medencét csinálták, két koporsót is találtak. Még épek voltak.

– 71-ben csináltam ezt a munkát – mondja a kerámikus. – Húsz méter negyven centi hosszú és egy méter-húsz magas. Összesen huszonöt négyzetméter. Függőlegesen hat részre van osztva. A horizontra tettem a képet. A párás lebegést akartam visszaadni. Azt akartam, hogy olyan legyen, mint ha a tengeren jelenne meg a látvány. A mitológiai figurák növényekkel-állatokkal váltakoznak. A mozgékony vízi világot akartam visszaadni játékosan, elevenen. Bal oldalt a hold, jobbról a nap látszik. A kompozíciót két-felől egy-egy hajó zárja le. Az egésznek kék háttérrel adtam. Nem törvényszerű, hogy a háttérrel színezzük, de úgy érzem, hogy ez itt nem zavar. Minden munkámat először megcsinálom makettben, tízes kicsinyítésben. Azt is földarabolom és kiégetem. Rajzban csak gondolatokat, skicceket rögzítek. Azért jó mindjárt anyagban tervezni, mert az agyag nagy mesterségbeli tudásra és fokozott vigyázatra inti az embert. Van forma, amit nem tudok megkorongozni. Például a hajó oldalát vagy a vitorlákat. Ott nagy lapokat gyúrok, és meghajlítotam. A domború formák mögött agyagbordák vannak, hogy a lapok be ne essenek. Sokan, akik látják a dolgaimat, azt mondják, nem használok mázat. Igaz, samott a színük, de valójában semmit sem hagyok terrakottán. Van ezeken máz, csak éppen olyan értelemben, hogy segítse és ne elrejtse a gondolatot. Csak olyan mértékben fedjen a máz, ahogy az anyag érvényesülése megengedi. Én az anyagot tisztán akarom érvényre juttatni. A szín csak aláhúzza a mondanivalót. Inkább arra kell vigyázni, hogy el ne rontsa. Majdnem gondot okoz a használata. Égetés előtt szórópisztollyal befújom a felületet, és a zöld mázat a kezemmel jól beledörzsölöm az agyagba. Ennek a hatalmas fríznek minden négyzetcentimétere őrzi a kezem nyomát. A fenéket nem csinálók semmit a felülettel! Színesek ezek a faliplasztikák. Csak nem úgy van alkalmazva rajtuk a máz, ahogy megszokták.

Németh János megérinti a falba épített fríz kiemelkedő formáit, tenyérével simogatja, dörzsöli, sikálja a dombormű felületét. Keze végigszánt a csiga házának domborulatán, mintha újból előlről akarná kezdeni a munkát, a teremtest, hogy a holt agyagból lelkes tengeri állatot formáljon.

Az autó szőlők között kanyarog velünk.

– Fölmegyünk a kilátóhoz. Jó? – kérdezi Németh János. – A családknak itt volt a szőlője. Akkor minden vasárnap gyalog megtettük ezt az utat. Még nagy kerékpározások voltak lefelé. – Kimutat az autó üvegén: – Ezekbe az átereszekbe másztunk be a Messerschmidtek elől. Kilenc-tíz éves gyerek voltam. Sose felejttem el... A család szőlőjében száz hektóliter bor is megtermett. Az öreg meghalt, meg kellett osztani a szőlőt, később az örö-

kösök eladták. Itt születtem Egerszegen, 34-ben. Ketten vagyunk testvérek, de apám nagy családból származott, ők kilencen voltak. 72-ben halt meg... Nézd csak, ott fönt volt az apám szülője. Gógánhegy forduló, így hívták. Azt a másik dombot meg: Szív-hegy. Furcsa nevek. Ott a fák között kápolna fala fehérlik. Az az Ebergényi szülőhegy. A plébános egyszer megkérdezte: Nem készítenék-e egy új pietát a kápolnába. A régit már eszi a szű... De baj van, mondta, mert nem tud fizetni. Nem baj, mondtam, a régiért megcsinálom az újat. Odaadta a fából faragott barokk pietát, és én cserébe elkészítettem a magamét.

Fölérünk a bazitai kilátóhoz.

– Tiszta időben a Semmering is látszik – mondja Németh János. – Visszafelé majd másik úton megyünk.

Amikor kiérünk a gondozott parkerdőből, egy régi téglagyár mellett suhanunk el. Találomra megkérdezem:

– Még működik?

– Valamikor az apám bérelte. Ebbe ment tönkre. A háború alatt nem lehetett szemet kapni... Most már hatalmas kerámiagyár dolgozik a városban. Legalább ezeröt száz embert foglalkoztat. Van cserépkálya, dísz-, épületburkoló-, elektromoskerámia részlege. A főiskola előtt meg után ott dolgoztam, összesen hét évig. Onnét kapom most is az anyagot. Azért tudok itt létezni.

Az alkotómunka mellett Németh Jánosnak a helyi művészeti élet szervezése is a gondja. Évek óta a Magyar Képzőművészek Szövetsége Dél-dunántúli Csoportjának megyei titkára.

– Milyen a képzőművészek helyzete Zalában?

– Elég régóta csinálom ezt a munkát – mondja. – Nemcsak Péccsel és Baranyával, de Burgenlanddal, a szlovén területtel is tartani kell a kapcsolatot. Sőt a Vas megyei ügyekben is benne vagyok. 60-ban jöttem ide. Addig csak amatőrök jelentették a képzőművészetet. Ma négy független művész, úgynevezett szabadúszó él Egerszegen. Két festő, egy szobrász és egy kerámiкус. Ez én vagyok. Rajtunk kívül a ruhagyárban van egy textiltervező, a bútorgyárban egy belsőépítész. Panaszok vannak, ez elkerülhetetlen. De van egy olyan józan művészetpolitika is, hogy a megye és a város csak annyi erőt telepít le, amennyit elbír. Akik aztán megtelepednek, azokat igyekeznek foglalkoztatni is. Először két műterem-lakás épült. Most adják át a következő kettőt. Úgy gondolom, bizalmat kell adni azoknak, akik évek óta itt tevékenykednek... Akinek nincs műterme, az kijár a városból. Amelyik iskolában megszűnt a tanítás, ott a tantermet a képzőművészek használhatják. A nekeresdi általános iskola tantermét például egy szobrász kapta meg ideiglenesen. A munkára mindenkinek megvan a lehetősége. A lektorátusnál igyekszünk eljárni, hogy az itteni megbízásokat lehetőleg helyi emberek oldják meg. Persze csak akkor, ha van rá alkalmas erőnk. Borsos Miklósnak is van itt szobra. Vecsésinek egy pannója. Rékassy Csabának kerámia-fala. Baska Jóskának sgraffitója. A helyi embereknek is vannak munkái. A vörös márvány Zrínyi-portrét például Szabolcs Péter szobrász készítette. Elmondanám még, hogy itt is van egy nyári művésztelep a faszobrászok számára. Eddig az egervári kastélyban kapott helyet, de az idén már betelepül a városba. Hat-nyolc taggal működik, finnek, lengyelek, jugoszlávok jártak már itt. Korábban alakult, mint a nagyatádi. Csak éppen nincs benn a művésztelepek nemzetközi szervezetében.

Közben újból keresztülhaladunk a városon, s most az ellenkező irányban, kelet felől kapaszkodunk a várost övező dombokra.

– Ez a folyton változó szintkülönbség adja a város szépségét – mondja Németh János. – Gondoltam, azzal, hogy felhozlak ide, jobban elmondom, hogy miért nem maradtam Pesten, mint szavakkal.

Egy régi, L alakú, tömésfalú, favázás prэшáz előtt állunk. Két irányban ellátni innét. Alattunk a város, mögöttünk a nagykapornaki hegy. A hullámozó dombhátacon utak vezetnek. Az utak mellett öreg boronapincék. A domb legmagasabb pontján kis szőlőhegyi kápolna.

– Észak–déli irányú löszdombok, szél- és vízkoptatta árkok, ahogy ez Cholnokynál meg van írva – mondja Németh János. – Itt vezet keresztül a graz–rábafüzes–körmendi műút a Balaton felé. Nagy jövője van a városnak... Tiszta plasztika ez a táj. Mindenütt szőlőt látsz. Délután megnyúlnak az árnyékok. Kiadja formáját a hegy.

Amikor a borokról beszélünk, előkerül a szomszéd.

– Csak legyinteni szoktak az emberek, ha hallják: zalai bor. Nem igaz. Zalában is vannak jó borok. Egerszeghegyen, meg a Landerhegy fölött. A Sipos Biróéknál olyan bor termett, hogy a badacsonyival fölért – mondja az idegen férfi. – Honnan jöttek? Szőlőt akarnak venni? Magát olyan ismerősnek nézem – fordul Németh Jánoshoz a férfi.

– A Németh kályhást nem ismerte? A fia vagyok.

– Hát persze! Hogyne ismertem. Most már tudom...

– Látod, ezért jöttem vissza Zalába – fordul felém Németh János, amikor elindulunk a hegyről. – Itt nőttek fel. Itt ismernek az emberek. Vörös diplomával végeztem a főiskolán. A hódmezővásárhelyi majolikagyárban ajánlottak föl állást. Lakást is kaptam volna. De zalai gyerek vagyok, visszajöttem. Innét indultam el, a gyárból, itt szabadultam föl, itt voltam szakmunkás. Apám itt volt művezető. A család is ide kötött. Nem érdekelt, hogy jó anyagiakat szerezzek. A fő, hogy tudjak dolgozni. A főiskola után voltam művezető, később laborvezető. Mellette volt egy kis műhelyem. Gyere, nézd meg, hogyan élek most.

„Végre” – gondolom. Műtermi beszélgetés egy autó utasterében: nem éppen megszokott milió. Vezérszavak egymás alá körmölve rázós hegyi utakon, horhosokban: nem sok fogózót adnak majd a beszélgetés rekonstrukciójához.

Előbb egy önkiszolgáló étteremben megebédelünk. Németh János erre is, arra is ismerősökkel találkozik. – Szevasz – köszön át az utca túloldalára.

Németh János a Péterdombon lakik. A ház két műterem-lakást foglal magába. Németh a földszintet bírja. A tágas műteremhez két, eléggé kis méretű lakószoba tartozik. Amennyire a műterem alkalmas a munkára, a lakás annyira szűknek látszik az öttagú családnak. („Anyósom is velünk él.”)

– Most nem sokat látsz – mondja a kerámikus. – A legtöbb munkám a műcsarnoki kiállításon szerepelt.

A műtermet egy nagy méretű, téglalábakon álló, kissé hátradöntött deszkafal osztja ketté.

– Ez a munkaasztalom – mondja. – Itt építem föl a nagyobb méretű frizeket is.

A tábla felső részére egy céltábla van tűzve. A gyerekek („lányom nyolc, fiam tizenhárom éves” – mondja Németh) alkalmankint a műtermet is birtokba veszik. A céltáblában kék és sárga nyilvesszők. Megjegyzem: kettes

a legrosszabb, nyolcas a legjobb találat. A táblához még egy villanyvasút sínhálózata támaszkodik. Egy kisebb rajztáblán fehér krétával írt szavakat fedezek föl: NÉMETH KUTYA A REX.

Nézelődöm. A sarokban megtalálom a nagy méretű elektromos égető-kemencét („egyszerre másfél négyzetméter befér”), és egy kisebb kemencét is látok („ezzel a próbákat csinálom”). A falakon bekeretezett oklevelek (Vallauris-i diploma 1970, Diploma Faenza 1971), kitüntetések (Munkácsy-díj 1970, SZOT-díj 1973, Pro Urbe Zalaegerszeg 1975), néhány régi népi kerámia. („Az öregemnek a munkája a csempe is, a tál is. Benne is megvolt a tehetség. Portrét is megmintázott. Szabadkézzel nekiállt, és megcsinálta. Csak iparos volt, de jó iparos. A cserépkályha, amiből ez a csempe való, az egyik református templomba készült. Ez a másik meg egy barokk kastély kandallójának a része.”)

A műteremben szinte elbujtatva áll a lábbal hajtható korongozó.

– Minden munkám ezen készül – mondja a kerámikus.

Egy üvegszekrényben néhány szép érmét látok.

– Ez is oda kapcsolódik, hogy szobrász vagy fazekas. Mondvacsinált ellentét. Egy korsó fülét sem lehet jól megcsinálni plasztikai érzék nélkül. Igen, valamikor érmeket is véstem. Egy kerámikusnak persze mégis mindent másképp kell csinálni, mint egy kőfaragónak. Mert nála az agyag az anyag. Ilyen értelemben kell az én munkáimat nézni. Figurális plasztikát is csinálók, de nem a szobrászatot akarom imitálni. Elhatároztam, hogy ha már ezzel a kifejezőeszközzel, az agyaggal dolgozom, meg kell tanulni korongozni. Azok a görögök rajzolni is tudtak és edényt csinálni is.

A lakásban folytatjuk a beszélgetést. Németh bort tölt, felesége (kedves vasi ízekkel a szavaiban) kávéhoz.

– Külföldön merre jártál?

– Szövetségi tanulmányúton két hétig Csehszlovákiában. Litvániában, Vilniusban nemzetközi kerámia szimpozionon vettem részt. Itt legnagyobb élményem egy kiállítás volt, a köztársaságok iparművészetének a bemutatkozása. A Baltikumban igen fejlett az iparművészet. A kaukázusi országokban viszont most is él a népművészet. Nem a turizmus táplálja. Itt nincs is külön iparművészet. A kiállításra is a népművészeti tárgyakat hozták föl... Turista úton Olaszországban tartózkodtam egy hónapig. Legnagyobb élményem nem a Sixtus-kápolna, merem állítani, ott egy zsebvasár volt, de Giotto munkái Padovában. A nagy mesterek, nem mondom, Michelangelo, a Mózes, de a legnagyobb plasztikai élményem Marcus Aurelius lovasszobra a Campidoglión. Abban minden benne van. Egy kort, egy birodalmat fejez ki.

– A huszadik századi művészet nem hatott rád?

– Valami kapcsolat azért lehet közöttünk. Picassónak van egy korszaka, ami nagyon megfogott. A cirkusz világát például döbbenetes realizmussal ábrázolja. Ezt rokonnak érzem; emberileg, érzelmileg kapcsolódni tudok ehhez. Chagallt is nagyon szeretem, neki is van egy naív, expresszív felfogása, ami gondolatilag közel áll hozzám. Vagy Kokoschka dolgai... Azok állnak hozzám legközelebb, akik nagy érzelmi világgal rendelkeznek... Most visszatérek arra, amit én csinálók... Én is rögtön ki akarok fejezni valamit. Érzelmeket akarok kelteni... Kötődni kell valamihez, de mindegy, hogy az modern-e vagy nem. Csak az utánpótlást nem szeretem. Építék a népművészetre, a folklórra. Akik előttem éltek, már végigjárták az

utat, de én még nem. A művészet eddigi eredményeihez csak azt akarom hozzátenni, ahogy én látom a világot. Azt a kicsit akarom hozzátenni... Egy ilyen útnak, tudom, megvannak a buktatói. A siker, a sikertelenség egyformán viheti az embert előre... Vannak, akik szeretnek másokhoz hasonlítani engem, például Kovács Margithoz. Persze, hogy vannak még figuratív kerámikusok! De olyan ez, mint amikor a városi ember meglát a legelőn egy kétlábú madarat, és azt mondja: „Ni, ott egy gólya!” Pedig a kétlábú madár lehet daru, kócsag, kanalasgém és gólya. Csak abban egyeznek, hogy mindegyik gázlómadár. Ez felületesség. Ha közelebbről megnézzük, mindenkinek megvannak a sajátosságai.

Amikor Németh János beszél, keze állandóan mozog. Ujjait szétnyitja, összezárja, tenyerét dörzsöli, kezét kulcsolja. Mint egy izguló kamasz.

– A főiskolán Gádor István és Borsos Miklós voltak a tanáraid...

– Gádor Európa legnagyobb kerámikusa. De olyan művész, aki a legkitűnőbb szobrászként indult, aki márványban, kőben is hasonlót tudott volna alkotni. Igen sokat tanultam tőle... Borsos pedig olyan egyéniség, akinek maisága fogott meg. Hozzá tudta tenni a sajátját az elődök eredményeihez, ami nem is olyan kicsi. Műveiről el lehet mondani: ez Borsos-i munka. Főleg szemléletet lehetett tőle kapni. Ilyeneket mondott: „Sok rosszat kell csinálni, hogy jót is lehessen alkotni.” Egyikük se próbálta rám erőszakolni, hogy ne mást csináljak, mint ami bennem van. Mindenkit engedtek a maga útján járni. Borsos igen jó szemű nevelő. Már a főiskolán meglátta, ki merrefelé fog haladni. Nekem például azt a diplomamunkát adta, hogy csináljak cégért egy budai kiskocsmá bejárata fölé. Ebből a munkából lett aztán a *Háry János*... Amikor megjöttem Olaszországból, és elmondtam neki, mennyire meglepett Padovában az az egymásmellettiesség, ahogy a reneszánsz kinő a középkorból, az új a régeből, azt válaszolta: „Apja mindenkinek van, csak a dillettánsnak nincs.” Kiállításomat a Műcsarnokban ő nyitotta meg. Így kezdte: „Valami buboskemence-meleg fogad, és a tiszta művészet varázsa marasztal itt.”

– Mi a véleményed arról, amit írnak rólad?

– Három oldalról támadtak, akik támadtak. Egyrészt azt mondják, besegítek a folklórnak, a divatnak; olyasmit csinálok, ami már a századfordulón se volt korszerű. Másrészt azt mondják, archaizálok. A harmadik kifogás az, hogy nem formaterveket készítek, hanem olyan tárgyakat, amelyek úgy élnek, mint a szobrok. Ezekre a következőket tudom válaszolni. Egyrészt nálam a korong nem divat, hanem munkaeszköz. Másrészt maga az anyag és a technika ad egy olyan hangulatot, ami a román, a gót kapubéletekre, vagy a még régebbi, például sumér művészetre emlékeztet. Harmadszor az én edényeim nem szobrok, hanem olyan edények, amelyekből valamikor ettek és ittak.

– Hogyan értékesíted, amit csinálsz?

– Kis számban a Képcsarnok Vállalaton keresztül. Valójában abból élek, ami az épületekre kerül. Amikor a főiskolát elvégeztem, száz számra csináltam tálakat. Ma már egy tárgyból nem készítek többet. Csak az van, amit a kiállításon látni. Van olyan tárgyam is, amit semmi pénzért nem adnék el, ami például egy későbbi kiállítás magja lehet. Ezt egy házi archívumban őrzöm.

– Mi a véleményed a Zsolnay-kerámiáról?

– Amit Zsolnay Vilmos elért, a maga korában igen jelentős. Most is

csinálják a régi stílusú Zsolnay-porcelánt, de ez már nem olyan. Nem azért, mert a receptek nincsenek meg. A szakemberek nem adták át a szakmai tapasztalatot. Az összes magyar porcelángyár között a legkorszerűbb volt, s most is az. Új dolgokkal is kísérleteznek. Gádor Pista bácsi tevékenysége ott példamutató. Azt próbálja ki, hogy bizonyos geometrikus formaelemekből mit lehet kihozni.

– És a pécsi kerámikusok?

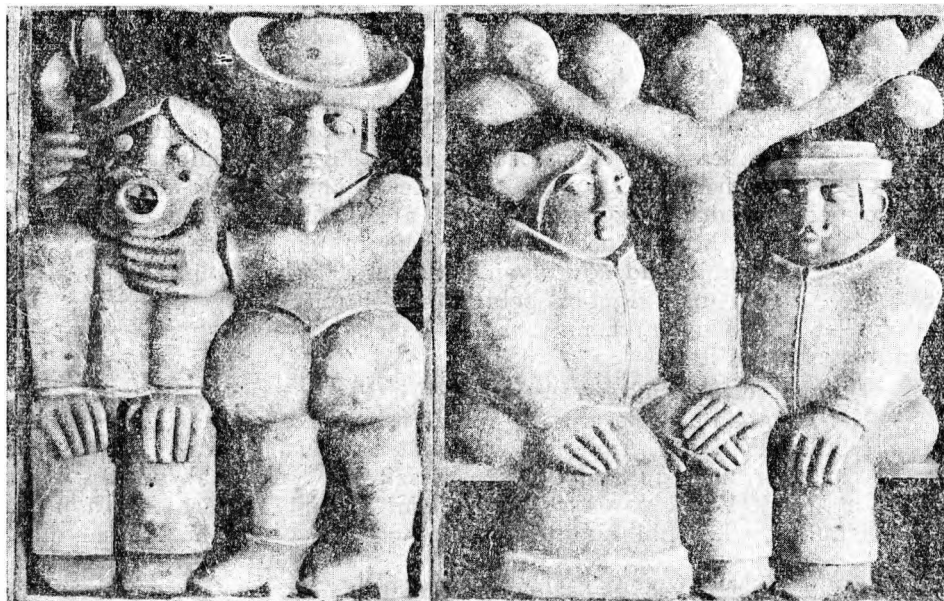
– Mint kolléga, mind kitűnő ember. Fürtös Gyurka, Török Jancsi, Nádor Judit. Ők gyárban dolgoznak, más eszközökhöz tudnak hozzányúlni, mint én, olyanokhoz, amelyekkel a Zsolnay-gyár dolgozik.

Az egyik szekrény tetején fölfedezem az Ebergényi szőlőhegy barokk pietáját („úgy nézem, osztrák-barokk munka, kissé már a klasszicizmusba hajlik át” – mondja Németh János), a falon egymás mellett két szép tálat. („Elfogadják egymást. Az egyiket Litvániából hoztam, népi munka, a másik Gádor Pista bácsi tálja.”) Egy félmagas, üvegezett szekrény tetején három, fából faragott, arasznyi emberalak áll. („Nagytilajban él a készítőjük. Pásztor. Negyvennyolc birkája van. Nézd csak meg, olyan a munkája, akár egy afrikai néger faragó is készíthette volna. Pedig sosem hallott a természeti népek kultúrájáról. Nem kell azért az Óceánt áthajózni, hogy két nép rokon formákat alkosson.”)

Összehajtogatom a jegyzeteimet.

– Volna valami, amiről még szívesen beszélnél? – kérdezem.

– Annak örülök, hogy nem a fazekas-családdal kezdted. Mindenki ezt emlegeti. Sportot üznek belőle. Jobb, ha a végén jutunk el az ősökhez. De akkor is legalább az óceániai művészetig, a sumérokig, a perzsa, az asszír, a babilóniai agyagtábláig.

IRODALOMTUDÓSAINK FÓRUMA

Rovatunkban – megtartva az eredeti címet – a Magyar Rádió sorozatának szövegeit közöljük. A műsort Dénes István szerkeszti.

A Szabolcsi Miklóssal folytatott beszélgetés a 3. műsorban hangzott el 1976. március 24-én.

IV.

SZABOLCSI MIKLÓSSAL BESZÉLGET HAJDU RÁFIS GÁBOR

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Több, mint 30 esztendeje elkötelezettje, és nyugodtan mondhatom, foglya is Szabolcsi Miklós az irodalomnak, a művészeteknek, az irodalomtudománynak. Rándulna is a vállam, hogy nincs ebben semmi rendkívüli, egy kérdés azonban, éppen ezzel kapcsolatban régóta nyugtalanít. Véglegesen a XX. század rombolja le azokat a falakat, amelyek a könyvtárt, a kutatószobát többé-kevésbé elválasztották a gyakorlattól, az élettől. És irigylem a fizikusokat, a kémikusokat, a biológusokat. Azzal a biztos tudattal alkothatnak, hogy nehéz óráik, éveik eredménye, a gondolat, közvetlen termelőerővé válik. S ezen csak módosít, nem változtat, hogy csúfondáros paradoxonként nem egy emberért teremtett gondolatot emberpusztító fegyverekben reprodukált e század.

De mi ad fogódzót az irodalom „vallatójának”, hol vált át életté, emberi, közösségi tartalomná ennek a szívós, nehéz munkának az eredménye? Mi tart meg ezen a pályán?

SZABOLCSI MIKLÓS: A probléma, amit felvetettél, nagyon is valóságos, engem is nyugtalanít. Mint sokan közülünk, magam is megpróbáltam szembenézni ezekkel a kérdésekkel. Aki irodalommal foglalkozik, annak legalábbis kétfajta kisebbségi érzéssel kell küszködnie. Az egyik az egzaktak látszó, matematikai alapon álló természettudományokkal és az ún. kemény társadalomtudományokkal; szociológiával, közgazdaságtannal szemben fogja el az embert. A másikkajta kisebbségi érzés – és ez talán közelebb visz a problémához – az alkotó művészettel szemben. A mi szakmánk ebből a szempontból voltaképpen szekunder jellegű, mások által megalkotott műveket próbál szemlélni, rendszerezni, feldolgozni. És mégis mi az, ami ebben a feladatban izgalmas, és talán napjainkban is lehetséges? Az egyik: erőpróba és szellemi erőfeszítés, nagyon nagy anyagot, erősen eltérő jelenségeket átlátni, rendszerezni, úrrá lenni rajtuk. Ma a világirodalom, a művészet, a hazai irodalom mennyiségileg is hatalmas; bonyolult áramlatok, irányzatok, hullámmzások észlelhetők a felszínén és ez mélyebb, alapvetőbb mozgásokra, változásokra utal.

Úrrá lenni ezen az anyagon, meglátni a fő erővonalakat, a tendenciákat, ez az, ami mindig is nagyon foglalkoztatott. És ellenkező oldalról: izgat az, hogy egy-egy mű belső szerkezetébe, titkaiba, felépítésébe behatolhassak. Nagy folyamatok felrajzolásával is, eligazodással a bonyolult, sokrétű anyagban és az egy mű megismerésével is foglalkoznunk kell, – azért is, hogy továbbadjuk felismeréseinket: mások is el tudjanak igazodni a bonyolult valóságban és a bonyolult művek között. És ezekkel a gondolati műveletekkel, az irodalommal, művészetekkel foglalkozó szakember ugyanúgy a társadalmi szerkezet, a társadalmi tudat, múlt és jelen alakulását igyekszik feltárni, mint a „kemény társadalomtudományokkal” foglalkozó. A maga eszközeivel és felismeréseivel is épp úgy hozzájárul az emberi világ mély megismeréséhez, mint a természettudós. Egyébként biztos vagyok benne, hogy a jövőben e különféle tudományokat nem kölcsönös kisebbségi érzés, nem is alá- vagy fölérendelés, hanem egymást gazdagító együttműködés fogja összekötni. Beilleszkednek

hát az irodalommal és művészetekkel foglalkozó diszciplinák a társadalom- és természettudományok szélesebb sorába. Ez számunkra annyit jelent, hogy ismernünk kell munkánk valós helyét és értékét. Nem szabad lebecsülnünk, de túlbecsülnünk sem. Önmagunk szerepének indokolatlan kiemelésével voltaképpen egy elmúlt történelmi korszakban viselt társadalmi funkciót hosszabbítunk meg, nem ismerve fel a megváltozott valóságot.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Egy pillanatra hadd játsszam az advocatus diaboli szerepét. Adorno fogalmazta meg a második világháború után azt, hogy Auschwitz véget veiet a költői teremtés lehetőségének. De ez a művészetre vonatkozik. Sokkal régebbtől és szüntelenül jelentkezik az a vélekedés, hogy az irodalomtudomány, az irodalomtörténetírás nem tudomány, nem tudunk igazán művet értékelni, a folyamatokról alkotott képünk pontatlan, bizonytalan, vitatható. Mégis, idősebbek és fiatalabbak, számosan, makacsul megmaradunk ezen a területen. Van fogódzónk. De mi is az, ami át tud lendíteni a kételyek felett?

SZABOLCSI MIKLÓS: Fogódzó? Ahogy mondtad, idősebbek és fiatalabbak is vagyunk jónéhányan, akik hiszünk a történelem értelmében, és hisszük azt, hogy e nagyon gyakran megtorpanni, sőt visszafordulni is látszó folyamat iránya felrajzolható, hogy egysége ellentéteken keresztül is érvényesül; ez a néha nagyon zűrzavarosnak látszó valóság mégis átlátható, mégis megfogható. Hiszünk abban, hogy a rációval, a gondolkodás, a rendszerezés erejével a valóság rejtett mozgástörvényei megragadhatók. Hadd mondjam meg, hogy ennek bizonyítékát már egyetemi hallgató koromban néhány Marx-mű szolgáltatta számomra. És most nem is a Tökre gondolok (azt akkor még nem is értettem egészen), hanem a Louis Bonaparte Brumaire tizenhétedikéjé-*ra*; akkor megértettem, hogy lehet történetírónak lenni, lehet bonyolult eseményeket ábrázolni, lehet belőlük általános törvényszerűségekre következtetni. Ezért is nem tudok az irodalomban, a kultúra egész területén elszigetelt tényeket, pusztán egyedi teljesítményeket, egymástól független műveket látni, – ezért szeretném a legszuverénebb alkotást is folyamat részeként szemlélni. És hadd tegyem hozzá, azok közé tartozom, akik szeretnének nem lemondani arról, hogy a mi vizsgálataink eredményeképpen nemcsak a művet tudjuk leírni, nemcsak a múlt folyamatát tudjuk rekonstruálni, hanem a kultúra, az irodalom, a művészet területén bizonyos összefüggéseket, törvényszerűségeket is tudunk megállapítani, amelyek a jövőre is érvényesek lehetnek.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Az elvontabb kérdésektől lépünk egy kicsit közelebb. A történelemről és a történetiségről szóltál. Én azt szeretném, ha beszélnél a magad személyes történetéről is. Több okból. Hiszen ha valaki egy kicsit is ismeri a szakmát, az irodalmat és vidékét, hogy ne használjam a tudomány szót, akkor, azt hiszem, kapásból tudja sorolni azt, hogy Szabolcsi Miklós akadémikus, egyetemi tanár, az Irodalomtudományi Intézet vezető embere; sorolni a könyveidet is: az *Elődők és kortársakat*, a nemrégiben megjelent *Clown-t*, a *Jel és kiáltást*, az *Eszmélet-elemzést*, a *Fiatal életek indulóját* – nem folytatom. Aki egy csöppet még járatosabb, az tudja azoknak az antológiáknak, különböző kiadványoknak a címét is, amelyeket szerkesztettél, vagy sajtó alá rendeztél, tudja azt is, hogy a mai, modern József Attila-kutatás messze nem tartana még itt, ahol most tart, tanulmányaid és a kritikai kiadásban kifejtett tevékenységed nélkül. De ez egy folyamatnak az eredménye, ha tetszik, egy pillanatnyi végeredmény. Viszont jóval régebben indult el a pályád. Nekem egyetemi hallgatóként került a kezembe az első munkád, ami 1943-ban jelent meg, és ha jól emlékszem, bár hamisítani nem szeretnék és talán természetes is ez, nem egy fiatal marxista értelmiségi szólalt meg benne, hanem egy tájékozott, érzékeny, sok mindent ismerő filosz. Pár esztendővel később viszont már, esztendőkkal a felszabadulás után, a fiatal magyar marxista kritika legígéretesebb tagjai között tartanak számon. Pályád ebben a vonzásban formálódik tovább, marxista irodalomtörténészként dolgozol évtizedek óta. Mi történt ebben a néhány esztendőben, 1943 és 1948, 1949 között? Mi az, ami hatott rád, ami átformált, ami alakított? Téged és számos kortársadat?

SZABOLCSI MIKLÓS: Valóban jól tapintottál rá. Én ahhoz a gárdához tartozom, amelyiknek kettős élménye volt: mi vagyunk az utolsó olyan nemzedék, amelyik a régi Magyarország egyetemén szerezhetette meg a műveltséget, ennek minden jó és rossz oldalával. És ugyanakkor az a történelmi élményünk lehetett, hogy – a háború nehéz és tizedelő évei után – húsz egynéhány éves korunkban bekapcsolódhattunk az ország, a párt munkájába, a legkülönbébb feladatokat láthattuk el. Én elég nehezen kerültem be az egyetemre. Tudnod kell, amikor én érettségiztem, akkor már numerus clausus volt érvényben, és egy nagyon bonyolult családi okból – apám ifjúkorában Szekfű Gyulának „A száműzött Rákóczi” ügyében sok segítséget nyújtott, s Szekfű ezt 1938-ban viszonzta – sikerült bejutnom az egyetemre. A pesti bölcsészkarról, itt a Múzeum körúton, innen a Rádiótól három lépésre, nagyon sok jó és nagyon sok rossz emlékem maradt. De hadd mondjam csak a jókat. Volt három olyan egyéniség az egyetemen, akiktől nagyon sokat tanulhattam és akik emberileg és politikailag is sokat segítettek nekem egyetemi hallgató koromban. Horváth Jánossal kell kezdenem. Amikor megismertem, már idős és beteg volt, de órái és főleg szemináriumai, az irodalomhoz való közelítése egyszerűen felejthetetlen marad, és felejthetetlen marad az ő filosz magatartása, az elődök, minden addigi eredmény tisztelete, a tárgyszerűség, az irodalomközelség. Én Horváthhoz írtam a disszertációmát („Faludi stílusa” címen), ami azóta sem jelent meg, és Horváth ezekben a nehéz éveken nagyon sokat segített nekem. – A másik, akitől meg kell mondanom, hogy tudományosan nem tanultam sokat, de emberileg nagyon erősen kiállt mellettem, a francia nyelv és irodalom professzora, Eckhardt Sándor volt. Ő volt az Egyetemes Philológiai Közlöny szerkesztője ebben az időben. Már harmadéves egyetemi hallgató koromban, 42-ben, közölte egy kis szemináriumi dolgozatomat a Philosz Közlönyben. Ez volt az első nyomtatásban megjelent kis tudományos publikációm, és ez Eckhardt részéről emberi kiállás volt akkor. A harmadik ember, akitől talán a legtöbbet kaptam, Laziczius Gyula, a nyelvész. Kevesen voltunk hallgatói, nagyon szűk körrel foglalkozott. Szigorú ember volt, rendkívül igényes, de ha valami kevés fogalmam van arról, hogy mit jelent a nyelvészet, mit jelent a strukturális szempont, mit jelent a stílselemzés, mit jelent nemcsak a magyar, hanem a világ szakirodalmában tájékozottnak lenni, hogy hogyan kell az elődök eredményeivel megmérkőzni, azt Laziczius Gyulának köszönhetem. Az általa említett dolgozatra ő biztatott. Ez voltaképpen szemináriumi dolgozat volt, amelyik Lazicziushoz készült a stílusvizsgálat nyelvészeti és irodalmi módszereiről. Ebből a szemináriumi dolgozatról nőtt ki az a kétrészes értekezés, amelyet Eckhardt Sándor a Philológiai Közlönyben adott közre.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Ennek a második része azt hiszem, 1946-ban jelent meg.

SZABOLCSI MIKLÓS: Igen. Mint látod, elsősorban stílustörténettel kezdtem foglalkozni és az, hogy magyar irodalomtörténész leszek, csak később alakult ki. Nyelvészet és francia irodalomtörténet foglalkoztatott. Ezután több tényező, tanári munkám, népművelési jellegű feladatok, baráti köröm és nem utolsósorban Lukács György és Révai József munkássága indítottak arra, hogy véglegesen magyar irodalomtörténész legyek. Elsősorban tanárnak indultam. Negyvenötől fogva tanítottam a Györfy-kollégiumban, tanítottam általános és középiskolában, igyekeztem írni, szervezni. De azért valami tévedés lesz abban, amit mondasz, mert fiatal marxista kritikusnak azért én még ebben az időszakban nem nagyon számítottam. Elkezdtem írni a Magyarok-ba, az Újhold-ba, megismerkedtem Lukáccsal, nagy hatással volt rám Révai, de voltaképpen jóval később, nem kevés viszontagság, sőt néhány év kényszerű hallgatás után, úgy 53 körül kezdhettem marxista kritikussá lenni.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Révai József és Lukács György nevét emlitted, gondolom, egész nemzedékedre, rád személyesen is, mindketten nagy hatással voltak.

SZABOLCSI MIKLÓS: Nehéz felmérni azt a hatást, amit ők gyakoroltak ránk. Mindazt, amit tudtunk, mindazt, amit addig tanultunk, új fényben láttuk az ő műveik olvasása után. Én nem tartoztam Lukács György közvetlen tanítványi köréhez,

úgy mint néhány akkori barátom, de távolabbi köréhez tartozván is, nagyon sokat tanultam tőle; könyveiből, előadásaiból, jóval utóbb, már 1960 körül, amikor már közelebből is megismerhettem, – beszélgetésekből is. És ugyanúgy voltam Révai Józseffal, akinél a marxista teóriának a publicisztikai és kultúrpolitikai gyakorlatba való átültetése ragadott meg. 1948 körül Révait mi mindnyájan nagyra tartottuk, nagyon sokat tanultunk tőle, többen külsőségekben is utánozták. Ha akkori fényképeket nézel, több villogó szemüvegű kritikust és teoretikust látsz! Révai valóban lenyűgöző egyéniség, kitűnő szónok és éleseszű, noha sokszor elfogult vitázó volt. De nem itt a helye ellentmondásos szerepe, erényei és hibái taglalásának. A szépirodalom már többször nekilátott alakja közvetett ábrázolásának – Illyés, Déry és mások –, de az alapos értékelés főleg az 1949 utáni évekre vonatkozólag még hátravan.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Munkáid kikerülhetetlenül fontos részei a József Attila-kutatásnak. De meglehetősen bonyolult viszonyok közepette kapcsolódtál bele. Az ötvenes évek legelején, amikor bizony a kor egyik legjelentősebb gondolkodója, Révai József is csak fenntartásokkal, vitázva fogadta el és be József Attilát. Hogyan került sor erre? Ez lenne számomra, és azt hiszem, sokunk számára az egyik izgalmas kérdés. A másik pedig az, amit nem tudok szebben megfogalmazni, hogy hogyan vált nálad József Attila életműve témából szemléletté? Mert azt hiszem, hogy ha a további munkáidat, tanulmányokat, könyveket az ember végigolvassa, akkor lehetetlen nem arra gondolni – még amikor látszólag messze eső témákról beszélsz is –, hogy végbement ez a folyamat, hogy gondolkodásodban, magatartásodban akkor is jelen van József Attila, ha éppen a francia költészet problémáiról beszélsz.

SZABOLCSI MIKLÓS: 1955-től, s még gyakrabban 1957 után, amikor Révai József elkezdett József Attilával foglalkozni, gyakran beszéltem vele, jártam hozzá. Én voltam filológus tanácsadója. József Attila-anyagokat kapott tőlem, és így csaknem haláláig alkalmam volt arra, hogy József Attiláról beszéljek vele. Hadd mondjam meg, hogy Révai nemzedékének és személyesen Révainak nem József Attila volt az alapélménye, hanem Ady. Ő maga elég későn ismerkedett meg József Attilával, voltaképpen, amikor híres szavait mondta Bartókról, Derkovitsról, József Attiláról, még nem is nagyon mélyen ismerte, legalábbis nem lett alapvető élményévé. Érdekes módon 54 után lett csak azzá.

József Attila a mozgalomban is, annak a korosztálynak alapvető élménye, amelyik a harmincas évek elején indult, és itt sokakra hivatkozhatnék. Amikor a József Attila Emlékkönyv anyagát kezdtem összeállítani 1955-ben, többek közt felkerestem az akkori angyal földi párttitkárt, Kádár Jánost is. A vele való beszélgetés világossá tette, hogyan találkozott a harmincas években József Attila költészetével a magyar ifjúsunkasság egy rétege. Vagy egy másik élményem: Kis Ferencnek, a költőnek vallomása tette hitelessé, kik és miért váltak a munkásköltők közül tanítványaivá.

Ami az én József Attila emlékeimet illeti, két régi élményt szeretnék felidézni. Még gimnazista koromban ott voltam az akkori Magyar Színházban, a Szép Szó Thomas Mann-estjén. Mielőtt az író a maga tanáros-pontos módján megkezdte volna a Lotte Weimarban egy fejezete felolvasását, kilépett a színpadra Ignótus Pál és bejelentette, hogy József Attilának a műsoron szereplő verse nem hangozhat el. Ez volt az, amikor a rendőrség betiltotta a Thomas Mann üdvözlését. És ott voltam a Zeneakadémián 38-ban, azon a híres József Attila-esten is, ahol Karinthy beszéde közben – jól emlékszem rá, ahogyan felkapta a fejét – a jobboldali erkélyről röpcédulázó nyilasok zavarták meg az ünnepélyt. Az én számomra a József Attila-i költészet már fiatalkoromtól fogva hozzánőtt az életemhez, hozzánőtt a korhoz ugyanúgy, mint a Bartók-zene. József Attila lírája számomra azt a kort jelentette. És ez az alapvető élmény tört elő, 45-től fogva, amikor módom volt rá, igyekeztem foglalkozni ezzel a költészettel, mégpedig úgy, hogy filológiai módszerekkel is próbáltam számbavenni. Számomra a kritikai kiadásban végzett sokéves munka adta meg az alapot a költő mélyebb megismeréséhez. Ugyanakkor ezekre az eredményekre is

támaszkodva már viszonylag korán megpróbáltam felvázolni pályáját; és még később fogtam neki egy részletesebb élet- és korrajz megírásának.

Azt kérde, hogyan vált témából szemléletté?

Voltaképpen mindig is az volt: az újabb magyar és világirodalomról kialakult képem, szemléletem vezetett hozzá. Aktuális irodalompolitikai kérdés is ez számomra, a József Attila-i költészet változatlanul modell. Annak a modellje, hogy a XX. században mély személyességgel átélve a világ törvényeit, átértve és megfogalmazva azokat, hogy lehet nagy, egyenértékű lírát alkotni, hogyan lehet egy mélységesen megszenvedett, egyéni szintézist megteremteni. És én voltaképpen máig is öntudatlanul, vagy tudatosan a magyar és a világirodalom jelenségeit a József Attila-modellhez mérem.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Volt időszak József Attila életében, amikor attitűdjének jellegzetessége volt az élesen megosztó, polarizáló szemlélet. Nemzedékek egyik nagy nevelőjénél, Lukács Györgynél is gyakorta jelentkezik egy ilyen tudósi magatartás. Elég itt talán másik kedvelt „terepedre”, az avantgardizmus problematikájára utalni. De mindkettejüknél felülkerekedett a minőség tisztelete, az emberi gondolkodói nagyság, ami megakadályozta a valódi nagy értékek kirekesztését.

Innen eredeztethető-e munkásságodnak az a nagyon rokonszenves, hatékony és emberi tulajdonsága, hogy nem elvtelenül, hanem vitázva, de integrálni próbálsz minden valós értéket?

SZABOLCSI MIKLÓS: Nagyon nehéz erre a kérdésre válaszolnom, mert egyrészt valóban úgy van: Lukácstól is tanultam, másoktól is és talán hajlamom van arra, hogy az általam látott jelenségeket élesen elválasszam egymástól, hogy határokat vonjak, hogy néha nagyon élesen tudjam exponálni a problémákat. Ugyanakkor ezt a gondolkodási, módszerbeli beidegződést igyekszem annak érdekében felhasználni, hogy minél több jelenséget megértek, hogy minél több értéket megmagyarázzak.

Számomra a szocialista kultúra, a szocialista művészet olyan rétegzett egység, amely a múlt és jelen új és új értékeivel tud gyarapodni, és ez nem elsősorban mestereimtől tanult teoretikus meggondolás, hanem a valóságból leszűrűt követelmény és igény.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Szeretett tanárodrol, Horváth Jánosról írod az egyik írásodban azt, hogy ő egyike volt azoknak, akik megpróbálták megvalósítani magyarságnak és európaiságnak a szintézisét. Jó ideje foglalkoztat már engem is, mit is jelent ez. Hiszen ha arra gondolok, hogy Szabó Lőrinc hogyan fogalmazta meg a maga Európa-képét a *Hazám, keresztény Európában*, hogy József Attila így kezdte egyik versét: *Ó Európa, hány határ, minden határban gyilkosok*, adott máris egy Európa. De volt másféle értelmezése is, amelyben a humánumnak, a tiszta gondolkodásnak, a szabadságnak, a rendnek a szinonimája. Nem volt tehát korábban sem egységes, homogén a fogalom, s eltérnek ma is a vélekedések európaiság és magyarság szintéziséről. Munkáidban, a Te értelmezésedben hogyan jelentkezik, mit jelent ez?

SZABOLCSI MIKLÓS: De József Attila azt is írta, és éppen 1937-ben! – „fehérek közt egy európaít...”. Gondold meg, hogy – mint többször említettem – én ahhoz a nemzedékhez tartozom, amelyik már nem gyerekefjével megélt egy ilyen időpontot, mint 1941. Ez év végén a náci csapatok szinte egész Európát elfoglalták, Észak-Afrikában jártak, akkor rohanták le Jugoszláviát, és csapataik Moszkva alatt álltak. 41–42-ben egy olyan világban, amikor ebben a megszállott „nagynémet térségben” sehonnan sem látszott világosság, amikor egyesek nálunk is már egy jövőző ezeréves német birodalomról beszéltek és írtak, meg kellett fogódnunk valamiben. És ez a valami egy ideális magyarság-kép és egy kultúrában, szellemben egységes, humanista Európa-képzet volt, amely Európa magába foglalta az antik görögségtől kezdve a zsidó–keresztény hagyományon keresztül a XIX. század nagy gondolati rendszereiig mindazt, amit úgy éreztük, hogy a fasizmussal szembe kell vetni. Kinél halványabban, kinél erősebben ennek az Európa-képnek fontos eleme

volt a marxizmus. Visszatekintve úgy is fogalmazhatnám, hogy ez az Európa-kép akkor, az antifasiszta népfront-gondolat egyik megnyilvánulása volt.

Ez az Európa-kép később kibővült. 1945 után azzal a világgal és főleg azzal az országgal, a Szovjetunióval, amelyet akkor kezdtünk megismerni; Európa keletével, amit Király István „peremvidéknek” nevez, és a távolabbi tájakkal is ekkor bővült ki ez az Európa-kép. Még később gazdagodott a harmadik világ általam megismert értékeivel, s főleg Latin-Amerika kultúrájával, amelynek irodalmát most fedeztem fel magamnak. Ha tehát ma „Európáról” beszélek, akkor voltaképpen már teljesen más tartalmú fogalomról van szó, ahol az elnevezés már alig fedi a lényegét. Mert a régi Európa hagyományaiból és összetevőiből sokat újra kell értékelni, kiszűrni, elvetni és a régi hagyományt önmagunkban is új elemekkel gazdagítani.

Most is úgy tartom: mindazt, ami ideköt, ami innen származik, a magyart, a hazait mindig egységben és ellentétben kell látni mindazzal, ami nem hazai, ami közép-európai, európai vagy világjelenség. És itt hadd mondjak ki még egy nevet, ha már mesterekről van szó – Szabolcsi Bencéét. Ő már a háború sötét éveiben segített nekem szembenézni evvel a kérdéssel és haláláig még sokat beszélhettünk róla. Mint tudóstól és embertől, ebben a kérdésben is, a magyarság és Európa kérdésében egész pályámat meghatározó magatartást tanulhattam tőle.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Van egy nagyon érdekes és egyéni sajátossága, ha tetszik, karaktervonása Szabolcsi Miklósnak. Akik figyelik tevékenységét, észrevehették, hogy úgyszólván évtizedek óta en garde áll, rengeteg vitában vesz részt, nagyon szenvedélyesen. Örvénylések Juhász Ferenc körül, viták az avantgardizmusról, a strukturalizmusról, indulatos jegyzet a mai magyar szépprózáról – nem folytatam –, Szabolcsi Miklós mindig jelen volt a polémiákban. Mi késztet erre a szüntelen, s azt hiszem, nagy kedvvel végzett vívásra? Visszatekintve nem látod-e úgy, hogy talán jobb lett volna esetenként kivülmáradni?

Felvetődik ezzel kapcsolatban más kérdés is. Úgy vélem, nem sínylette, nem sínyli meg a munkád ezt a folyamatos készenléti állapotot. Viszont publikálsz olykor az elvont tudományosság felől mérve „félkész” munkákat. Mert a ható, alakító élet igényével élsz, s tudod: jobb idejében megszólalni, mint tökéletes munkával megkésettén jelentkezni. De nem okoz-e feszültséget, válságot ez az elkötelezett, szocialista ember számára kivédhetetlen kényszer?

SZABOLCSI MIKLÓS: Ami ezeket a vitákat illeti, bizonyos, hogy volt olyan vita, amelyben elhamarkodottan vállalkoztam „vívásra”, és bizonyos, hogy volt olyan vita is, ahol az álláspontom nem volt helyes. Hadd mondjam például, hogy az 1956-os ellenforradalom előtt vitatkoztam Zelkkel és főleg Benjáminnal a Köznapi dolgok ígérete verse kérdésében. Bár akkor tiszta szándék vezetett, ma már látom, hogy álláspontom nem volt helyes. Mégsem bánom. Általában nem bánom, hogy oly sok vitában vettem részt, mert úgy gondolom, hogy ha izgalmas, pezsgő szellemi életet akarunk teremteni, amelyben nincsenek áltekingtények és nincsenek kánonná vált értékelések, ahhoz jó légkörű viták és merész kérdésfelvetések kellenek. És a magam szempontjából sem bánom, mert amit netán vesztettem avval, hogy esetleg kevesebbet írtam, annyit nyertem azon, hogy új problémákkal kellett foglalkoznom, hogy eddig ismeretlen területekre kellett behatolnom. Hadd mondjam meg, ez olyan vadász-szenvedély is. Minden kritikus ismeri, gondolom Te is, az érzést: előttünk van egy könyv, egy probléma, lássuk, válaszol-e kérdésekre, meg tudom-e fejteni?

Egyébként nálam nem annyira a vitákban való részvétel, mint a sokfajta szervezőmunka tette nehezebbé az ún. nagy könyvek befejezését. Különben – helyesen látod – nem hiszek abban, hogy „végérvényes”, „örökéletű” műveket szabad csak írni. Néha egy-egy kis könyv, egy-egy tanulmány, egy-egy személyesebb hangú esszé alkalmasabb már műfajilag is arra, hogy egy eddig ismeretlen kérdésre, vagy egy-egy azon frissiben felmerülő problémára választ adjon; hogy egy-egy módszertani kísérlet kipróbálásának terepe legyen, hogy élesebb fénnel világítson rá a valóság mély összefüggéseire, mint egy-egy lábjegyzetelt, vaskos könyv. Magam is bizonyítottam, hogy az utóbbi létjogosultságát sem vitatom, de nem tudok egyetérteni

a szakmai köreinkben újabban eluralkodott nagyképű áltudományossággal. És illúziónak tartom a teljesség és véglegesség hajszolását is.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: A következő kérdésemet mondtad el. Ez a vadász-szenvedély úgy érzem, nagyon kamatozón van jelen munkáidban. Két dologra gondolok itt. Az avantgarde-ról szóló könyvedre, illetve tanulmányaidra, amelyekben egy érdekes, új, nem csupán az eddigi nézetekkel, de személyes barátaiddal szemben is vitázó koncepciót bontottál ki, és a strukturalizmus kérdésére. Ahol a strukturalizmus mögöttes terét, a világnézetet elvetve a részben általa kimunkált eszközöket be tudtad építeni egy marxista esztétikai elemzés-sorba.

SZABOLCSI MIKLÓS: Az avantgard problémával való foglalkozásnak van egy személyes oka is, és ez a magam egyéni ízlése. A modern művészet sok alkotását nagyon közelinek érzem magamhoz. És a modern művészettel szembeni sokféle értetlenségből arra a következtetésre jutottam, hogy azokat a fogalmakat, amelyekkel a marxista esztétika jellemezte ezt a folyamatot, finomítani, árnyalni, továbbfejleszteni kell. Ez valóban vitát jelentett közeli barátaimmal, de Lukács avantgarde koncepciójával is. Egyik vezető elvem a munkában: állandóan felülvizsgálni még önmagam kész eredményeit és fogalmait is. Ezért éreztem szükségesnek egy ilyen fogalomtisztító munkát az avantgarde kérdésében. Szeretném a magam szemlélete alapján megérteni azt, ami a polgári irodalmakban történik. Ami a strukturalizmust illeti, valóban itt is az a törekvés vezetett, hogy kipróbáljam a magam munkájában, hogyan lehet a marxista történeti módszert és a marxista műelemzés eszközeit más irányzatok vívmányaival gazdagítani.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Volt és van szavad a már említettek mellett Juhász Gyuláról és a modern francia költészetről, a szocialista közízlésről és a műfordításról, Bálint Györgyről, de itt sem sorolok tovább. S azt hiszem, nyugodtan szokásodnak nevezhetem a komplex megközelítést, azt, hogy mindig társadalommal, életművel, társművészetekkel kapcsolatban vizsgálsz művet, problémát, folyamatot, sokfelől szemlélve. Számomra ez is a nyugtalanító Szabolcsi-kérdések közé tartozik. Hogyan lehet a félelmetesen nagygyá növekvő információ-tömegben megőrizni a lényegi teljességre törekvést, nem játszani el a mindenhez érték szerepét, de nem zárkózni be egy szűk területre? Hogyan bírsz ennyit átfogni, ismerni, amikor ezt idővel, fizikummal alig lehet győzni?

SZABOLCSI MIKLÓS: Szokássá tettem önmagam számára, hogy érdekeljen képzőművészet, zene, színház és film is. Az már ebben, hogy úgy mondjam, a filozofia betegség, hogy bármilyen jelenséget látok, írásban vagy fejben azonnal próbálom cédlázní, tehát a látottat-hallottat valahova odasorolni. Megpróbálom ezt a sokfajta érdeklődést nyitottan tartani és a különféle ismereteket – valóban igazad van – megpróbálom egymásra vonatkoztatni. Nagyon szeretném hangsúlyozni, nem arról van szó, mintha szakembernek tartanám magam akár a zenében, képzőművészetben, vagy akár a film és színház területén is. Mindezeket az irodalommal összefüggésben próbálom látni, illetve egy egységes kulturális folyamat részeként érzékelni. De nehogy úgy hidd, hogy zenét, képet, színházat, filmet pusztán filozofiadatként, kritikus kötelességből hallgatok-nézek; mindez alapvetően érdekel és szellemi szükségletemmé vált. Még ha ez az állandó szellemi készenlét olykor valóban nehéz és fárasztó is. De nélkül már nehezen tudnám a magam életét elképzelni.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Legutóbbi könyvedben, *A clown...*-ban meglepetéssel figyeltem fel egy számomra új vonásodra. Egyéniséged, szubjektivitásod jelen volt korábbi munkáidban is, itt azonban már-már átléped a művészet és a tudomány határát. Egyetlen mondatot idézek *A clown...*-ból: „Laforgue végigment az úton: már nem volt szüksége alarcra és kosztümre – didergőn állt szemben magánnyal és halállal.” – Irodalomtörténészeink sora (Bóka, Sőtér, Szobotka stb.) művekkel jelzi, hogy néha szűk ruha a tudomány, művészként is meg kell szólalni a művészetekkel foglalkozóknak. Ahogyan ebben a században is számos alkotó próbálkozott ennek fordítottjával is. Nem kísért néha, nem vonz ez a gondolat? Nem ez bujkál *A clown...* helyenként nagyon erős líraisága mögött?

SZABOLCSI MIKLÓS: Mindenekelőtt el kell mondanom, hogy valóban: az előttünk járó nemzedék: Szerb Antal, Sőtér István, Bóka László, Rónay György egyszerre indult írónak és irodalomtörténésznek, költőnek és kritikusnak és a maga személyiségét, egyéniségét mind a kétfajta módon ki akarta teljesíteni. Hozzáteszem: a nálam fiatalabbaknak is van egy csoportja, akik egyszerre kívánnak írók és irodalomtörténészek lenni.

Én sosem akartam szépiró lenni, kezdettől fogva úgy gondoltam: irodalomtörténész, kritikus leszek. Természetes, hogy olykor erősebb érzelmi hangsúlyt kap egy-egy fejtegetés vagy leírás. A monográfia portréiban igyekszem embereket ábrázolni, egy-egy költő vagy mű jellemzésekor egy-egy helyzetet, vagy a logikai és érzelmi feszültséget az értekezés eszközeivel felidézni. Ezért szeretem az esszé műfaját is, amely lehetőséget ad e személyesebb, ha kell: líraiabb hangvételre anélkül azonban, hogy ettől „fikció”-vá, szépirodalomná válna.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Megszakításokkal hosszú ideje tanítasz, s megszakítatlanul vagy tíz esztendeje tartasz előadásokat az ELTE Bölcsészettudományi Karán. S teszed ezt állandó elfoglaltság, sőt, úgy vélem, túlzott elfoglaltság közepette szívesen, szeretettel, magas színvonalon. Magadban nyilván megfogalmaztad már, miért.

SZABOLCSI MIKLÓS: Mindenekelőtt azért, mert elsősorban tanárnak tartom magam. Ez a képzettségem, erre készültem, és tanítottam is minden iskolatípusban, általános ötödiktől a párizsi egyetemig. Szükségem van arra, hogy másoknak továbbadjam azt, amiről úgy gondolom: én tudom, szükségem van arra is, hogy gondolataimat, megállapításaimat mások reagálásán ellenőrizzem. Emberekkel, tanítványokkal való állandó kontaktus nélkül egyszerűen nem tudom elképzelni a magam munkáját.

HAJDU RÁFIS GÁBOR: Mit bír egy ember? Tudós vagy, tanár, közéleti személyiség, az összművészetekben mozogsz otthonosan, értekezel, új gondolatokat teremtesz, világot jársz és szerkeszted a Látóhatárt, abbahagyom megint a felsorolást, s ismétlem, amivel kezdtem: mit bír egy ember? S nem üt vissza vajon ez valahol? Élet és hivatás, tudom, elválaszthatatlan, de jut-e idő magánemberként élni?

SZABOLCSI MIKLÓS: Bármennyire furcsának tűnik, jut. Persze nem olyan mértékig, mint azt szeretném és igényelem és ahogy ez korábban természetes volt. Egy bizonyos életkorban már egyre fontosabb lesz az idő kihasználása, az életvitel megszervezése. És az eddiginél is fontosabb lesz a háttér, az otthon. Hogy teljes szellemi magasfeszültségben tudok dolgozni, azt én mindenekelőtt feleségemnek köszönhetem, aki maga művészettörténész, első számú bírálóm és segítőtársam. És ezen kívül: van néhány barátom is, bár ezek száma az évek múlásával megfogyatkozott, de még mindig vannak, akikkel egy-egy, akár évek óta felbehagyott beszélgetést úgy tudok folytatni, mintha az imént szakadt volna meg, vannak, akikkel félszavakból értjük egymást. És vannak esték családban vagy baráti körben, amikor a pihentető maga-elengedés, a tréfa, a játék járja. Az, hogy fiatalságomban volt erős és összetartó baráti köröm, egy életre szóló tartalékot adott.

KORSZERŰ AKADÉMIZMUS

Bodnár György: Törvénykeresők

A felszabadulás után fölnőtt kritikus-irodalomtörténész generáció úgy látszik összegezéshez érkezett. Sorra jelennek meg vaskos és imponáló gyűjteményes kötetek, kiemelve a folyóiratok kollektív folytonosságából leginkább sajátjuknak érzett – vagy vallott – írásait. A „generációt” persze itt még a szokásos laza értelemben sem szabad évjáratra értenünk, hiszen a Bata Imre – Béládi Miklós – Bodnár György – Czine Mihály – Kiss Ferenc – Németh G. Béla – Pándi Pál – Poszler György – Szabolcsi Miklós – Ungvári Tamás – Véber Károly „gerinchhez” föltétlenül hozzá tartozik Almási Miklóstól Sükösd Mihályig egy sor – olykor sokkal – fiatalabb kritikus is, és „felülről” az évek-évtizedek során mintegy „hozzájuk fiatalodott” néhány – olykor lényegesen – régebben indult elődjük vagy éppen mesterük, mondjuk például Illés Endre, Király István, Sötér István, Rónay György vagy – gazdag munkásságának legalább egy részével Komlós Aladár is. Meghatározta persze közösségüket – a világnézet néhány alapvető kérdésében vallott egységükön túl – az is, hogy gyorsan fejlődő marxista irodalomtudományunkban a „hatvanas évek” több szempontból is a nagy vállalkozások kora volt. Széleskörű és nagyjából homogén igényt teremtettek irodalom iránt lexikonok, tömegkommunikációs fórumok, tudományos és népszerűsítő folyóiratok, s főleg ekkor született a gyakran szidott, ám ma már egyenesen nélkülözhetetlen és még ócsárlói által is lépten-nyomon használt hatkötetes magyar irodalomtörténet, népszerű becenevén a „spenót”. Kritikusaink szempontjából természetesen a XX. századot felölelő 5. és 6. kötet a legfontosabb, de egyébként is ez a két kötet az egész monumentális műben a legjellegzetesebb, a „legspenótabb”. Úgyhogy tréfásan de korántsem tiszteletlenül a benne többnyire közreműködő kritikusainkat akár „spenót-nemzedéknek” is nevezhetnénk, vagy prózaiban: irodalomtudós-kritikusoknak.

S ezzel meg is mondtuk közös és másoktól megkülönböztető jellegzetességüket: ezek a kritikusok mind tudósok, kevés kivételtől eltekintve akadémiai fokozatuk van, s nagyon sokan akadémikusok közülük. Velük – Gyulaiék óta először – újból uralkodó jelentőséggel és iránytmutatóan jelent meg a magyar irodalomban az akadémikus kritika, amihez persze az Akadémia felszabadulás utáni tökéletes megváltozása, modernizálódása is kellett, ám az Akadémia korszerű marxista formájában még hatásosabban – mert érvényesen – határozta meg gondolkodásuk alapvető tendenciáit, hiszen most is, akár a „Magyar századvég”-en, „az akadémizmus és irodalmi kultúra lehatolt a nagyközönséghez.”

Annál inkább idézhetjük a *Törvénykeresők*-ről szólva Halász Gábor e megállapítását a multszázadi „korszerű akadémia”-ról, mert Bodnár György őt, az egyébként is többé-kevésbé saját nemzedéke elődeinek tekintett „esszéíró nemzedék” leginkább tudós (illetve leginkább „tudósként” számontartott) képviselőjét úgyszólván pályája kezdetétől mesterének s kritikai eszményképének vallja. „Nem tagadom – írja kötete előljárójában is –, hogy a *Törvénykeresők*-kel voltaképpen Halász Gábor gondolatmenetének folytatását vállalom.” Halász Gábor hatalmas ellentétek közt feszülő gondolatait természetesen nem foglalhatók egyetlen metatextusba, s így igen lényeges Bodnár György további meghatározása: „Tanulmányai meggyőzték róla, hogy minden XX. századi irodalomnak meg kell kísérelnie az új egyensúlykeresést, a válságok, forradalmi változások és avantgarde-ok után;

a régi törvények lerombolása átmeneti energiát adhat az irodalomnak, de az újak feltárása és kifejezése nélkül nem szülehetnek újabb nagy korszakok." Csakugyan ez olvasható-e ki elsősorban Halász Gábor tanulmányaiból illetve csak ez olvasható-e ki belőlük vagy sem, most nem számít; jelen szempontunkból az a fontos, hogy ez a meggyőződés éppen a „korszerű akadémiizmus” találó meghatározása. Bodnár György korszerű akadémiizmusa persze közös sajátossága nemzedéktársaival, de az már az ő egyéni érdeme, hogy nyíltabban és tudatosabban vállalja náluknál.

A tudatosság és a nyíltság azután megkönnyíti a mindig szigorúan tudományosan alátámasztott vélemény és érvelés közlését. Bodnár György – sok tudós kollégájával ellentétben – sohasem bonyolódik belé mondanivalójába, világosan és egyszerűen fogalmaz. Ez az egyszerűséggel párosult tudományos tekintély azonban jellegzetes határozottságot sugall; Bodnár – s ebben megint nem egyedüli nemzedéktársai között – sohasem bizonytalanodik el és feltűnően keveset kérdez. Megoldásai és érvelései nem feleletek, hanem elemzések a többnyire már előre nemcsak ismert hanem ki is mondott eredmény alátámasztására. „A *Munkanélküliek* lemond a meglepetés izgalmáról” – kezdi Kassák-tanulmányát s mutatis mutandis ez a megállapítás mintha a *Törvénykeresők*-re is érvényes lenne.

De semmiképpen sem érvényes az idézet folytatása, hogy „címe előre tájékoztat tárgyról, tartalmáról, céljáról”. Mert míg a *Munkanélküliek* nagyon is mindennapi fogalmat elemez és demonstrál, addig a *Törvénykeresők* – innét a cím ötletessége is – szokatlan szóösszetétel, hiszen hétköznapijainkban inkább kerülni szoktuk a törvényt, mintsem keresni. Nem fölösleges tehát a fogalom ismételt kifejtése, amit talán Hemingway-tanulmányában végez legalaposabban, találó művészettörténeti párhuzam segítségével. „Cézanne híres vallomása” – írja a „múzeumok művészetére” hivatkozó gyakran idézett mondásról – olyan esztétikát fogalmaz meg, mely nem akar elmerülni a kételyekbe, nem akar lemondani a világ megértéséről, s kapaszkodót keres a rendező értelemben”. Ebben az értelemben idézi Gertrude Stein megállapítását Hemingway-ről: „modernnek látszik, s mégis múzeum-szagot áraszt”. „Megállapításában – fűzi hozzá – mintha Cézanne híres jelszava visszhangozna. Az akaratlan párhuzam nem jogtalan: Hemingway is a cézanne-i típusú alkotók közé tartozik, akik a széthulló világban is a rend, a törvény tisztelői”. Ne firtassuk, csakugyan ide, csakugyan egészen ide tartozik-e Hemingway s még inkább Cézanne; most az a lényeges, ahogyan a korszerű akadémiizmus megtalálja saját párhuzamát a korszerű múzeumban; az, ahogyan a két Cézanne-hivatkozás közt Bodnár György meggyőzően igazolja a század számtalan képzőművészeti és irodalmi irányáról, a konstruktivizmustól kezdve egészen a modern dologi realizmusig – olyan lázadó óriásokat is besorolva, mint Picasso, Sartre vagy Bartók –, hogy alkotásaik mélyén a rend vagy legalábbis a rendszer iránti vágy rejlik, hogy a törvény keresése nyilvánul meg – ha mégoly elvontan vagy áttételesen is – bennük. Ezért kulcs-tanulmány a kötetben a Hemingway-ről szóló, mint ahogyan Sükösd Mihály hasonló kötetében is kulcspozíciót töltött be – úgylehet most látszik csak igazán, hogy miért – a Hemingway-esszé, kétségtelenül a legjobb két írás – s valószínűleg nemcsak magyar nyelven – Amerika híres modern klasszikusáról. S egyben magyarázat a hatvanas évek feltűnően erős honi Hemingway-kultuszára.

Ne higgyük, hogy egy elsősorban mégiscsak magyar irodalommal foglalkozó kritikus kötetéről szólva fölösleges kitérő ennyit írni Hemingway-tanulmányáról, hiszen például csak innét nézve érthetjük meg igazán Bodnár György mélységes – és értő! – affinitását, vonzódását Kodolányi iránt. Ebbe a törvénytisztelő Hemingway-be ugyanis nagyon sok minden belefér; egy csomó romantika, nyílt vagy közvetett társadalomkritika, rengeteg mítoszteremtés, nagy szenvedélyek, sőt – olykor – még egy kicsi töprengés is. A lényeg azonban mindezek felett a törvény. S Bodnár nagy Kodolányi-esszéje már nem is csak a törvénytisztelő, hanem egyenesen a törvénysóvárgó Kodolányi hiteles portréját vázolja; a természettudományos és a mitikus törvények rajongóját, a naturalizmus – késése ellenére is korszerű – vállálóját, a

naturalizmus gátlásainak föloldóját, a néprajz és a történelem faggatóját, aki ifjúkora Móriczot folytató realizmusától, ha törések és buktatók árán is, végül elérkezik, illetve visszaérkezik a teljes valóság összefoglaló ábrázolásához. Azaz Bodnár György nemcsak elemez és újraértékel, hanem értékeli is Kodolányit, s ez – 1961-ben! – fontos gyakorlati tett is volt a sokáig mellőzött író újraértékelésében. Bodnár – ha persze nem is abban az értelemben, mint az angol „gyakorlati kritika” művelői, akiket egyik esszéjében találóan bírál – ízig-vérig „gyakorlati kritikus”: kiválóan ért eszméi és elvei praktikus hasznosításához. Ez egyik fő erőssége. A másik az, hogy ha szükséges, hajlandó túllátni elvein. Maradjunk azonban egyelőre az ő oldalán, a törvénykeresőknél.

Mert a kötet kritikus-irodalomtudományi telitalálatai kétségek nélkül azok a tanulmányok, melyek róluk, a „törvénykeresőkről” szólnak. A Kodolányi-esszén kívül leginkább ilyenek az *Előszó az esszéíró nemzedék történetéhez*, az Illés Endréről írt két esszé, Rónay György klasszicista „egyensúlyának” méltatása, Sötér István újrealista klasszicizmusának „(ne álljunk meg a terminológia meghatározásánál, mert itt a testetöltött eszmény a fontos, nem pedig a megnevezése)”, – mély rokonszenvvel írt – ismertetése, a határozott kiállítás – 1958-ban! – Németh László „bartóki szintézis” gondolatának igazsága és hasznossága mellett, a bensőséges, valósággal „alkotáslélektani” elmélyüléssel megírt úttörő Révai-tanulmány (1959), a Kaffka Margit-portré az író „rész és egész” kapcsolatára reátaláló „újrealizmusának” elemzésével, a Nyugat sokféle századelői „igen”-ből és „nem”-ből komponálódó „várostisztelő” radikalizmusának ismertetése, *A Nyugat képe az orosz irodalomról*, *A Munkánélküliek és a konstruktivista eszmények*. De a Tersánszky-tanulmány is meggyőzően elemzi az általában holmi rakoncátlan garabonciásnak vélt íróban a – mondhatni – „negatív törvénytisztelő”: a rossz törvények szenvedélyes leleplezőjét, a fonák rend korholóját, aki azért „vidám”, mert ábrázolt világát egy tisztább élettáj felől láttatja.

A *Törvénykeresők* legjellegzetesebb írása azonban az egész kötetet összegző tanulmány Juhász Ferencről. Bodnár György a költő alkotástörténeti fejlődését elemezve mintegy a saját kritikus-irodalomelméleti eszményének kibontakozását és alakulását is explikálja; a korforduló (1946–1950) szülőtteinek viharos indulásától és az első – provizórikus – összegezés gondjaitól a látomásokban és elégedetlenségben fogant küzdelemig az életért, a rendért és költészetért, amely kínok árán, de szükségszerűen vezetett a „teljesség ostromához”. S túl az eszmény fejlődésével való azonosuláson, hőisével együtt vállalja-vallja Bodnár György a költészet – és végül is általában a művészet – céljának s értelmének meghatározását is: „Juhász nemcsak az új valóságrészletek kifejezéséért és nem is csupán egyensúly helyreállításáért küzdött... Célja és lírai mondanivalói között nem lát ellentétet, de azt vallja, hogy a lírai költőnek is »meg kell építenie a maga világegyetemét«. S tudja, hogy »egy halálíg épülő mű terhére kell hordoznia«, s hogy ehhez mindent fel kell használnia, amit a nyelv, a látomás, a látvány, a tudomány, a történelem, a mítosz, a természet nyújt, s amit már csak az ihlet képes felfogni. De mindebből rétegek és homályos foltok is születhetnek, Juhász pedig nem az összehordást, hanem az összefoglalást tartja céljának... Mint Ady és József Attila, amellet, hogy megtagadja a világ egy részét és amellet, hogy szűkebb világáról tudósít, a mindenség újraértelmezésében és újrafogalmazásában látja végső célját.” Ez az alkotó szinkretizmus, az ember és mindenség viszonyának boldog rendjén át kifejezett újrafogalmazása, ha kell akár a természettudomány szókinccsével s pontosság-igényével és mindig az anyanyelv végtelenbe vesző sejtelmes teljességével: ez a „törvénykeresés” tartalma – és eszménye – úgy, ahogyan egy „gazdag korszak” (ennek a gazdagságnak, a hatvanas évek irodalmi fontosságának határozott kimondása is Bodnár György érdeme) tapasztalatai alapján fölvázolható. A Juhász-esszé eszméi – a Hemingway-tanulmány általános érvelésével szemben – konkrét megvalósulási folyamatában határozzák meg a törvénykeresés lényegét. De vajon a mesterként vallott Halász Gábor, a *teljes* Halász Gábor eszméi is még ezek?

Bodnár György *A klasszicizmustól az újrealizmusig* cím alatt hitelesen és hihetően ábrázolja az egyik Halász Gábor útját vagy inkább Halász Gábor egyik útját. Csakhogy az ő útja nemcsak a klasszicizmustól az újrealizmusig vezetett. Járt ő legalább még egy, kevésbé látható és nehezebben járható úton is, nemcsak a törvénykeresőkén. Az a Halász Gábor ugyanis, aki utolsó, tragikusra forduló éveiben egyre szenvedélyesebben vallotta és sürgette az értelem keresését, aligha nevezhető törvénykeresőnek és semmiképpen sem törvénytisztelőnek. Nem mintha *Az értelem keresése* bármiképpen is ellentétet lenne a törvényekével, de a két út a valóság hatalmas és szerteágazó folyamának két partján kanyarog, s bár a folyót hidak ívelhetik át, egyszerre a két part bajosan járható. Szerencsés korokban persze haladhat a két út párhuzamosan; máskor azonban az értelem megtagadhat mindenféle rendet, végső és kétségbeesett határhelyzetekben – ügylehet épp a „Továbbjutni” érdekében – akár önmagát is, hogy sztoikus magányába visszahúzódo Bessenyeiként „magán szánakozva a világon nevetve, számlálja napjait”. Hisz az értelem, a ráció legnagyobb erőssége – definíciószerűen – a tagadás. Az „igen” és a „nem” dialektikájában törvény és értelem igencsak ellenkező oldalon állanak.

Az esszéíró nemzedék nagyjai – Halász Gábor, Németh László, Szerb Antal, Cs. Szabó László és a többiek, legfőképpen azonban Halász és Németh – bejárták mindkét partot; az egykori s a mai korszerű akadémia tudós kritikusai ellenben jobbadán a törvények felén maradtak. Bodnár György is; de ő át-átlát, illetve átkiált olykor a másik oldalra is. Prózaiban szólva: toleráns kritikus, aki észrevesz s értékelni tud saját irodalomelméleti rendszerébe nem (vagy csak több-kevesebb erőltetés árán) illő jelenségeket is. Érzékeli és vizsgálja a törvény dogmává fajulásának veszélyeit, s a kritikusok kedvenc „kizárási” módszere helyett inkább a „bővítést” igyekszik alkalmazni. „*Valamennyi* törvényt tiszteletben kell tartania a költőnek (és a kritikusnak), ha igazi megoldást akar” – áll Juhász Ferenc mellé 1956 elején a mindenáron „közérthetőséget” követelők ellenében. Kimondva-kimondatlanul a józsefattilai „bensőmből vezérel”-t fogadja el törvénye mértékéül. Az a ritka kritikus i gy ekezet él benne, hogy eszméinek s elveinek ne áldozzon föl tehetségeket s értékeket. Így vette idejekorán észre s hangsúlyozta például Csurka István, Ágh István, Galgóczi Erzsébet vagy Buda Ferenc kvalitásait, így hivatkozik ismételten Cs. Szabó Lászlóra, Szabó Zoltánra, így állott ki határozottan Hernádi Gyula mellett akkor, mikor (ma már József Attila-díjjal kitüntetett) ironkat kritikus kollégái javában marasztalgatták elefele. Bodnár György azonban a bölcs „aki nincs ellenünk, velünk van” elvet követte irodalom-politikájában, s végül is így és ezért válhatott egy gazdag korszak reprezentatív kritikusává. (*Szépirodalmi*, 1976.)

VONZÁSOK ÉS VISZONZÁSOK

Széljegyzetek Károlyi Amy fordításkötetéhez

Mind inkább elharapózó szokás, s nemcsak minálunk, hogy a kritikusok jelenségekre irányítsák figyelmüket szövegek helyett. Jakobson Baudelaire vers-elemzése óta jó okkal gyanítjuk, hogy egy mű vizsgálatához nemcsak irodalmi tájékozottság és érzékenység kell, hanem módszertani bátorság is. Nem vitás, húzószokunk tőle, hogy néhány oldalon tárgyaljunk életműveket. Unos-untalan helyszűkére hivatkozni, mindazonáltal hátsó gondolatokat sugall. Úgy tetszik, szemérmesen hallgatunk valamiről. A gyereket dadogón neven nevezve, talán arról, hogy megkopott az esszé eleganciája, mind inkább a stílusgyakorlat cifra köntösével takarózik. Mialatt a tudomány és a fordításelmélet épp olyan forradalmon megy át, mint a biokémia vagy a csillagászat.

Új módszerekre volna szükség, megbízható tudományos megközelítésre; mindenkét ez szorongat. Egyelőre azonban hézagos az eszköztárunk, hiányos a felkészültségünk. A bátortalanság tranzitjában vesztegelünk. Úticélunk a mindenség, túlsúlyos poggyásunk vulkánfiber.

•

Régen a kritikus nem restellte, ha lelkesedik. Dorongolt és felkent, gyomlált és hősöket avatott, végeérhetetlen felfedező útján ösvényeket tört az irodalmi élet vadonjában. Néha elragadták az indulatai, s nevetségessé vált, néha zászlót hajtott előtte az utókor, s azokkal együtt emlegette, akikért vérzett. Fegyvertársa volt a költőnek, még gyakrabban fegyverhordozója. Gazdájához képest bumfordi, hűségében rendíthetetlen.

Tudománnyal eljegyzett korunk nagyobb körütekintést, egzaktabb megközelítést kíván. Szép vers? Mi a mérce? Hol fordul át a tetszőleges egyetemesbe? Esztétikai értékeitelünk, saját kárunkon tanultuk meg, fogyasztékosak.

S hagyján még, ha eredeti műről van szó. A költészetnek legalább van kánonja – az örök rendbontás. Eltérni a szokványtól, sutba vágni a poros poéticát: a szabály kritikusra, költőre egyaránt kötelező. A műfordítás jóval ingoványosabb terep: egy idő óta még a nevét is hivalkodónak, hangzatosnak tartják. „A fordítókat – idézi Somlyó György magvas tanulmányában Goethét – buzgó kerítőknak kell tekintenünk, akik felmagasztalják előttünk egy félig lefátyolozott szépség bájait; s ezzel ellenállhatatlan vonzalmat keltenek bennünk az eredeti iránt.” Hozzáfűzi: „Az a fordítás, amely olvasóját teljesen kielégíti, s nem kelti ezt az ellenállhatatlan vonzalmat valami elérhetetlen iránt, az egyik legfőbb feladatáról mond le s legfőbb tartalmától fosztja meg önmagát.”

Tanács vagy követelmény? A magyar versfordítás hagyományaitól mindenestre eltérő esztétikára hivatkozik, amikor azt hirdeti: „a csúc a tökéletesség”. S korántsem bizonyos, hogy ami érvényes Németországban vagy Angliában, nálunk is az. Ciprust ültetni az Alföldön eleve meddő vállalkozás.

•

Károlyi Amy bizonyára tudatosan írta gyűjteményes kötete alá: versfordítások. Műfajt választott, módszer mellett szavazott, elhatárolta magát a műfordítás való-

ban kissé fellengzősen hangzó megjelölésétől. Szándék és megvalósulás azonban csak részben fedi – fedheti – egymást. A „Vonzások és viszonzások” harminc év fordítás válogatása, s a versfordítás-elmélet épp ezalatt változott meg radikálisan.

Különösképp – vagy szükségszerűen? – a felülvizsgálatban egyek vagyunk a legtöbb európai nemzettel. Minden áron törekedni kell-e Keats zeneiségét megőrizni franciául? kérdik az angolok. Igaz-e, hogy a francia „finomabb kifejezési eszköz az angolnál, de nem olyan szuggesztív, hiányzik belőle a titokzatosság”, s ezért – mint már Coleridge megállapította – „alkalmatlan a versfordításra”? Paul Selver „The Art of Translating Poetry” c. nemrég megjelent könyvében ellenérv gyanánt bemutat egy sereg tartalmilag és formailag egyaránt hű franciára fordított Milton-, Shelley- és Keats-költeményt.

Példái arról győznek meg, amit már rég tudunk. Hogy minden költemény organikus egész, s a vers egyszerre tartalom is, forma is. S ezt az egységet a próza fordítás, a tartalom elsődlegességét hangsúlyozva, épp úgy megcsonkítja, mint az erőszakos rímképzés.

*

Károlyi Amy a „Vonzások és viszonzások” hátsó borítóján így vall: „Kérem az olvasót, ne a teljesség igényével vegye kézbe ezt a gyűjteményt. Még egy le-
szűkített teljesség igényével sem, mely madárszemnyi metszetét adná a világlírá-
nak. Ez a kötet aránytalan. Ahogy az emberi vonzalmak is aránytalanok. Ezek a
költők időn és téren át szóltak hozzám, s én feleltem nekik a vonzalom jogán.”

Tiszta beszéd, fordítói ars poetica. Vállalja magát, tudja, hogy a költő szemé-
lyisége: program. S ebben olyan következetes, hogy van mersze keveset markolni,
sokat fogni. Nem antológiát, válogatott fordításokat közreadni. Ahonnét hiányzanak
a görögök, ahol mindössze két római vers szerepel, s ahol az olaszoknak, franciák-
nak, spanyoloknak, oroszoknak, cseheknek, románoknak „aránytalanul” kevés hely
jut.

Ötszázhatvan s egynehány oldalas kötetét két nagy tömb alkotja, az angol-
szász és a kínai líra. Közülük az angolszászoké kis híján kétszáznyolcvan oldal.
Hitvallás ez, az egyéni vonzalom diadala. Hisz Károlyi Amy, amikor német szakos
létére, angol s amerikai költőket részesít előnyben, belső sugallatra hallgat.

*

Azért lehet még más is e preferencia mögött.

Irodalmunk a felszabadulásig a francia és az angolszász szellemi élet vonzá-
sában élt. Igaz, a francia racionalizmus inkább hívekre, mint követőkre lelt, klasz-
szicista szigora, világosság-eszménye hűvösen csillogó minta maradt. Persze, ele-
ganciája is, feszessége is nyomot hagyott esszé-íróinkon, dikciója, sziporkázása leg-
java zsurnalisztáinkon. Molière-en kívül azonban a nagy francia klasszikusok sose
váltak nálunk igazán népszerűvé, s csenevész filozófiánk is Kantból meg Hegelből
merített, nem Descartes-ból.

Másfajta ízlés, másfajta hagyományok? A francia klasszicizmus késve érkezett
hozzánk, addigra már fogékonyabbak voltunk Shakespeare, a romantika iránt. S a
francia költészet is azután talált hazánkban szélesen gyűrűző visszhangra, miután
szakított a jőzanság pátozával. De még ez az érzelmeket előre megfontoltan össze-
kuszáló líra is átalakult a magyar nyelv talajába ültetve – elég összevetni az ere-
deti, s a Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc magyarította költeményeket.

Nyilván nem a fordítók tehetsége miatt. Nyelvünk romantikusabb a franciánál,
kevésbé egyértelmű, kevésbé fogalmi. A szép magyar versben mindig bujkál valami,
fátyolos, titokzatos. Asszociációi nem rövidre kötnek, távlatot nyitnak, metaforái
nem ágaskodnak ki, belesimulnak szövetébe. Nálunk – már Balassa óta – fontos-
sabb szerep jut a hangulati elemeknek, a változatos ritmusú zeneiségnek, a szavak
fényudvarának, a megfoghatatlannak. Nyelvünk, s ezen belül költői nyelvünk, szó-
állománya is a talányosságnak kedvez, barokkosan gazdag jelzőkben, proteuszi

módon változó igékben. Nincsenek neveink, s mondataink nem a főneveken nyugszanak. Igaz, erre nincs is szükség, a magyar nyelv nem a harmónia, a dinamika ígézetében él. Statikus vers? A francia Reverdyben megszülethetett effajta poetika-eszmény, magyar költőben soha. Márcsak azért sem, mert nálunk minden szabályos tagolás, minden dermedt simaság gyanús. Egyszerűnek lenni a magyar költészetben annyi, mint rafináltan bonyolultnak lenni. Aki nem ezt teszi, gügyög.

Mindebben inkább hasonlítunk az angolszász lírára, mint a latinra. S ezért a német és angol versfordítói hagyomány is közelebb áll hozzánk a franciánál. Károlyi Amy ezért is érezhette rokonabbnak az angolszász költőket.

*

Először, nemsokkal a háború után, Walt Whitmant fordított, s választása, költői pályája ismeretében, eléggé különös. Bár aki ismeri első kötetét, mégse nagyon csodálkozik: a „Szegezzetek a földhöz, csillagok!” már címében is Whitman hatásától vall. Károlyi Amy azonban csupán a versépítés kötetlenségét alakította saját egyéniségére. Alkata álmódzóbb lévén, megszelídítette a villámlo szenvedélyeket, valóban fűszálakról irt, meg rezedákról, meg dércsipte berkenyéről. Whitman-fordításai is bensőségesek az eredeténél. Nem, mintha hűtlen lett volna Whitman szövegeihez. Összehasonlítva korabeli más fordításokkal, szembeszökő, menynyire került a finomkodó fordulatokat, a kényeskedő átminősítéseket. Nála a „handkerchief of the Lord” „az Úrnak zsebkendője”, nempedig „keszkenője”, s a „babe” „csecsemő”, nem „kisdéd”. S persze, nemcsak a szándékosan hétköznapi nyelvhez ragaszkodott, hanem ahhoz is, amitől Whitman: Whitman; a darabosság és emelkedettség egymást támogató kettősségéhez.

Fordításai közt számos telitalálat van. „Ki törődik a csodákkal? / Mi engem illet, mást sem ismerek” fordítja Whitman „Why, who makes much of a miracle? / As to me I know nothing else but miracles” megfelelőjeként, ráérezve az angol „as to me” keresetlenségére és intimségére. Vagy: „Fodrozó fű, gyengéden lépek rád majd. / Lehet, hogy ifjak mellkasától izzadsz” magyarítja az „Ének önmagáról” hatodik darabját, visszaadja azt a hangulati disszonanciát, amit a fodrozó fű s a gyöngéd léptek érzelmes képe, és az arra csattanó második sor látomása kelt. De ugyanilyen kitűnő megoldásai vannak valahányszor Whitman természet-közelségét, tárgyak iránti szeretetét, életkedvét tolmácsolja. Bár ilyenkor néha tompít, visszafogja az eredeti lendületét, sorokat rövidít. „Látom a földnek csatatereit – fű nő rajtuk és búza és virágok; / Ő és új felfedező utak lábnyomait látom”, írja az angol „I see the battle-fields of the earth, grass grows upon them and blossoms and corn / I see the tracks of ancient and modern expeditions” helyett. S itt nemcsak a versfűzér öt darabján végigvonuló „I see” nyomatékosító sorkezdetét hagyja el, de egyetlen részt kiszakítva, megváltoztatja az eredeti világot-leltározó, hatalmas ívét is.

Egyáltalán a Whitman-fordítások számos telitalálatuk ellenére, magukon hordják a mesterséggel barátkozás jegyeit. Mintha Károlyi Amy elsősorban arra törekedett volna, hogy szép magyar verset adjon át olvasóinak, nemegyszer lefaragta az eredeti göcsörtjeit, szinonimákkal helyettesítette a gyakori ismétléseket, színezebb, pasztelesebb reprodukciókat készített. Azért-e, mert Whitman féktelen áradása idegen maradt számára? Bizonyos, hogy a költőnő következő korszakában, amikor a műgond, a csiszolt forma toltul érdeklődése előterébe, másféle örök barátok és barátok felé fordult. S jóllehet Whitman hatása olyan mély nyomot hagyott benne, hogy „Összegyűjtött versei”-ről szólva, még huszonöt év múlva is azt vallotta: „nincs hatalmasabb a földön, mint a fűszál... Hatalmasabb a katedrálisoknál, le kell térdepelni előtte”, fordítói tehetsége meghittebb tájakra vezérelte.

Károlyi Amy ekkor találkozott a 17. századi angol barokk lírával.

*

Ez a még század elején mesterkéltnek mondott, lebecsült költészet Eliot 1923-ban John Donne-ról közzétett tanulmánya óta egyre több hívet szerez. Méltán. Ízig-vérig modern líra ez, intellektuális és érzéki, szenvedélyes és keresett, realista és metafizikus. Formailag megújítja a petrarcai szonettet, meglepő fordulatokkal, gazdag ritmusokkal, szokatlan metaforákkal dúsitja a conceit-té angolosított conceitöt. Tartalmát tekintve is párját ritkítja e korban. Az egységesített érzékenység („unified sensibility”) jegyében a szerelem alkímiáját kutatja, a lélek ambivalenciáját, a test ördögeit és angyalait, az értelem barátkozását, s a zsigerek lázadását a halállal szemben. Nem véletlen hát, hogy mindez vonzotta a meditációra hajlamos, szigorúbb – és légiesebb – forma iránt fogékony Károlyi Amyt. Hisz ez a fajta bravúros megoldásokra serkentő, roppant bonyolult líra a fordítók magaskiskolája, ritka jó lehetőség, hogy mindazok, akik életüket a költészetre tették fel, leltárba vegyék tulajdon eszköztárukat, próbára tegyék stíláris hajlékonyságukat.

A „Vonzások és viszonzások” nyolc metafizikus költőt közöl, köztük hat John Donne- és három George Herbert-verset. Már első olvasat után világos: új szakasz ez, Károlyi Amy fordítói pályája tágasabb lett, hangja erőteljesebb. Adaptáció – adaptáció; néha egy betű sem választja el a kettőt. S aki saját verseiben arról szolt, hogy „mint frissen vágott seb, úgy fájsz nekem” meg arról, hogy „A végzet fehér villámfényt / tapinthatod mint késnyelet” nyilván közel érezte magához az angol metafizikusok meghökkentő képeit, szintetizáló törekvését. S valóban, Károlyi Amy angol barokk költő-fordításai, akárcsak ez idő tájt írt saját versei, ugyanúgy a képi meglepetést ünneplik, ugyanazt a stíláris eszményt követik.

Számos szép megoldása közül is kiemelkedik Donne két „Szent szonett”-je és híres „Búcsúzás megtöltve bánatot” című költeménye. Nem, mintha a „Láz” vagy Herbert „Jordan I.” és „Jordan II.”-je nem adná vissza az eredeti hangulatát, filológiai lényegét. De itt, bár forma formát követ, s ugyanolyan leleményes szöveg-elrendezések találhatók, mint az angolban, akadnak még töltelékszavak, kényszer-rímek, erőltető elhagyások is (pl.: „De ha te indulsz búcsúzn” „But when thou from this world wilt goe” helyett; „Elmem burjánzott és növekedett” „My thoughts began to burnish, sprout and swell” magyarításaként). A három Donne-versben azonban szinte maradéktalanul sikerült a kör négyszögesítése. Elsőrangú versfordítói teljesítmény ez, a lehető legkisebb költői információ-veszteséggel kódolja újra az eredetit:

Ezért két lelkünk egy marad

Ha mennem is kell, egybe-van,

Tágul inkább, de nem szakad,
Mint légiessé vert arany.

Két lelkünk csakis úgy lehet,

Ahogy körzön kettős a szár
Tied a pontba rögzített,

Mégis mozog, ha párja jár.

S ámbár e szár közepén ül
Mégis ha párja útra kél,

Hajlik felé, utána dül,
Feláll, mikor az visszatér.

Our two soules therefore,
which are one

Though I must goe, endure
not yet

A breach, but an expansion,
Like gold to avery thinnesse
beate.

If they be two, they are two
so

As stiffe twin compass are two,
They soule the fixt foot, makes
no show

To move, but doth, if the other
doe.

And though it in the center sit,
Yetwhen the other far doth
rome,

It leanes, and hearnes after it,
And grows erect, as that comes
home.

*

Az idézett három szakasz nemcsak Károlyi Amy saját útjáról tájékoztat, a fordítás-elmélet legújabb változásait is szemlélteti. Nem, mintha Kosztolányi „szép magyar vers”, Tóth Árpád „filológiai hűség” vagy Szabó Lőrinc „fogalmi lényeg” iránti igényét valamennyi mai fordító elutasítaná. Babits „stiltanulmány”-eszménye meg éppenséggel nem kisebb költőben talált követőre, mint Weöresben; másképp aligha lehet azt a kijelentését értelmezni, mely szerint: „...azok a költők vonzanak, akik valami mást adnak, más világot és nem az én világomat, akik távol állnak tőlem”. De Weöres virtuóz alkatából adódó állásfoglalása nem szolgálhat általános útmutatásként. S amint a „Vonzások és viszonzások” üdvözlétéből láttuk, a legkevésbé se Károlyi Amy számára. Az ő versfordítói törekvéseit a „zenei átirat” analógiája serkenti, a struktúra és tónus megőrzése, a rokonlelkekkel azonosulás vágya.

Szándékát azonban a Kosztolányi támasztotta szép magyar vers iránti igény is átszínezi. Károlyi Amy ugyanis nem elégszik meg az eredeti újrahangszereléssel, ha választania kell az idegenszerű, olykor riasztó nyelvi fordulatok és a magyar verstan tagolóbb törvényei közt, leginkább az első rovására választ. Így aztán a még oly kitűnően tolmácsolt Donne-versben is, lineárisabb a szöfűzés, elsikkad néhány enjambement, gyakoribb a sorvégnél megtorpanó gondolat. Ami veszteséggel is, haszonnal is jár. Mert bár az angol szöveg keresettsége, furcsa szókapcsolásai megóvatnak („szféra-reszketés”, „sóhaj-fergeteg”, „egybe-van”), az olvasót mégse kísérti az összehasonlítás makacs ördöge, a magyar vers gyökeret ereszt új nyelvi talajában.

Mindez azonban főként a költőnő munkamódszerére, egy-két műhelytitkára derít fényt. S persze, az eredményre. De Károlyi Amy ekkortájt készült átiratai egyébről is vallanak. Arról, hogy nem riadt vissza a teljességtől, s azt is céljának tekintette, hogy fordításai vetélkedjenek az ős-költeménnyel.

*

Vetélkedni, lélektani közhely, azzal lehet, akit az ember nagyra becsül. Akit példaképének tart: ha követem, túlszárnyalhatom. Korántsem elbizakodottság ez, mégcsak becsvágyon megemelt célképzet sem; mindennapi tapasztalat. Homérosz is elbóbiskol egy kicsit, fűzhetném hozzá magyarázatképp, utalva a legnagyobb költői opuszok egyenletlenségére. S a versfordító, a hű barát, engesztelhetetlen kaján is, nyomoz, átvilágít, szétszed és összerak, irigykedik és kárörvend, valahányszor példaképe gyenge pontjára tapint. De ez is természetes. Nyílt versenyre csak akkor kerülhet sor, ha a fordító felkészültsége alázatával viaskodik. S ha a választott költő ugyancsak engedetlenségre bűjt fel. Azzal is, hogy nagyszerű művész, s azzal is, hogy gyakran elszunyókál.

Károlyi Amy keresve se találhatott volna avatottabb bujtogatót Emily Dickinsonnál (1830–1886).

Ez az új-angliai, puritán családból származó, szerelem után sóvárgó magányos vénlány jelenségként is párját ritkítja a világirodalomban: zseniális dilettáns. Aki egyetlen félszeg kísérlet után, nem is próbált többé megjelenni. Csak írt, írt, szünet nélkül, sebzett lélekkel, megszállottan – csupán 1864-ben kis híján kétszáz verset. Csupa rögtönzést, melegében papírra vetett elmefuttatást, fohászt és vallomást, befejezett vázlatot, egészzé kerekedett töredéket. Általában négy- és nyolcsorosokat, elvétele hosszabb költeményt, mitsem törődve a mondattan szabályaival meg az interpunkcióval, családias meg fennkölt kifejezéseket önkényesen keverve, de a kétségbeesés és áhitat napjainkig egyedülálló, spontán lírájával.

A „Vonzások és viszonzások” százhat (!) verset közöl tőle.

*

E fordítások a kötet legérettebb darabjai. Épp olyan sűrűek és cicomátlanok, sejtelmesek és tiszták, mint az eredeti költemények. Se keresettség, se rafinéria, a versek attól megdöbbenők, hogy a lényegre törnek. Mindenütt ott a természet. Nem háttérként, mégcsak nem is keretként; az átélt egység szent ferenci élménye gyanánt. Itt minden pezseg, hemzseg, mozog. A szellő seprővel sepregeti a dombokat, „jégcsapok kúsznak sarki üregből”, a hó „tüllel párnázott titok”, a vulkánnak „szegfűszín szándékai” vannak, az „ijedt fű számára jel” a lemenő nap árnyéka, s a haldokló hallja, hogy a szobában „légy donog”. S e panteista összhang ellentpontjaként: állandó hiányérzet, magány, kietlen „belső tér”, ahonnét megváltás kilépni, mivel – legalábbis képzeletben – ugyanolyan egyszerű átmenni Elysiumba, akár a szomszéd szobába, elkáprázni „a nagy fény”-től, amely mindent „kurzívra vált”, s meghonosodni a kisvárosra emlékeztető égben, ahol hely a padló, „lepke a nép”, s „a rangok: pihék”.

Kell-e pedánsan bizonyítani? Aki maga azt írta, hogy „Felhőért eped a felnőte-len”, csakis édes nővérenek tekinthette Emily Dickinsont. Annyira, hogy fordításait olvasva, nemegyszer összemosódnak a két költő személyiség-határai.

Van két Lehet,
Aztán egy Kell,
Azután egy Fogok,
Mily végtelen megalkuvás,
Mi jelzi Akarok!

There are two Mays
And then a Must
And after that a Shall.
How infinite the compromise
That indicates I will!

Csorbitatlan költői tükörkép ez a magyar szöveg. Itt is, ott is ugyanaz a könnyed, dalszerű forma szuggerál súlyos gondolatokat, mindkét változat fürgén, ige-sorvégekkel halad a negyedik sorig, ahol ellankad, megdöccen, hogy az utolsóban, első személyre váltva, önvizsgálódón, döbbenetsen rá az emberi gyarlóságra. S mindkét nyelvi verzióban ugyanazok a zenei hatások, az első két sorban lágy moll-hangzatok – az angolban ismétlődő orrhangok, a magyarban labiálisok –, a harmadikban, a fordulat előkészítéseként egy-egy kemény, zöngétlen f, s végül, a megnyújtott negyedik sor után, a feloldatlanság és vívódás érzékeltetésére, fáradt asszonánc, dacos felkiáltójel.

De ez csak egy a „tükörkép-megoldások” közül. Minta, ha úgy tetszik, modell. Tanúsítvány arról, hogy Károlyi Amy igyekezett mind a tónushoz, mind a szavakhoz hű maradni, s a fogalmi árnyalatokat megóva, érzékletesen tolmácsolni Dickinson szerelmi költészetének önmardosó őszinteségét (249., 341., 536., 561.), istenes verseinek közvetlen hangját (85., 374., 623.) és gondolati lírájának merész áttételeit (98., 108., 115., 301., 764., 1605.).

*

Csak hogy a tükörkép volna-e a fordító legszebb jutalma? Arra kell-e törekednie, hogy jobbágyi alázattal alárendelje magát? Hogy soha – még ha csorbára bukkan is – ne foncsorozza újjá az eredetit? Fogas kérdés, inkább elméleti, mint gyakorlati. Persze, kétségbe vonni Max Nordau több, mint hatvan éve, a „Pester Lloyd”-ban (!) kifejtett véleményét, még ma is kockázatos. „Nagy költők esetében – írta Nordau – fennforog az a veszély, hogy tárgyukat olyan erővel ölelik át, hogy miként Jupiter szerelme, megsemmisítik Személét.” Elmés okfejtés, de túlonúl elvont. Hisz Goethe Byron-fordításai? Stephan George Shakespeare-szonettjei? Vagy hazai tájon maradvá, Petőfi Béranger-átköltései? Nyilvánvaló, elsőrendű követelmény, hogy a költő-fordító egy húron pendüljön az eredetivel, de arra kötelezni, hogy szánt-szándékkal tehetősége alatt teljesítsen, dogmatikus imperatívusz. A valóságban ugyanis – és Károlyi Amy Dickinson-fordításai is ezt tanúsítják – az újjáalkotott vers hol egyenrangú, hol halványabb, hol pedig fényesebb az „ős-költemény”-nél.

Nem valami állandó, egyenletes szintről van tehát szó. Inkább pillanatnyi ihletről, elszalasztott vagy kegyelmes találkozásról. S bizonyára nyelvi érzékenységről is.

Számomra ugyanis az 1571. háromsorosa nemcsak az angol vers megfelelője: „Mily lassú szél, / Mily lassú víz, / Mily késve tollaik!”¹ – hanem a magyar líra gyöngyszeme. S ugyanígy nem egyszerűen jó kópiának, többnek érzem az olyan sorokat, mint: „A szorongásnak tolla nincs / Hogy szálljon, túl nehéz”² vagy az olyan szakaszt, mint: „Tiéd a csöndes éj, / Tiéd biztos karám, / Túl közel, hogy keresselek, / Túl jó, hogy mondanám.”³ Ezek a fordítások szerves részei, kiemelkedő darabjai Károlyi Amy költészetének is.

De mert ugyanaz a téma két változatban szólal meg, s a szavaknak nyelvenként más-más hangulati, zenei súlyuk van, nem valamennyi találkozás ilyen jól sikerült. S bár Károlyi Amy iparkodik mind az angol vers szófűzéséhez, mind képi gazdagságához következetesen hű maradni, akadnak sutább sorai, fakóbb megoldásai is. (Pl.: „A lélek saját társat választ, / S ajtót betesz. / Öneki már a majoritás / Kívül reked” az eredeti „The Soul selects her own Society – / Then – shuts the Door – / To her divine Majority – / Present no more –” helyett; ahol a divine elhagyása s a szaggatott átmenet egybemosása a vers drámaiságát gyengíti. Vagy: Ami Károlyi Amynál „A rénszarvasok ideje / Sarkcsillag játszi rezgés”, Dickinsonnál: „These are the days that Reindeer love / And pranks the Northern star”. Itt a rezgés erőltetett szóképzése is zavaró, s az angol szöveg pontossága, tárgyszerűsége is elsikkad, hisz Dickinson nem elvontan a rénszarvasok idejéről, hanem a rénszarvas-bögésről beszél.)

Általában a magyar verzió szelidebb, álmodozóbb és szemérmesebb (ő: he vagy she?), selyemlétrát feszít ki az eredeti szakadécai fölött, lehalkítja a tragikus siko-lyokat, kiiktatja a lüktető gondolatjeleket, mozaikba illeszti a töredékes elemeket. Dickinsonnál az is szívbemarkoló, hogy az olvasó tetten éri az élményt, szerzőtárs-ként részt vesz a költemények keletkezésében. Károlyi Amy fordításai művesen megmunkált kész versek. Károlyi Amy versek. Csak gyakran nagyon hasonlítanak az eredetire.

*

Noha a „Vonzások és viszonzások” nem törekszik teljességre, kis hiján százötven költőt közöl. Angolokat, izlandiakat, osztrákokat, ukránokat, svédeket, grúzokat, románokat, kínaiakat, perzsákat, kubaiakat, finneket, oroszokat, bolgárokat stb. Nyelvi korlátok? A kritikus nem takarózhat inkompetenciával, hisz Károlyi Amy se jártas mindazokban a nyelvekben, amikből fordít. Mentegetőzni azonban felesleges. S nem azért, mert egy olyan kötet, amely bátran hirdeti, hogy vállalja vonzalmait, nem tagadhatja meg az aránytalanságot a neki szánt széljegyzetektől sem, hanem mert a Whitman-, Donne- és Dickinson-fordítások nem önkényesen kiragadott szemléltető példák. Károlyi Amy fordítói munkásságának menetrendjét, három legfontosabb állomását jelzik.

¹ How slow the Wind – / how slow the sea – how late their Feathers be!

² 'Tis Auguish not a Father hath / Or too much weight to fly.

³ Thine is the stillest night / Thine the seurest Fold / Too near Thou art for seeking Thee / To tender, to be told.

ELMÉLKEDÉS A KENGURUSÁGRÓL

Bertha Bulcsu: A kenguru

Minden jó könyv olvasását avval a (mesterségemhez szükséges) önbizalommal és lelkesültséggel fejezem be, hogy: ilyet én is rittyentek! – ám ha papír után nyúlok, már el is illant a vállalkozó kedvem. És mert minden író így van evvel, a megkísértő megkívánás és a villámgyors lemondás önvédelmi dialektikája a papi pályához teszi hasonlatossá a miénket.

A *kenguru*-t azonban egy pillanatra se kívántam el Bertha Bulcsutól. Pedig jó könyv. Tejóisten – gondoltam –, hát akkor mi a baj? Bennem van a baj. Mint amikor az ember szervezete először nem kíván meg bizonyos fajta ételt. Ez a korrál jár.

A könyv témájáról van szó. Azokról a manapság fogcsikorgató szeretettel emlegetett „mai fiatalokról”.

Nem kívánok lélektani fejtegetésekbe bonyolódni, ösidők óta ismert népi játék az *apa-fiú komplexus*. Igaz ugyan, hogy mi se voltunk teljesen szinkronban apáinkkal, akik nem lelkesedtek az intőinkért, lejampízták gúnyáinkat, s kölcsönösen egymást tartottuk reakciónak, forrófejűnek, kétkulacsosnak – de mindez menet közben történt, sőt, futás közben, közösen pucoltunk-lapultunk, mert nyomunkban és nyakunkban a történelem, a hátunkba lihegett, a lábikráinkba rúgott, belénk lőtt, visszalóttunk, előrenyomultunk, visszavonultunk, így telt el röpke három-négy évtized, s amikor végre nyugvópontra jutottunk és kiziháltuk magunkat, kis idő múlva fiatalokat vettünk észre, hosszú hajjal, farmerban, akikkel nehéz szót érteni, mert állandóan beat zene bömböl körülöttük, egyszóval apák lettünk, a fiaink pedig... Mi ez a vörös kód a szemem előtt?!

Nem tudom, Bertha Bulcsu hogyan csinálta, hogy úgy tudott róluk írni mintha közülük való lenne. Én bele tudnám képzelni magam egy vérfertőző aggszűz, egy beduin sibajnok vagy egy világkörüli útra induló embrió lelkivilágába, de egy mai húszévesébe – sajna, soha. A megértés paradoxona: bizonyos távolság kell ahhoz, hogy valakihez közelkerüljünk. Ezért fenekednek egymásra az egymást követő nemzedékek.

És ha meggondolom, ez még mindig csak a kérdés „örök emberi” oldala. Mi van még? Ami világproblémává teszi az ügyet?

Például az akceleráció, az értelmi-érzelmi kiteljesedést megelőző biológiai fejlettség.

Például az immobilizáló társadalmakban a fiatalok feszengő perspektívatlansága; amit tetéz, hogy az életkor hirtelen megnyúlt, s nemzedékek torlódnak egymásra.

A tömegkommunikáció is túl hamar és túl sok mindenről tájékoztatja a fiatalt, amit megemészteni nem tud – már kamaszként koravén felnőtté válik, hiszen „mindent tud a világról”, s ugyanakkor irreális igényekkel lép fel.

A manipuláció különböző formái pedig cinikussá teszik. Mindenféle politikát, ideológiát egy kalap alá vesz, és nem hisz bennük, mert az nem az ő ügye.

Soroljam tovább? Az iparosodás, az urbanizáció gondjait, a technikai fejlődés okozta elszakadást a természettől, a földgömb összezsugorodását, az atom-egyensúly létrehozta három évtizedes se béke – se háború bizonytalan bizonyosságát, a

túlnépesedést, a világgazdaság fenyegető válságait, életformák összeomlását, ideológiák megpróbáltatásait, etikai kategóriák elértéktelenedését...?

Nehéz okosnak lenni. Embernek lenni. Fiatalnak.

Bertha Bulcsu mindezt tudva vállalkozik a felderítésre, a közvetítésre, hogy *innen oda* megy, azonosul velük; és a fantasztikus expedíció nagy felfedezése: a fiatalok, lényegében ugyanolyanok mint mi. Mármint erőnyeikben. Valamint hi-báikban.

Az apák nevében köszönöm, hogy megnyugtattott.

*

És mégis nyugtalan vagyok.

Mert az, ugye, tény, hogy a fiatalok, fiaink egyetlen nagy nyájba bújnak össze, látszólag valamiféle érzelmi világközösség fűzi őket egybe, amit szóval nem, csak zenével tudnak kifejezni (ez az „eszperantójuk”) – az apák nemzedéke pedig értetlen, irigy, sajnálkozó és ingerült elképdéssel figyeli őket, kívülürekedve kö-reiken.

Mégse vagyunk egyformák? Vagy ők nem akarnak hozzánk hasonlítani? Talán nagy ravaszul – mint a gyerek, aki ha becsukja a szemét, azt hiszi, hogy őt nem látják – megpróbálnak úgy tenni, mint akiknek semmi közük a világ túl zűrös ügyeihez?

Kérdéseinkkel fordulunk Bertha Bulcsuhoz, de ne várjunk teoretikus választ, hiszen regényt írt.

Az mindenesetre jelképes, hogy hősének nincsenek szülei. Egyszál maga áll a világban. Ez mintha a fiatalok különállását szimbolizálná.

És az állandó rohángálás. Ez a nyugtalan mehetnék. Ami értelmetlen és céltalan, mert: „Varjú István nem szeretett megérkezni. A megérkezés mindig lehangolta. Úgy érezte, hogy valami véget ért, és az élet folytathatatlan. Utazni szeretett, rohanni az utakon, menni, örökké menni, egyik helyről a másikra.” Igen, ha megállna, valamivel szembe kellene néznie. Önmagával. A világgal. Az étellel.

Ráadásul a zene. Ami mindig bömből körülötte, magnóból, rádióból, zenegépből. Micsoda hangos könyv! Földugóval kell olvasni. Hiszen szuggesztíven zeng, lüktet, tombol oldalain a beat. Nem volt még vallás a világtörténelemben, ami így átítatta volna híveit, s betöltötte minden percüket, rezdülésüket, mint a fiatalokét a zene. Pontosabban: az alig elviselhető zaj határán örvongó beat. Hogy gondolni se tudjanak semmire...

Ilyen Varjú István, egy a többiek közül, akit a fiatalok épp azért tartanak jó fejnek, mert nem különbözik tőlük. A farmer, a szabvány szöveg, a zene mánia: mind-mind egyenruha.

És mégse ilyen Varjú István. Ezt mondja Bertha Bulcsu, de ezt állítja maga a regényhős is, döbrent csodálkozással. Az egyenruha alatt, az egyenmagatartások mögött egy igazi egyéniség rejtőzik egy ember – vagyis egy kenguru. (Mert a fiatalok normái szerint kenguru az, aki eltér szabványaitól.)

A történet elején, amikor egy futó kaland helyett a kötelességet választja, Varjú ijedten észleli, hogy ő nem „jó fej”, hanem kengurú. Ez ellen harcol végig a regényben, amíg meg nem érzi, hogy a kenguruság azt jelenti: ő már nem csupán fiatal, hanem – ember. Akinek saját célja van, saját élete, érzelmi kötöttsége. Kiszakad a fiatalság lebegéséből. Az örök jelenidő hirtelen múlttá változik, és körvonalakat ölt előtte (ami eddig elképzelhetetlen volt) a jövő.

A *kenguru* a felnőtté válás regénye.

Vagyis a regényirodalom nagy-nagy, örök témájának mai változata. Az „elvesztett illúziók” új megfogalmazása.

Mit mond neki atyai barátja?

„– Ez a ti bajotok, Varjú. Képzeltőtök. Nem ismeritek az életet.”

Kesernyés megállapítás. Mert képzelődni könnyű, képzelődni jó. Az élet pedig

a munkát jelenti, a kötelességet, a családot. A felelőségek vállalását. Ahogy Varjú István is Zsozsót választja, a felcsinált szeretőt, és életcélnak hogy vasbeton elemeket fuvarozó sofőr helyett külföldet járó kamionos legyen.

Az ifjúság megfoghatatlan illúzióit veszti el, és helyette hétköznapi, reális életcélt kap.

Mert így élünk mi, „kenguruk”. Üdvözlöm Varjút az *apák* között.

*

Mi történik egy nemzedékkel, amelyikkel nem történik semmi se? Evvel a zsidbasztó kérdéssel kellett Bertha Bulcsunak szembenéznie. Kitalálhatott volna valami sztorit. A nehezebbet választotta, a realizmus igazságát: minden embernek története van, s ami vele történik, az számára fontos, izgalmas, nagy jelentőségű. Azonosulni tudott Varjúval, ez a könyv titka. Minden jó regény titka. És mi olvasók hiszünk az írónak, hogy érdemes volt megismerkednünk a hőssel.

Bertha Bulcsu írásainak mindig „levegője” van. Néha szuggesztív légköre (legjobb novelláira, Balaton szociográfiájára gondolok). Nemzedékünkben talán nála találni a legjobb ízeket.

Pedig évtizedek óta a regény riport és esszé, dokumentum és vitairat, szociológiai felmérés és elvont elmélkedés próbál lenni. Kivesznek a jóizek. Kopárabb, lepusztultabb lett a regény. A leírások, lírai szépségek, hangulatteremtő és tájakat felidéző „irodalmi szövegek” eltűnésének vagyunk tanúi. Jól van ez így? Nem tudom. Korjelenség.

Bertha Bulcsu üdítő kivétel, őt még élvezni lehet, belefeledkezni történeteibe. Például a bajai Szatnik modern balladájába, amit ködből és misztikumból, az asszonyi ragaszkodás és a háború kegyetlen realizmusából szőtt a regény oldalain. De egy közönségesen hétköznapi autóbaleset is rejtélyes és exotikus színekkel kezd lobogni, ha Bertha Bulcsu írja le, mert a Corollá-ban persze hogy egy maláj lány ült! Csodautó, meselány és – zürichi üzletember. Hogy azért el ne röppenjünk a földről, napjaink realitásától.

A Kenguru-ban minden az érzéki öröm, az ősi, elemi érzelmi boldogság szintjén jelenik meg. Az autó szelet csapó száguldása, a motor mormoló erőfitogtatása, a megállás utáni kikecmergés zsidbasztó fáradtsága, mind, mind hétköznapi gépesített öröm. Amit alig szoktunk észrevenni. És persze, hogy egyszerű egy lányról ábrándozni, kemény és lesült barna combjáról, mohó szájáról. Sőt, az ízeknek is ízük, jó ízük van: le-leütnek két tojást, kihozzák a gőzölgő halászlét, és zubogni kezd egy pohárban a fehér hab alatt sárgálló sör – összefut az olvasó szájában a nyál. Milyen egyszerű ez! És milyen nehéz így megírni.

A világ áttetsző tisztán ragyog ebben a regényben, mert hiába ravasz és bonyolult és kegyetlen a nyavalyás, írni róla ilyen világos tisztasággal is lehet.

Ha az ember tudja a titkot.

„A mezők délről fehérlettek, a holtágak vize vékonyan befagyott. Az ártéri fák kis jéggalért viseltek. Olyanok voltak, mint hajdan a spanyol grandok. Csak szebbek, mert nem grandok voltak, hanem fák.”

Erről van szó. A természetes szépségről.

A fiatalság, az élet szépségéről.

Erről beszél A *kenguru*.

JÓZSEF ATTILA ÖRÖKSÉGE

A Magyar Írók Szövetségének „Fiatal Írók József Attila Köre” 1974 januárjában kétnapos ülészakot tartott; ennek a szimpozionnak előadásait és jelentősebb hozzászólásait tartalmazza az „Irodalmi Múzeum” című kiadványsorozat e kötete, amelyet *Angyal János* szerkesztett. Az ülészakon irodalomtörténészek (Szabolcsi Miklós, Németh G. Béla, Koczás Sándor, Tamás Attila, Gyertyán Ervin stb.), kritikusok (Alföldy Jenő, Oláh János), prózaírók (Kurucz Gyula, Ördög Szilveszter) és – legnagyobb számban – költők (Juhász Ferenc, Fodor András, Mezey Katalin, Szentmihályi Szabó Péter, Apáti Miklós stb.) vettek részt. Az eszmecserén jelen volt a költő nővére: József Etelka és a hű barát: Cserépfalvi Imre, a két világháború közötti baloldali könyvkiadó is.

Az elhangzott referátumok és spontán felszólalások nagyjából két csoportra oszthatók... Fábri Péter, Oláh János, Kurucz Gyula, Balogh László és mások az irodalomtörténeti és esztétikai vizsgálódás eszközeivel igyekeztek megvilágítani József Attila költői világát, elődeihez való viszonyát, szemléletének alakulását, tisztulását és kiteljesedését, versépítését és formarendszerét, életművének a magyar líra történetében elfoglalt kivételes fontosságú helyét. A szimpozion tudományos jellegű előadásai közül kiemelkedett *Fábri Péteré*, aki a költő egy mindössze négysoros töredékét („Én ámulok, hogy elmúlok...”) helyezte a műelemzés reflektorfényébe, továbbá *Kurucz Gyuláé*, aki az „Eszmélet”-ről, e „sokat boncolt, sokat faggatott, de teljességében talán soha meg nem fogott, mert talán meg nem fogható vers”-ről mondott sok újat, és *Sumonyi Zoltáné*, aki meggyőzően fejtegette és bizonyította a költő egzaktan logikai gondolkodásának, törvénykeresésének, tudatosságának, ráció-központúságának és a József Attila-i líra ösztönösségének, játékosságának, szubjektív asszociációinak, sejtelmes- emocionális tartományainak egymást kiegészítő és egymást erősítő voltát... Ezeknek az előadásoknak számos megállapítását, gondolatát – úgy véljük – nem hagyhatja figyelmen kívül a jövőbeni József Attila-kutatás.

A felszólalók másik tábora – a fiatalabb

generációhoz tartozó költők (Sumonyi Zoltán, Győri László, Nyilasy Balázs stb.) – arról vallottak, hogy ki nekik József Attila, milyen József Attila-kép él bennük, mennyiben tűnik folytathatónak számukra a József Attila-i hagyomány, vagyis: a 60-as, 70-es évek magyar költői mily mértékben és milyen tekintetben folyamodhatnak – mint forráshoz – József Attila oeuvre-jéhez, költői attitűdjéhez, poétikai vívmányaihoz... Sok szó esett természetesen József Attila elkötelezettségéről (Győri László), humanizmusa és forradalmisága összhangjáról (Rózsa Endre), kora hamis tudata fölé emelkedéséről (Péntek Imre), a második világháború utáni lírára: Pilinszkyre, a korán meghalt Imre Farkasra, Juhász Ferencre, Nagy Lászlóra és másokra gyakorolt hatásáról (Mezey Katalin). Egyik-másik kérdésben felszínre kerültek nézetkülönbségek is... Sumonyi Zoltán véleménye szerint a fiatal költőknek József Attilától „meg kellene tanulniok a mesterségbeli tudást, a szakmát”, hiszen „a költészet is szakma...” A debreceni egyetemista-költő: Nyilasy Balázs – anélkül, hogy kétségbe kívánta volna vonni a *métier* ismeretének szükségességét – vitába szállt Sumonyival: „Én József Attila mesterségbeli, formai eszközeinek a vizsgálata... a mi számunkra másodlagosnak, kevésbé fontosnak érzem. A versalkotási módok, különböző fogások átvétele egy pályakezdő fiatal költőt eredetiségében tönkretesz...”

De nem a Sumonyi-Nyilasy-polémia volt a legizgalmasabb összecsapás a tanácskozáson; Alföldy Jenő – aki József Attiláról, mint korának legjelentősebb baloldali irodalomkritikusról tartott korreferátumot – elismeréssel hivatkozott József Attila Kasákról és Tamási Áronról írott – elmarasztaló, szigorú – recenzióira... Szabolcsi Miklós – József Attila összes művei kritikai kiadásának szerkesztője – Alföldynek válaszolva arra hívta fel a figyelmet, hogy a költő – bizonyára kellő mérlegelés után – sosem publikálta Tamási ellen írott cikkét. „Nem tudom biztosan – mondotta Szabolcsi –, hogy a Kassák-kritikát vagy a soha ki nem adott Tamási-kritikát tekintsük-e ideálnak?”

Szabolcsi professzoron kívül az ülészak más felszólalói is utaltak arra, hogy némelyek – jószándékkal, de szükségtelenül és helytelenül – „kánon”-ná kívánják

emelni József Attila *minden*egyest megnyilatkozását. A költő testvére: József Etelka nagyon okos, nagyon egyszerű és nagyon nemes hangú hozzászólásában maga is óvott ettől a „kanonizálási” törekvéstől: „Érzem azt a nagy szeretetet, amellyel körülveszik őt (ti. József Attilát. D. I.), de ugyanakkor érzem azt is, hogy e szeretet mögött megbújik valami, ami mintha arra utalna, hogy az értés és szeretet ellenére Attila sokszor talán kissé teherterhelés is... Azt szeretném, ha senkinek nem lenne olyan érzése, hogy Attila áthághatatlan akadály, akinek szellemével birkóznia kell... *Nem szabad Attilát tőle-idegen szoborrá merevíteni... Maradjon ő mindig csak szív- és emberközélen...* Azok, akik az ő nyomában haladnak, érezzék, hogy Attila útmutatóként áll véges élete határán. *Túlléphető ez a határ*, messzebb és tovább is, – ez csak rajtuk múlik. *Attila bizonyára örömmel venné.*”

A kötetet végigolvasva, s az elhangzott megnyilatkozások zömének magas színvonalát, igényességét, őszinteségét és szenvedélyességét elismerve, egy-két fonák megállapításon, balul sikerült megfogalmazáson is megakadt a szemünk... A 6. lapon a jeles debreceni irodalomtörténész: Tamás Attila József Attila „klasszikussá elismertetéséről” beszél... Tamás Attila nem szerencsés szóhasználata azt sejteti, mintha valamely fórum vagy szerv ismerte volna el József Attilát klasszikusnak, holott költészetének mélysége, gazdagsága és hőfoka vívta ki a „klasszikus” epitetont... Rózsa Endre előadásában igen vitatható passzus a „hatalmas tablók” („A város peremén”, „Külvárosi éj” stb.) és „a kifejezetten mozgalmi célokat szolgáló versek” („Munkások”, „Vigasz”, „Bérmunkás-ballada” stb.) éles különválasztása. Nyilvánvaló, hogy minden nagy művészi pályának vannak ormai és vannak kevésbé magas pontjai, – de fölöttébb igazságtalan *csupán* „mozgalmi célok szolgálatát” emlegetni olyan versekkel kapcsolatban, amelyekben ilyen hatalmas sorok, képek, részletek követik egymást: „Hordunk vinnyogó kosarat, kapálunk reszkető salátát...”, „... a fémkeblű dinamókat szopják a sivalkodó transzformátorok”, „Idégünk rángó háló, vergődik benn’ a múlt síkos hala” stb.

A szümpozion résztvevői közül – úgy tűnik – Gyertyán Ervin ragadta meg leg-

tömörebben a József Attila-i életmű és magatartás leglényegét: „József Attila élete, sorsa engem mindig lenyűgöz szinte páratlan eszmei rendíthetlenségével, következetességével. Talán egy Szókratész vagy egy Spinóza hasonlítható ehhez az imponáló, hallatlanul kemény, meg nem alkuvó szellemi igényességhez... Tévedett és tévedhetett kis dolgokban, de megalakodni képtelen volt... Ha azt kutatom, mi a példamutató, mi az örökség, mi az üzenet József Attila költészetében és életében, akkor azt elsősorban a szellem forradalmárának meg-nem-alkuvásában és kérlelhetetlenségében találom meg.”

Az 1950 körüli „Lobogónk: Petőfi!”, „Lobogónk: Munkácsy!”, „Lobogónk: Erkel!” jelszavak helyett nincsen szükség újabb – „Lobogónk: József Attila!”, „Lobogónk: Derkovits és Dési Huber!”, „Lobogónk: Bartók és Kodály!” és hasonló jelszavakra. József Attila ha nem is „lobogó” vagy „emléma”, de *példa, fundamentum és mérce*, aki – mint nagy elődje: Ady – „ifjú szívekben él”, „örök virágzás a sorsa”, „mert élete millió gyökerű...”

József Attila művészetének erről az „örök virágzás”-áról tanúskodott az egész tanácskozás, amelynek anyagát feltétlenül érdemes volt összegyűjteni és kötetben közreadni, hiszen a felszólalások túlnyomó többsége azt bizonyítja, hogy „az újabb irodalmár nemzedék József Attila költészetének teljességét keresi és vállalja”. (Angyal János) (*A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa, 1975*)

DÉVÉNYI IVÁN

Fodor Ilona:

SZEMBESÍTÉS

Az írói önéletrajzok nemcsak segítik, hanem segítik is a biográfus dolgát, amennyire felvilágosítják a pálya története felől, annyira próbák elé is állítják, kutatási feladatokat jelölnek ki számára, nyomozásra kényszerítik. Akár azt is mondhatnók, paradoxon gyanánt: van-e rejtettebb írói pálya, mint az, amelyet önéletrajzok világítanak be? A biográfusnak először ki kell

céduláznia ezeket az önéletrajzokat, aztán kutathat, töprenghet, hogy földerítse az összefüggéseket, igazolja vagy kiegészítse, esetleg korrigálja az írói emlékezéseket és vallomásokat.

Illyés Gyula egész sor önéletrajzban (önéletrajzi regényben) vetett számot múltjával és környezetével, azzal a tüneményes pályával, amely Rácegrespuszta és Párizs között ívelt, hogy azután ismét a szülőföld vonzásába térjen. A *Puszták népe*, a *Mint a darvak*, a *Kora tavasz* és a *Hunok Párizsban* a gyermekkortól az írói indulásig vezetnek végig a pálya történetén. A biográfus szerencsés helyzetben hiheti magát, hiszen csak fel kell lapoznia, fel kell dolgoznia ezeket az önéletrajzokat. Holott munkája éppenhogy nehéz: a négy könyv csak kiindulást jelenthet, első tájékoztatást. Illyés önéletrajzai nem *emlékiratok*, hanem *regények*, a forradalmár pusztai fiú „education sentimentale”-jának történetét adják elő, hősük valódi regényhős, akinek sorsa és tapasztalata nem csupán egyetlen ember: az író, hanem mások élete nyomán is alakult. Erre különben maga Illyés Gyula utal: „Nemcsak azt mondom, ami velem történt: azt is, ami velem történhetett volna, mert társaimmal megesett; emlékezetemben fölcserélődnek és összefolynak azok az események, amelyeknek szereplője és amelyeknek szemlélője voltam; első személyben folyó szavaim így tágulnak... idegen életek vallomásává.”

Az önéletrajzi művek nyomán, egyszersmind velük szemben kell a biográfusnak megírnia Illyés életét. Nem könnyű vállalkozás, rengeteg aprómunkát, utánajárást, nyomozást követel. Fodor Ilona, aki elsőnek vállalkozott arra, hogy könyvnyi terjedelemben dolgozza fel a költő életrajzát, ha csak a pálya első (1902–1920) szakaszán is, tudatában volt a feladat nehézségeinek és nagy szorgalommal kutatta fel az élet és a környezet történetét. Ez egyben művének legnagyobb érdeme.

Fodor Ilona a költői önéletrajzok, első sorban a *Puszták népe* és a *Kora tavasz* (illetve ennek első kidolgozása, a Pesti Napló 1938-as évfolyamában megjelent *Levelek vidékre* című sorozat) nyomán indult. Munkáját azonban az a helyes (mint láttuk, Illyés által is igazolt) elv vezérelte, hogy az önéletrajzi művek a „költői igazságot” foglalják magukba, és ezt az igazságot még árnyalni kell, ki kell egészíte-

nie. „Illyés »életrajzírójának« – fejtí ki már a könyv elején – az életrajzi dokumentumok: az évtizedes gyűjtés birtokában is – tudomásul kell vennie: a *Puszták népe*-ben az élet- és lélekrajz elsősorban a szociográfiának alárendelt *költői* igazság. A *láthatatlan*, atlantiszi mélységekben élő népréteg életének *látható* illusztrációja: »magyarázó ábrája«. Így és ebben a vonatkozásban vette figyelembe a *költői* igazságot a tanulmány írója akkor is, amikor a *Kora tavasz* ifjú szereplőjét: az írói *szerepet* a tényekkel, a történelemmel szembesítette. E műben viszont a szociográfia inkább a kamasz lélek rajzának, mintsem a történelmi eseményeknek alárendelt. A *Kora tavasz* nem társadalomrajz: elsősorban lélekrajz. A *forradalom* lélekrajza is; nemcsak a forradalmároknak: a forradalomnak is vannak »lelki jegyei«.”

A „költői igazság” felismerésén túl persze a biográfusnak még rengeteg munkája akadt. Fodor Ilona, ahogy maga is mondta az elébb, évtizedes gyűjtőmunkával készült az életrajzra, mindent összeszedett, amit a költői életmű, illetve az Illyéssel foglalkozó kiterjedt irodalom az életrajz első fejezetére vonatkozóan mondani tud. Emellett felkereste és kikérdezte a gyermek- és ifjúkor tanúit, Illyés Gyula egykori barátait, osztálytársait, ismerőseit. Sorra járta Rácegrespusztát, bejárta Cecét, Simontornyát, Bonyhádot és Dombóvárt, felkutatta a történelem és a helytörténet dokumentumait. Rátermetten riporterként dolgozott, közel tudott kerülni az életrajz tanúihoz, és így az élet tényeihez. Hatalmas anyag birtokába került, számos eddig ismeretlen vagy nem közismert adatot tárt fel, ritka szorgalommal gyűjtötte egybe a biográfia eseményeit, körülményeit, apró mozzanatait. Műve valójában azt a műfajt képviseli, amelyet „irodalomtörténeti riportáznak” nevezhetünk.

Sajnos, nem irodalomtörténeti tanulmány-nak, amely mégiscsak az Illyéssel foglalkozó biográfiai munka elsőrendű célkitűzése kellene, hogy legyen. Közismert, hogy élő irodalmunk nagy alkotóiról viszonylag kevés könyvszerű tanulmány áll az olvasó rendelkezésére. (Ezt a hiányt csak részben pótolhatta eddig a „Kortársaink”, illetve az „Arcok és vallomások” című könyvsorozat.) Illyésről pedig kivált keveset olvashatunk: a Petőfi Irodalmi Múzeum 1972-ben, a költő születésének hetvenedik év-

fordulója alkalmából megjelent évkönyvén kívül csak Gara László 1965-ös washingtoni kiadású tanulmánya ad felvilágosítást önálló könyvként. A várakozás tehát meglehetősen nagy egy Illyés-biográfia, -pályakép, -kismonográfia iránt. Ezt a várakozást Fodor Ilona munkája semmiképpen sem töltheti be.

Voltaképpen választott módszere, vélhetőleg írói alkata következtében. A *Szembeállítás* szorgalmas és felkészült írója ugyanis végül képtelen volt rendszerbe foglalni, szilárd gondolati vázra szerelni hatalmas anyagát. Állandóan és ismételten elfogja az esszéírás lendülete, mindenhol összefüggésekre, váratlan és rejtett jelentésekre talál, gyakran, többnyire ott is, ahol ennek nincs tárgyi alapja. Vegyünk egyetlen példát (a sok közül). Fodor Ilona azt a vonzalmat, amelyet a gyermek Illyés érzett Petőfi alakja és költészete iránt, és amelynek nemcsak a nagyszerű Petőfi-életrajz volt az eredménye, hanem a forradalmár költő magatartása is, a kovácműhely közelében felnőtt Illyés Gyula enyhe „piromániájára” vezeti vissza. „A pusztaiakban – olvassuk – az uradalmi gépész megkülönböztető társadalmi helyzete legalább annyit nyomhatott a latban, mint mesterisége „címere”: a tűz ünnepélyességet, különöséget, magasabbrendűséget jelentett. Alázatra tanította a kívülállót. Nem úgy a gyermek Illyést, aki az apai műhely jóvoltából örökölt enyhe piromániát – később, költőként – kedvencére, Petőfire is átsugározza.” Ezt a megállapítást valamivel később a következő követi: „Illyés Petőfiről szólva elnyomott ösztönök „kiéléséről” beszél. Ugyanúgy éli ki legelemibb ösztöneit a gyermek Illyés is a tűz jóvoltából. A gyufaláng felsercintése egyfajta testi-fizikai élvezettel jár: az író a szerelemhez hasonlítja”.

Az összefüggések nyomában kutató kíváncsiság (vagy szenvedély) nagy csábítást jelent; egyszersmind csapdát, hiszen aki nem tudja ellenőrizni ezeket az összefüggéseket, azt messzire sodorhatja a képzelete, az esszéíró lendület. Fodor Ilonát is messzire sodorta, mindenképpen elsodorta a biográfus feladataitól, attól az ésszerű rendtől és szerkezettől, amelyet különben anyaga megjelölt. (A „fűlszöveg” is erre utal, midőn a könyv műfaját bizonytalankodva keresi: „Fodor Ilona hatalmas esszéje nem írói pályakép, nem életrajz, s nem is mo-

nográfia. Sokkal inkább egy nagyon egyedi, személyes és szuverén vállalkozás: talán leginkább alkotáslélektani elemzésnek tekinthető”) Rendszerben van, ne legyen a kötet biográfia, legyen alkotáslélektani elemzés. Amikor is belső rendet, szilárd szerkesztést, a mindenfelé szétfutó gondolatok, ötletek és érzések racionális megfőkeztetését, rendszerbe szorítását kívánta volna a vállalkozás. Mert a *Szembeállítás*, amely eredeti szándéka szerint a költő életét és műveit kívánta volna egymással szembevetíteni, gyakran ereszti el mind a költőt, mind a műveket, és fut a ködös magyarázatok, homályos összefüggések, parttalanul áradó következtetések ingoványaira. A szorgalom példás, az egybegyűjtött anyag meggyőzően érdekes, az elrendezés (a választott módszer és a feldolgozás) azonban kiáltó kérdőjeleket hagy maga után. (*Magvető*)

POMOGÁTS BÉLA

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN:

PANNÓNIA BÓL EURÓPÁBA

Mit tudunk a régi magyar irodalomról? A műveltebb olvasó is gondterhelten összevonja szemöldökét, mert fárasztó iskolai penzumok jutnak eszébe, memoriterek keserve, s egy-egy szép sor fölé is árnyékot vet a köteleességteljesítés örömtelensége. Kovács Sándor Iván nemcsak a port fújja le az ávittnak ítélt auktorokról, hanem leszámolva a babonával, fölmutatja felejtett szépségüket is, s a „vágyott szép teljesség” jegyében megfogalmazza az általános érvényű programot is: „A múltat olyan belső szenvedéllyel kell kutatnunk, hogy szinte szereplő résztvevői lehessünk az egykor volt történelmi hétköznapiaknak.”

Mindent tud ezekről az évszázadokról, de – még visszatérünk rá – nem is ez a legfontosabb; azok is, akiket a filológia gályapadjához láncoltak, kötelesek ennyit tudni. Kovács Sándor Iván nem a kényszerrel változtatja erőnné, hanem a mesterséget varázsolja művészetté, az ismeret élménye járja át minden sorát, s a régiséget „a ránc mért jelen, a hétköznapi közepette” faggatja, keresve a tanulságot, s ez már nem a filológus buzgalma, hanem az ön-

magára ismert művész szenvedélye, akinek szavára megnyílik a régi sorok titkos értelme. „Musis et mihi cano” – biztatta magát Janus Pannonius, de Kovács Sándor Ivánnak erre a biztatásra sincs szüksége, mert tudja, hogy otthon van, s utat mutat azoknak is, akik az ő csapásán indulnak el a régmúlt évszázadok örömteli földjére.

Ami közben lényegesen többről is van szó. Kovács Sándor Iván egységben látja a világot, a XX. század utolsó negyedéből néz vissza, s tekintete átfogja az egész látóhatárt: műltszemlélete nem a koraromantikuskok azóta sokszor megismételt öncsaló sóvárgása, hanem a teljesség igényével életre keltett valóság, amihez minden eszköz a birtokában van. A reneszánsz verskompozíciót elemezve például, Balassi versével kapcsolatban, magától értetődően idézi Wölfflint, rögtön felismerve, hogy „klasszikus reneszánsz-barokk ellentétpárjainak egyikéről” van szó, de ugyanilyen biztosan kezeli – ha kell, jogos fenntartással – régi irodalmunk teoretikusainak eredményeit. A múlt és jelen összefonódásának klasszikusan szép és mindenképp költői megfogalmazása a kissé nehézkes című tanulmány, „Csáti Demeter éneke Pannónia megvételeéről József Attila értelmezésében”, ami nemcsak a pályakezdő József Attila műhelyét méri föl, hanem a közelmúlt szellemi életét is, igazságot, a szó legnemesebb értelmében vett igazságot szolgáltatva az öreg Dézsi Lajosnak is.

Az ismeretanyag teljessége a szeretet szenvedélyét izsítja, s ez az állandó kölcsönhatás mindent a személyes élmény fényében mutat meg. Szenci Molnár sorait idézi egy helyen („Az Úr szava úgy megzendül, Hogy az szarvas idétlent szül”), s szinte halljuk elragadtatott felkiáltását: „Nem tudom eltitkolni megrendültségemet: milyen tökéletes művészi telitalálat ez a kiemelt két sor.” Én sem tudom eltitkolni megrendültségemet, mert ez a lelkesedés lángként lobban föl lelkesedéstől elszokott korunkban, amikor a divat sodrásában lassan elfelejtjük, hogy egy párrím is hordozója lehet a maradandóságnak.

Lelkesedésének lángja Szepsi Csombor Márton tűzénél csap legmagasabbra, akinek minden munkáját ő adta ki 1968-ban, ezzel közkinccsé téve a XVII. század elejének igazi remeklését, a korábban csak hiányosan hozzáférhető Europica varietast, mely-

nek tudós szerzője Ulyssesként sokat tapasztalt szárazon és vizen, miként a jeles Bocatius írta üdvözlő versében.

Az Europica varietas monumentális mű, s szerzője maga is tudta, hogy háborúktól pusztított korában (de melyik kort nem pusztította háború?) kivételes ajándékot nyújt át a sokat szenvedett hazának, ezért is szól könyve elején az „irigy és kedvetlen” olvasóhoz, akiknek száma, tudjuk, azóta sem csökkent. „Eörlök rayta ha meg halom hogy ez könyveczkem után irigyim támattanak, mert akkor veszem eszembe hogy nem szinten minden haszonul üres lött írásom”, de azt is tudja, hogy könyve „minden Olvasónak nem csak gyönyörűségere, sok fele hasznára is szolgálhat”.

Már annak idején megismertük Kovács Sándor Iván tudós fölkészültségét és a régiségbe vetett hitét, mellyel feltámasztotta ezt az „Európa megismerésére vágyó magyar ifjút”, s az akkori bevezető tanulmány mostani könyvében közölt némileg kurtított szövege, a többi tanulmány társbolygói mellett, világosabban mutatja, hogy számára milyen teljesség a magyar régiség, s a vitathatatlan remekmű mellett hogyan jeleníti meg a kort, melynek egyetlen „vezérlő eszméje” a megmaradás mellett az erőgyűjtés immanens parancsa volt.

De – és ezt hangsúlyozottan ki kell emelnem – itt nem a kiválasztott, vagy a jelen elől a múltba menekülő boldogságáról van szó, hanem arról az örömről, amivé a filológusi ismeret képes átalakulni. Mert ezt a régiség iránti rajongást a tudás tüze táplálja, hisz az ismeret maga is élmény, s így hitelesíti személyes jelenlétével a megelevenített múltat. Pedig gyakran kockázatos utakra indul. Hol lakott Kassán Szepsi Csombor Márton? A kérdés csak látszólag felesleges, mert a beleélés topográfiailag is el akar igazodni. Egy 1623-as adóajstrom is elegendő adat, innen jut el az „Isputali” utcába, s az adótételekből már szinte magától adódik, hogy Csombor Mártonnak „nem lehetett valami fényűző lakosztálya”.

Kovács Sándor Iván egyébként is kitűnően ért ahhoz, hogy étellel és érzéssel töltsön meg olyan adatokat, amelyek mellett a filológusi szorgalom könnyelműen elmenne. Frölich Dávid 1639-ben megjelent földrajz-könyve az ő interpretálásában valósággal „érzelmes utazássá” válik, s azt

is felismeri, hogy a késő-reneszánsz-kori utazás igazi „művészetté lett”. S így lesz „művészetté” Szenci Molnár szótára, melyből a Calepinus-dictionarium, sűrű hamurétege alól is ki tudja bányászni a személyes elemeket.

Ismétlem, a mai magyar esszé magas színvonalát jelzi ez a könyv, s legföljebb néhány mellékes megjegyzést tehetek rá. A bevezető Búcsú és bujdosás csak sejteti Prohászka Lajos „hamis magyarság-karakterológiáját”, pedig Prohászka könyve annak idején, annak ellenére, hogy általános elutasítást váltott ki, mégis csak tudományos teljesítmény volt, nem utolsó sorban azért, mert a német terjeszkedés éveiben hívott vitára, s ha ezzel a magyarság-karakterológiával ma már nincs is mit vitatkozni, a „vándor és bujdosó” történelmi képlete még feldolgozásra vár, s erre aligha lenne hivatottabb Kovács Sándor Ivánnál.

Csak lapszéli jegyzetként: nem érzem Ady kuruc verseinek ilyen elmélyülten tudományos megalapozottságát, inkább arra gondolok, hogy biztos ösztöne erényt csinált a Thaly-féle divatból.

Az első magyar hexameter kérdésében viszont ellent kell mondanom. Kovács Sándor Iván az úgynevezett „Könyvecse” egy sorából, két évtizeddel Sylvester előtt, hallja ki első hexameterünket: Mely nagy volt Róma: az ő romlása jelenti... – ahol az ötödik láb hibátlan dactilusa sem győz meg. Itt ugyanis még kockázatos tudatos verstani fölkészülést feltételeznünk, akkor is, ha nem sokkal később Sylvester joggal beszélt „az mű nyelvünknek mindenben való nagy nemes voltáról”. Én inkább „áthallásra” gondolok, amikor egy-egy sor zenéje ösztönösen az idegekben vibrál, tulajdonképpen úgy, mint a Weöres versében „Tóth Gyula bádogos és vízvezeték-szerelő” köznapiságán átütő muzsika. Ezt az „áthallást” Sylvester versében a „nemzeti versidomra” visszavetítve pontosan nyomon lehet követni, mintha az ősi képletre rakódott volna rá a keresett és csinált hexameter: Próféták / által szolt / rigen néked / az isten stb., ahol aztán végképp eltűnik a klasszikus mérték.

De hát ez már a versen és a régiségen belül van, aminél fontosabb az „átlekesített és esztétikai élvezethez kezített múlt”, aminek ma kevés az ihletettebb tudósa Kovács Sándor Ivánnál, aki úgy van

otthon a régiségben, hogy élővé változtatja, a jelen szerves és természetes részévé teszi. Irodalomtörténész ennél többet nem tehet. (*Gondolat*)

CSÁNYI LÁSZLÓ

Alekszandr Tvardovszkij:

ÍRÓK, MŰKEDVELŐK

Alekszandr Tvardovszkij sokáig úgy élt irodalmi köztudatunkban, mint a Vaszilij Tyorkin című híres poéma szerője. Később, a hatvanas években neve szinte egybeforrt a szovjet irodalmi élet megújódásán legtöbbet munkálkodó folyóirattal, a Novij Mirrel. Közel másfél évtizeden keresztül szerkesztette a lapot odaadással, szakértelemmel. A mai szovjet irodalom derékhadát képviselő írók, költők csaknem kivétel nélkül a Novij Mir hasábjain tették meg első lépéseiket, közülük sokat személyesen Tvardovszkij fedezett fel. A nagy gondot jelentő szerkesztői munka néha éveken át hallgatásra kényszerítette Tvardovszkijban a költőt, életének utolsó szakaszában meglehetősen ritkán szólalt meg. Viszont az élő irodalom gondjai-bajai – melyeket most közvetlen közelről látott, érzékelt – számos tanulmány, kritikai jegyzet, észrevétel megírására ösztönözték. S ezek az írások részben kárpótolják az „elhallgatott” verseket, hiszen Tvardovszkij – ékes bizonyítéka az *Írók, műkedvelők* – tanulmányírónak, kritikusnak éppoly ihletett volt, mint költőnek.

A tanulmánykötet a Moszkvában kiadott válogatás egészét tartalmazza. Összeállítója – a könyv Tvardovszkij halála után látott napvilágot – arra törekedett, hogy az esszéírót, a kritikust, a közéleti irodalmárt és a szerkesztőt egyaránt bemutassa. Ez a szándék maradéktalanul érvényesül a kötetben, a belőle kirajzolódó kép lényegesen módosítja majd a Tvardovszkij-éről eddig kialakult felfogásunkat.

A könyv legmaradandóbb darabjai minden bizonnyal a jeles elődokról és a kortársakról írott esszék lesznek. Különösen az *Ivan Bunyin*ről szóló értékeit nem devalválja az idő. Ebben, az író egész pályáját felölelő tanulmányban kettős feladatra vállalkozott Tvardovszkij. Alapos elemzés-

sel feltárta Bunyin művészetének teljes világát és tisztázta azokat az ellentmondásokat, melyek a legutóbbi időkig kérdésessé tették a nagy író helyét a szovjet-orosz irodalom értékrendjében. Nem mentegeti Bunyin vaskos tévedéseit, szemléletének buktatóit, de hadakozik az ellen a felfogás ellen, amely hibái ürügyén igyekszik kisebbiteni művészi rangját. Attól sem riad vissza, hogy Bunyin költői prózáját egyenesen követendő példaként állítsa a mai nemzedék elé, mely nem egyszer elmulasztja kijárni a klasszikusok iskoláját. Hasonló „kitekintést” szinte mindegyik írásában találunk, ahol a klasszikusok művészetéről szól. *Puskin* emléket idézve, a nyelv és az írói mesterség tökéletes ismeretét állítja szembe a mai irodalom némely aggasztó jelenségével. A pontos fogalmazás, a költői kép világossága, a gondolatok és a szavak aránya ma sem lehet kisebb követelmény, mint akár egy évszázaddal ezelőtt volt.

Kortársai közül elsősorban azokról ír hosszabb tanulmányt, akik emberileg, íróilag közel állnak hozzá. *Mihail Iszakovszkij* földije volt. A közös sors, költészetük sokban egyező karaktere kötötte őket össze. Iszakovszkij sajátosan modern népi ihletésű művészetét két átfogó tanulmányban értékeli. Külön figyelmet szentel az Iszakovszkij-féle dalszerűségnek, mely egyéni módon ötvözi a népköltészeti elemeket a korszerű mondanivalóval.

Szamuil Marsakkal egy életen át szoros barátságban volt Tvardovszkij. A róla szóló tanulmányt számos helyen a vallomás melegsége hatja át, mégsem válik pusztán személyes jellegűvé. Marsakot a házában is úgy ismerik elsősorban, mint klasszikus értékű gyermekversek íróját. Tvardovszkij, Marsak költészetéről szólva azt a titkot igyekszik megfejtetni, hogy mi vonzza a legifjabb olvasók millióit ehhez a tiszta csengésű lírához. Miközben fényt derít a titokra, Marsak költői portréját is megrajzolja.

A rövidebb terjedelmű tanulmányok közül az *Ahmatováról* szóló emelkedik ki, mely értő tisztelettel fedezi fel újra a sokáig méltatlanul hallgatásra ítélt költőnőt. *Kazakevics, Ehrenburg és Ovecskin* művészetéről tölközve búcsúzva mond el emlékezetes gondolatokat.

Tvardovszkij minden idegszálával benne élt az irodalmi életben. Politikus al-

kat volt, nem egyszer irodalompolitikus. A különböző tanácskozásokon, kongresszusokon elhangzott felszólalásai – ezekből is találunk a kötetben jónéhányat – az irodalom, a művészet aktuális gondjaiért felelősséget érző írókat mutatják, aki nemcsak a problémákat látta tisztán, hanem azok megoldásának lehetőségeit is. Sohasem elégedett meg csak a bírálattal, ha kellett, javasolt, ha tehetett, cselekedett. Itt olvashatjuk az SZKP XXII. Kongresszusán elmondott beszédét, mely egyike volt az irodalom megújíthatóságát sürgető felszólalásoknak.

Közeleti érdeklődése határozza meg kritikusi álláspontját is. Szenvedélyes kíváncsisággal olvasta azokat a műveket, melyekben a társadalom égető problémáiról szólt az író. A mű gyengeségeit azonban sohasem nézte el a mondanivaló aktualitása miatt. A kötetben szereplő recenziói jó példák erre. (*Sznyegov*: „*Bányában*”, *Zabelkin*: „*Építők*”). Keményen, szigorúan bíralt, de igazságtalan nem volt senkihez. Kritikusi indulatát az „érted haragszom, nem ellened” elve fűtötte, akár kezdő, akár befutott író könyvéről mondott véleményét. Meleg szavakkal, biztató kényszerítéssel üdvözölte az új tehetséget, de hibáira, gyengeségeire mindig figyelmeztette (*I. Grékova*: „*Az ajtón túl*”).

A kötet csaknem egynegyedét azok a levelek teszik ki, melyeket mint a *Novij Mir* szerkesztője írt válaszul a beküldött írásokra. A levelek amellelt, hogy szerkesztői elveiről és gyakorlatáról részletes információkkal szolgálnak, valódi „irodalmi csemegék”. Az irodalmi lapok Szerkesztői üzenetei mindig olvasottak, különösen, ha érdekesek, szellemesek. Tvardovszkij nem ilyen szerkesztői rovatban tette közzé leveleit, hanem elküldte a címzettnek. Időt, fáradságot nem kímélve olvasta el még a dilettánsok küldeményeit is. S ha ezek az irományok csapnivalóan rosszak voltak is, Tvardovszkij válaszai annál érdekesebb, szellemesebb olvasmányok, mert – furcsa igazság ez – a rosszról az ember néha bölcselőbbet tud mondani, mint a jóról. A lelkiismeretes szerkesztő azonban még a dilettánst sem sérti meg, tisztában van vele, hogy a szigorú, őszinte szavak eredményesebben gyógyítanak mindenfajta hangos dörgedelemnél. (*Gondolat*, 1975.)

KOVÁCS SÁNDOR

KÉPEK PÉCS IRODALMI ÉLETÉBŐL címmel kiállítást rendezett a Tanárképző Főiskola irodalomtudományi tanszéke. A gazdag könyv-, folyóirat-, kézirat- és fotó-anyagot Horváth Veronika adjunktus vezetésével főiskolai hallgatók gyűjtötték össze. A kiállítást április 26-án nyitotta meg Nemes István tanszékvezető főiskolai tanár.

*

A BARANYAI MŰVELŐDÉS új, kettős száma közoktatási, közművelődési és honismereti írások mellett Kodolányi János emlékezte címen közli az elmúlt évben Tüskés Tibor Kodolányi-könyve kapcsán Pécsen rendezett vitautlás teljes anyagát: Péczely László bevezető előadását, Csűrös Miklós, Várkonyi Nándor, Kovács Sándor, Bárdosi Németh János, Csányi László és Tüskés Tibor felszólalását valamint Szerdkényi Ervin vitazáróját.

*

MAGYAR-JUGOSZLÁV IRODALMI ESTET rendeztek május 3-án Pécsen, a Doktor Sándor Művelődési Központban, Csuka Zoltán és Enver Čolaković részvételével. A most alakult pécsi délszláv klub első rendezvénye viszonzása volt a néhány hónappal korábban tartott zágrábi jugoszláv-magyar szerzői estnek. Enver Čolaković fordításában és szerkesztésében a közeljövőben magyar lírai antológia jelenik meg szerb-horvát nyelven.

*

JUGOSZLÁV GRAFIKAI KIÁLLÍTÁS nyílt május 6-án Pécsen, a Déryné utcai kiállítóteremben. A kiállításon az idei szabadkai triennálé anyagát mutatták be.

*

SZEPLŐTELEN ÉNEK címmel fiatal győri költők, prózaírók és grafikusok antológiája jelent meg helyi kiadásban. Az antológiát Gárdonyi Béla szerkesztette.

Megjelent a békéscsabai ÚJ AURÓRA c. irodalmi, művészeti és közművelődési antológia 7. száma. Az új szám figyelemre méltó dokumentumokat és emlékező írásokat közöl Darvas Józsefről, Németh Lászlóról és Szabó Pálról. Szépirodalmi anyagában – egyebek mellett – szovjet költők verseit olvashatjuk Franyó Zoltán fordításában s jugoszláv költők verseit Fehér Ferenc fordításában.

*

Az MTA Pécsi Bizottságának sorozatában „Csorba Győző költészetének zenei világa” címmel tartott előadást Péczely László május 4-én a Doktor Sándor Művelődési Központban. A sorozat zárásaként május 11-én Pákolitz István Otthonok c. versciklusát elemezte Bécsy Tamás.

*

Irodalmi esten szerepelt BERTHA BULCSU május 5-én a pécsi Tanárképző Főiskola ifjúsági klubjában.

*

A Somogyi Almanach sorozatában megjelent Kaposvárott TAKÁTS GYULA: Hódolat Berzsenyi szellemének c. kötete. A kiadvány – Kanyar József bevezetője után – tizenkét költeményt és három tanulmányt tartalmaz.

*

Kiállításon mutatták be a Petőfi Irodalmi Múzeumban MARTYN FERENC Berzsenyi rajzsorozatát. A május 6-i megnyitón Keresztury Dezső mondott beszédet.

*

Zalaegerszeg város Tanácsa kiadásában megjelent LAZÁR TIBOR: A napok arca c. verseskötete. A kötetet Kiss Dénes szerkesztette.